

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
(KTMÜ-TÜRKSAM)

KIRGIZİSTAN ÜLKE RAPORU

2024

HAZIRLAYANLAR

NASUH USLU
ERDEM YILMAZ
MAKSAT ACIKAN UULU
SIMBAT KELDİBAEVA
MEERİM AZAMAT
DİLYARA DOLOTALİEVA

Bişkek, Ocak 2025

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	3
TARİH.....	4
COĞRAFYA	7
İDARİ VE BÖLGESEL YAPI	9
İÇ VE DIŞ POLİTİKA	11
EKONOMİ	20
KAMU YÖNETİMİ	57
EĞİTİM VE BİLİM.....	59
NÜFUS	62
HALKIN EKONOMİK VE SOSYAL DURUMU	73
SONUÇ	97
KAYNAKÇA.....	99

GİRİŞ

Köklü bir tarihe sahip olan Kırgızlar, 19. yüzyılda Rus Çarlığı ve 20. yüzyılda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yönetimi altında kaldıktan sonra 1991 yılında, olağanüstü şartların geçerli olduğu (Soğuk Savaşın sona erdiği) bir dönemde bağımsızlıklarını elde ederek kendi kaderlerini belirleme imkanına kavuşmuşlardır. Özellikle benzer durumdaki Türkistan ülkeleriyle karşılaştırıldığında Kırgız Cumhuriyeti'nin günümüze kadar daha renkli ve daha hareketli bir dönem geçirdiği söylenebilir. İç siyaset bağlamında sürekli değişikliklerin ve önemli dönüm noktalarının yaşandığı cumhuriyette yöneticiler, bir taraftan yönetimin yapısıyla ilgili önemli değişiklikler gerçekleştirirken diğer taraftan hizmet alanlarında gerekli adımları atmaya ve dış politikada da büyük güçlere ters düşmeden olabildiğince bağımsız politikalar takip etmeye çalışmışlardır.

Kırgız Cumhuriyeti, bağımsızlıktan itibaren sürekli bir hareket ve dönüşüm içerisinde olmuştur. Önemli iktidar değişiklikleri olurken yöneticiler, ekonomi başta olmak üzere önemli alanlarda adımlar atma ve Kırgız halkının hayatını iyileştirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Kırgızistan'ın, doğal kaynaklar ve doğal şartlar bakımından önemli avantajları olduğu kadar dezavantajlı durumları da mevcuttur. Coğrafi alanı nispeten geniş olsa da nüfus kaynağı sınırlıdır. Temel etnik grubun nüfus içindeki oranı yüzde 80'e yakın olması hasebiyle Kırgızistan'ın belli ölçüde heterojen bir nüfus yapısına sahip olduğu söylenebilir. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle nüfusun önemli bir kısmı başka ülkelerde çalışmaktadır. Ülkenin büyük kısmı yüksek dağlardan oluştuğu için hem tarım olanakları sınırlıdır hem de ulaşım konusunda sıkıntılar bulunmaktadır. Petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları sınırlıdır. Su alanındaki imkanlar yeterince enerji kaynağına dönüştürülememektedir. Kırgızistan'ın stratejik konumu en önemli varlığıdır. Bu bağlamda Rusya ve Çin gibi ülkelerle ticaret ve bu ülkelere gelen malların başka ülkelere dağıtımını bir avantaja dönüştürmektedir. Sanayi, madencilik, inşaat ve hizmet sektörlerinde büyüme yönünde önemli çabalar ortaya konmaktadır. Tarımda verimlilik yönünde gayretler gösterilmektedir. Kara yolu, demiryolu ve baraj gibi altyapı oluşturma çabaları hükümetlerin önemli öncelikleri arasındadır. Diğer taraftan halkın karşı karşıya olduğu ekonomik ve sosyal sorunların çözülmesi için tedbirler alınması gerekmektedir.

Bu raporda 2024 tarihi itibarıyla Kırgızistan'ın değişik alanlardaki durumunun bir resmi çekilmeye çalışılmaktadır. Ancak çekilen resimler, mevcut durumu ortaya koymasının ötesinde uzun bir dönem içinde yaşanan gelişmeleri de yansıtmaktadır. Rapor, Kırgızistan'la ilgili çok değişik alanlarda önemli veriler içermekte, dolayısıyla bu ülkeyle ilgilenenler için bir referans kaynağı hüviyeti taşımaktadır. Rapor, Kırgızistan'la ilgili bilimsel çalışmalar gerçekleştirmek isteyenler için de veri kaynağı hizmeti görme ve ilham kaynağı olma potansiyeline sahiptir. Kırgız yöneticiler açısından da rapor, sorun alanlarına dikkat çekmekte, elde edilen ilerlemeleri ortaya koymakta ve geleceğe dönük yapılması gerekenlere ışık tutmaktadır.

TARİH

Kırgızistan toprakları, tıpkı tüm Türkistan gibi, insanlık medeniyetinin en eski merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Arkeolojik araştırmalar, ilk insanların bu bölgede Taş Devrinden itibaren yerleşik olduğunu göstermektedir. Kırgız halkının oluşumunda Güney Sibirya ve Türkistan'ın geniş coğrafyasında yaşamış birçok etnik grup rol oynamıştır. Kırgızlar, Türkistan'da milattan önce birinci binyıldan itibaren bilinen bir etnos olarak, kendi adlarını günümüze kadar taşımayı başarmışlardır. Günümüz Kırgızistan topraklarında tarih boyunca çeşitli devletler ve medeniyetler varlık göstermiştir: Eski Hun Devleti (MÖ III. yüzyıl sonlarından MÖ II. yüzyıl sonuna kadar), Sakalar (MÖ III. yüzyıla kadar), Usunlar (MÖ V-III. yüzyıllar) ve Davan Devleti (Fergana). MÖ IV-III. yüzyıllarda eski Kırgızlar, göçebe toplulukların güçlü konfederasyonlarına dahil olarak Çin'i ciddi şekilde rahatsız etmişlerdir. Bu dönemde Çin Seddinin inşası başlamıştır. MÖ II-I. yüzyıllarda Kırgız boylarının bir kısmı, Hunların (Hsiung-nu) hakimiyetinden ayrılarak Yenisey ("Ene-say" Kırgızcada "Ana Nehir") ve Baykal ("Bay Köl" Kırgızcada "Zengin Göl") bölgelerine göç etmişlerdir. Burada ilk devletlerini kurmuş ve Kırgız Kağanlığını tesis etmişlerdir. Bu devlet, Kırgız halkının kültürel konsolidasyonu ve yazılı kültürünün oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Runik yazıtlar, taş anıtlarda günümüze kadar ulaşmıştır. Devletin istilalar sonucu yıkılmasıyla yazılı gelenek kaybolmuş olsa da halk hafızası korunmuştur. Bu hafızanın en önemli örneği "Manas" destanıdır. Bu eşsiz eser, tarihsel olayları, toplumsal yapıyı, gelenek ve görenekleri yansıtan bir ansiklopedi niteliğindedir (Erkoç, 2021: 105-106).

V. yüzyılda Kırgızistan tarihi, kuzey bölgelerinde yaşayan göçebe halkların yerleşik hayata geçiş süreçleriyle karakterize olmuştur. X. yüzyıla gelindiğinde yazılı kaynaklar Tien Şan bölgesinde yaşayan Kırgız boylarına dair ilk kayıtlara yer vermektedir. Bu dönemde Büyük Kırgız Hanlığı Güney Sibirya, Moğolistan, Baykal, İrtiş'in yukarı havzası, Kaşgar'ın bir kısmı, Issık Göl ve Talas bölgelerini kapsamıştır. Kırgız devletinin bu altın çağı, sadece fetihlerle değil, aynı zamanda Çin, Tibet, Güney Sibirya ve Türkistan halklarıyla yapılan ticaretle de dikkat çekmiştir. Bu dönemde Kırgızlar, Uygur Kağanlığını mağlup ettikten sonra ilk kez Tien Şan topraklarına ayak basmıştır. Ancak X. yüzyılın sonlarına doğru Kırgızların kontrolü Güney Sibirya, Altay ve Güneybatı Moğolistan ile sınırlı kalmıştır. XI-XII. yüzyıllarda Kırgızların egemenlik alanları Altay ve Sayan Dağları ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Kırgız boyları, Türkistan tarihindeki önemli olaylarda aktif roller üstlenmiş, etnik kimliklerini koruyarak diğer etnik gruplar için çekim merkezi haline gelmiştir. Etnogenez sürecinin son aşaması Moğol, Oyrat (Kalmuk), Nayman ve diğer Türkistan halklarıyla bağlantılıdır. XVIII. yüzyıla kadar Yenisey Kırgızları, Altın Orda ve daha sonra Oyrat ile Cungar hanlıklarının (bazen sembolik) hakimiyeti altında kalmıştır. Bu süreçte Tien Şan'a göçler devam etmiş, XVI. yüzyıla gelindiğinde Kırgız halkının etnogenez süreci büyük ölçüde tamamlanmıştır (Erkoç, 2021: 107; Kafesoğlu, 2017: 133-134).

1863 yılında Kuzey Kırgızistan, 1876 yılında ise Güney Kırgızistan, Rus İmparatorluğu'na dahil edilmiştir. Ekim Devriminin ardından Kırgızlar, eski Çarlık Rusya'sının diğer halklarıyla birlikte Sovyetler Birliği'nin bir parçası haline gelmiştir. 1918 yılında Kırgızistan, Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olmuştur. Sovyet Türkistan cumhuriyetlerinin ulusal-devlet ayırımına göre, 14 Ekim 1924 tarihinde Kara-Kırgız (25 Mayıs 1925'ten itibaren Kırgız) Özerk Bölgesi, RSFSR'ye bağlı olarak kurulmuştur. Bu özerk bölge, 1 Şubat 1926'da Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne, 5 Aralık 1936'da ise Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüştür. Kırgız halkı, SSCB'nin

dağılmasının ardından ulusal bağımsızlık ve egemenliğini barışçıl bir şekilde elde etmiştir (Abramzon, 2013: 443-454). Ekim 1990'da Cumhuriyet Yüksek Konseyi oturumunda Kırgız SSC'nin adı Kırgızistan Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. 15 Aralık 1990'da Cumhuriyet Egemenlik Deklarasyonu, 31 Ağustos 1991'de ise Kırgızistan'ın Bağımsızlık Deklarasyonu kabul edilmiştir. Bu Deklarasyonla Kırgızistan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etmiştir. 1990 yılından itibaren görevde bulunan Askar Akayev, yeni kurulan cumhuriyetin ilk devlet başkanı olmuş ve 2005'teki Lale Devrimine kadar görevini sürdürmüştür. Bu süreçte ülke siyaseti istikrarsızlığını korumuştur. 5 Mayıs 1993'te bağımsız ve egemen bir devlet olarak Kırgız Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası kabul edilmiştir. 10 Mayıs 1993'te Kırgızistan'ın ulusal para birimi olan som tedavüle girmiştir (CabarAsia, 2021).

2010 yılında gerçekleşen protestolar, Akayev'in ardından göreve gelen Kurmanbek Bakiyev'in görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır. 2010 yılında özellikle Oş bölgesinde Kırgızlar ve Özbekler arasında etnik temelli şiddet olayları patlak vermiştir. Bu olaylar, 1990 yılında yine Oş'ta meydana gelen benzer huzursuzlukları hatırlatmıştır. Aynı yılın Nisan ayında Roza Otunbayeva geçici devlet başkanı olarak göreve gelmiştir. Otunbayeva, Müslüman çoğunluğa sahip bir ülkede liderlik yapan az sayıdaki kadın siyasetçiden biri olarak dikkat çekmiştir. Ayrıca, Kırgızistan'da seçimler sonrasında iktidarı barışçıl bir şekilde devreden ilk lider olmuştur. 2011 yılında yapılan seçimler, Almazbek Atambayev'in devlet başkanlığı görevine gelmesiyle sonuçlanmıştır (Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi (KCUİK), 2021: 64-65)

30 Ekim 2011'de yapılan seçimlerle Almazbek Atambayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Önceki lider Kurmanbek Bakiyev'in çok yönlü dış politika yaklaşımına kıyasla Atambayev, daha net bir şekilde Rusya'nın öncülüğünü kabul edip çok yönlü politika izlemeye devam etmiştir. Atambayev, Rusya'nın öncülük ettiği entegrasyon projelerine katılımı desteklemiş ve bu doğrultuda adımlar atmıştır. Bu politikaların en dikkat çeken örneklerinden biri, 2014 yılında Amerikan askeri üssünün ilgili anlaşmanın süresinin bitmesinden sonra Kırgızistan'dan çıkarılmasıdır. Ayrıca Atambayev, ülkedeki ekonomik bağların güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamış ve Rusya'da çalışan Kırgız göçmen işçilerin önemini sık sık dile getirmiştir. Atambayev'in cumhurbaşkanlığı dönemi, yalnızca dış politika hamleleriyle değil, aynı zamanda içerideki yönetim anlayışıyla da dikkat çekmiştir. İfade özgürlüğü önceki dönemlere göre daha ileri düzeyde olduğu için Atambayev, yolsuzluk ve adam kayırma gibi nedenlerle ciddi eleştirilere maruz kalmıştır (Fergananeews, 2017; VeçerniyBişkek, 2015).

15 Ekim 2017'de yapılan seçimlerde ise Sooronbay Ceenbekov, Kırgızistan Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ceenbekov döneminde politikalarda ciddi bir değişiklik ortaya çıkmamış, ancak önceki dönemde bozulan ilişkiler onarılmaya çalışılmıştır. 4 Ekim 2020 tarihinde Kırgızistan'da gerçekleştirilen parlamento seçimleri, ülkede büyük bir siyasi krizin başlangıcını oluşturmuştur. Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından, parlamentoya giremeyen muhalefet partileri ülke genelinde, özellikle başkent Bişkek'te geniş çaplı protestolar düzenlemiştir. Binlerce insanın katıldığı bu gösteriler, polisle şiddetli çatışmalara dönüşmüş ve protestocular 6 Ekim sabahı Cumhurbaşkanlığı ve Hükümet binası olan "Ak Evi" ele geçirmiştir. Protestolar sırasında, 2019 yılında tutuklanan eski Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev ve 2017'de hapse atılan muhalif lider Sadır Caparov serbest bırakılmıştır (KaktusMedia, 2019). Aynı gün Kırgızistan Merkez Seçim Komisyonu, seçim sonuçlarını geçersiz ilan etmiştir. 10 Ekim'de Kırgız parlamentosu olağanüstü bir

toplantı düzenleyerek Sadır Caparov'u başbakan olarak atamıştır. Ancak siyasi gerilimler devam etmiş ve 15 Ekim'de Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov, kan dökülmesini önlemek ve halkına silah doğrultan bir lider olarak tarihe geçmemek için istifa ettiğini açıklamıştır (Sputnik, 2020; RIA Novosti, 2020). 16 Ekim'de Ceenbekov'un istifası parlamento tarafından kabul edilmiş ve geçici olarak Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmesi beklenen parlamento başkanı Kanatbek İsaev görevden feragat etmiştir. Bunun üzerine cumhurbaşkanlığı yetkileri Başbakan Sadır Caparov'a devredilmiştir (Dzhumashova, 2021).

10 Ocak 2021'de yapılan erken başkanlık seçimlerinde Sadır Caparov, büyük bir zafer kazanarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Onun göreve gelmesinin ardından, 11 Nisan 2021'de gerçekleştirilen referandum ile Kırgızistan Anayasasında köklü değişiklikler yapılmış ve başkanlık yetkileri önemli ölçüde artırılmıştır. Bu değişiklikler, Caparov'un yönetim tarzında merkezîyetçi bir yaklaşımı benimseyeceğine işaret etmiştir. 28 Nisan–1 Mayıs 2021 tarihleri arasında Kırgızistan ile Tacikistan arasındaki sınırda silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmalar sonucunda Kırgız tarafından 36 kişi (33'ü sivil) hayatını kaybederken, 190 kişi yaralanmıştır. Ayrıca, çatışma bölgesinden 58 binden fazla kişi tahliye edilmiştir. Bu olay, bölgesel sınır sorunlarının çözümünde karşılaşılan zorlukları ve iki ülke arasındaki gerilimlerin derinliğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Sadır Caparov'un liderliği, hem iç siyasi istikrarı sağlama hem de sınır meseleleri gibi karmaşık bölgesel sorunlarla başa çıkma çabalarıyla şekillenmiştir (Akipress, 2016).

COĞRAFYA

Kırgızistan, Türkistan'ın kalbinde yer alan ve büyük bölümü dağlık alanlardan oluşan bir ülkedir. Kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin ile sınır komşusudur. Doğudan batıya yaklaşık 900 kilometre, kuzeyden güneye ise 410 kilometre boyunca uzanan ülke, Tanrı ve Pamir dağ sıralarıyla çevrilidir ve "Dağların Ülkesi" olarak anılır. Denize kıyısı bulunmamakla birlikte, dünyanın en büyük krater göllerinden biri olan Issık-Göl Gölü, yıl boyunca donmayan berrak suları ve çevresindeki eşsiz doğal güzellikleriyle dikkat çeker. Kırgızistan'da yazlar genellikle sıcak (30°C civarı) ve kurak, kışlar ise soğuk ve karlıdır; bu da hem yaz turizmi hem de kış sporları için ideal bir ortam sunar. Zengin doğal kaynaklarının yanı sıra, Manas Destanı gibi kültürel mirasları da Kırgız kimliğini ve tarihini yansıtan önemli unsurlardır. Dağları, gölleri ve konuksever halkıyla Kırgızistan, doğa ve kültürün buluştuğu bir cazibe merkezidir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024: 3).

Doğal Rezervler ve Parklar

Devlet Doğa Rezervleri ve Doğal Milli Parklar (2024 yılı başı itibarıyla)

	Miktar	Alan, bin hektar
Doğa rezervleri	10	578,6
Doğal milli parklar	13	726,8

Arazi alanı¹ (2024 yılı başı itibarıyla)

		T o p l a m vüzdese
Arazi alanı - toplam	19,9	100
Tarımsal arazi	6,7	33,5
Özel olarak korunan doğal bölgelerin arazileri	1,2	5,9
Orman fonu arazileri	2,5	12,6
Rezerv araziler	8,2	41,2
Diğer araziler	1,3	6,8

¹ Kırgız Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na bağlı Devlet Arazi Kaynakları, Kadastro, Jeodezi ve Haritacılık Ajansı'na göre.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da 2024 yılı itibarıyla devlet doğa rezervleri ve doğal milli parklar, toplamda 19,9 bin hektarlık arazi alanında önemli bir yer tutmaktadır. Bu alanın %33,5'i tarımsal arazi olarak kullanılmakta, %41,2'si ise rezerv alanlardan oluşmaktadır. Özel koruma altındaki doğal bölgelerin arazileri %5,9'luk bir paya sahipken, orman fonu arazileri %12,6'lık bir dilimle dikkati çekmektedir. Doğa rezervleri 10 adetle 578,6 bin hektarlık bir alanı kaplarken, 13 adet doğal milli park ise 726,8 bin hektarlık bir büyüklüğe sahiptir. Bu veriler, Kırgızistan'ın doğal kaynakları koruma ve sürdürülebilir kullanımına yönelik önemli adımlar attığını göstermektedir.

Kırgızistan'ın Kara Sınır Kapıları

Kırgızistan, Kazakistan, Çin, Tacikistan ve Özbekistan ile sınır komşusudur. Her sınırda

belirli çalışma saatlerine sahip sınır kapıları bulunmaktadır. Bazı kapılar yerleşim yerlerinden uzakta (örneğin, Kızıl-Art, Torugart, Irkeştam gibi dağ geçitlerinde) yer aldığından, sınır geçişi için önceden ulaşım planı yapılması tavsiye edilmektedir. Ayrıca, gerekli belgelerin eksiksiz olduğundan emin olunması gerekmektedir. Aşağıdaki tablolar, sınır kapılarının isimleri ve çalışma saatleri hakkında bilgi vermektedir.

Kırgızistan - Kazakistan Sınır Kapıları

Kırgızistan'daki Sınır Kapısı ve Konumu	Kazakistan'daki Sınır Kapısı ve Konumu	Çalışma Saatleri
Ak-Jol (Çüy Bölgesi, Korday Köyü)	Korday (Jambıl Eyaleti, Korday İlçesi)	24 Saat
Çaldabar (Çüy Bölgesi, Panfilov İlçesi)	Ayşe Bibi (Jambıl Eyaleti)	Gündüz, 18:00'e kadar
Ak-Tilek (Çüy Bölgesi, Issık-Ata İlçesi)	Karasu (Jambıl Eyaleti)	Gündüz, 18:00'e kadar
Karkıra* (Issık-Göl Bölgesi, Tüp İlçesi)	Kegen (Almatı Eyaleti)	Gündüz, 18:00'e kadar
Çon-Kapka (Talas Bölgesi, Manas İlçesi)	Jibek Jolu (Jambıl Eyaleti, Korday İlçesi)	Gündüz, 18:00'e kadar

*Sezonluk açık, Mayıs-Ekim arası.

Kırgızistan - Çin Sınır Kapıları

Kırgızistan'daki Sınır Kapısı ve Konumu	Çin'deki Sınır Kapısı ve Konumu	Çalışma Saatleri
Torugart (Narin Bölgesi, Torugart Geçidi)	Torugart (Sincan Özerk Bölgesi)	10:00-16:00, öğle arası 12:00-14:00
Irkeştam (Oş Bölgesi, Irkeştam Geçidi)	Irkeştam (Sincan-Uygur Özerk Bölgesi)	10:00-16:00, öğle arası 12:00-14:00

*Kapılar, Çin tatilleri ve hafta sonları kapalıdır. Çin saatine göre çalışır.

Kırgızistan - Tacikistan Sınır Kapıları

Kırgızistan'daki Sınır Kapısı ve Konumu	Tacikistan'daki Sınır Kapısı ve Konumu	Çalışma Saatleri
Kızıl-Bel (Batken Bölgesi, Kızıl-Bel Köyü)	Guliston (İsfara Şehri)	Gündüz, 18:00'e kadar
Kulundu* (Batken Bölgesi, Kulundu Köyü)	Ovçı-Kalaça (B. Gafurov İlçesi)	-
Bor-Dobo (Oş Bölgesi, Kızıl-Art Geçidi)	Kızıl-Art (Murgab İlçesi)	Gündüz, 18:00'e kadar

*Turistlere kapalıdır.

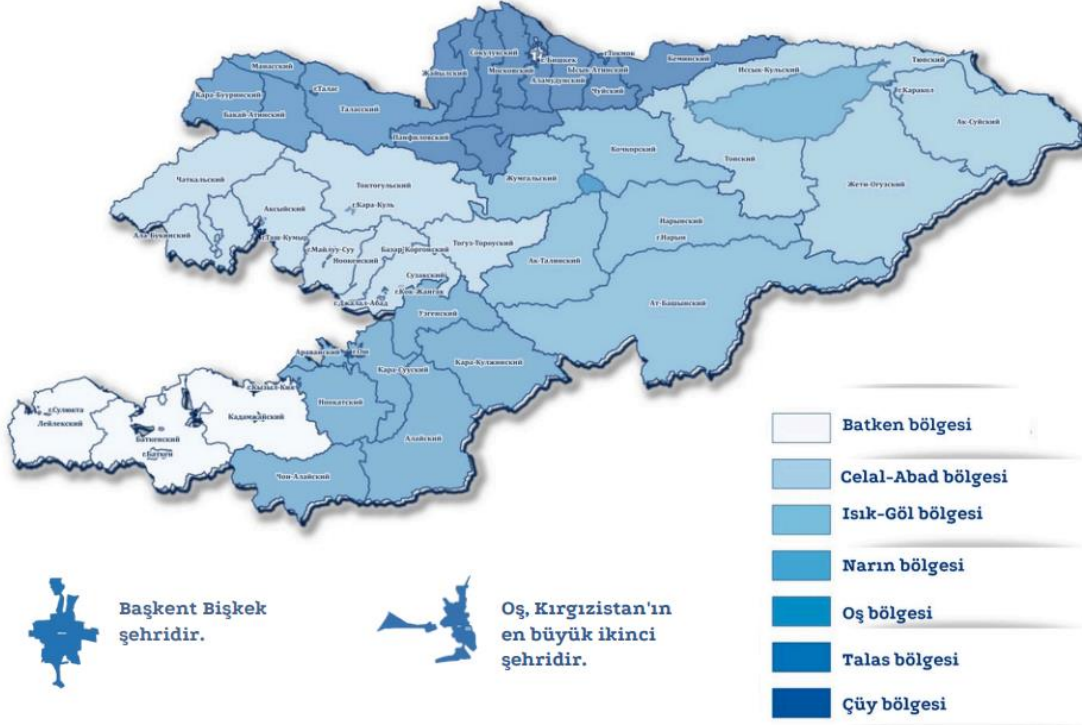
Kırgızistan - Özbekistan Sınır Kapıları

Kırgızistan'daki Sınır Kapısı ve Konumu	Özbekistan'daki Sınır Kapısı ve Konumu	Çalışma Saatleri
Dostluk (Oş Şehri)	Dostlik (Andican Eyaleti, Hocaabad İlçesi)	Gündüz, 18:00'e kadar
Kensay (Celal-Abad Bölgesi, Nooken İlçesi)	Üçkurgan (Namangan Eyaleti, Üçkurgan İlçesi)	Gündüz, 18:00'e kadar
Kaynak: Advantour Adlı İnternet Sitesi		

İDARİ VE BÖLGESEL YAPI

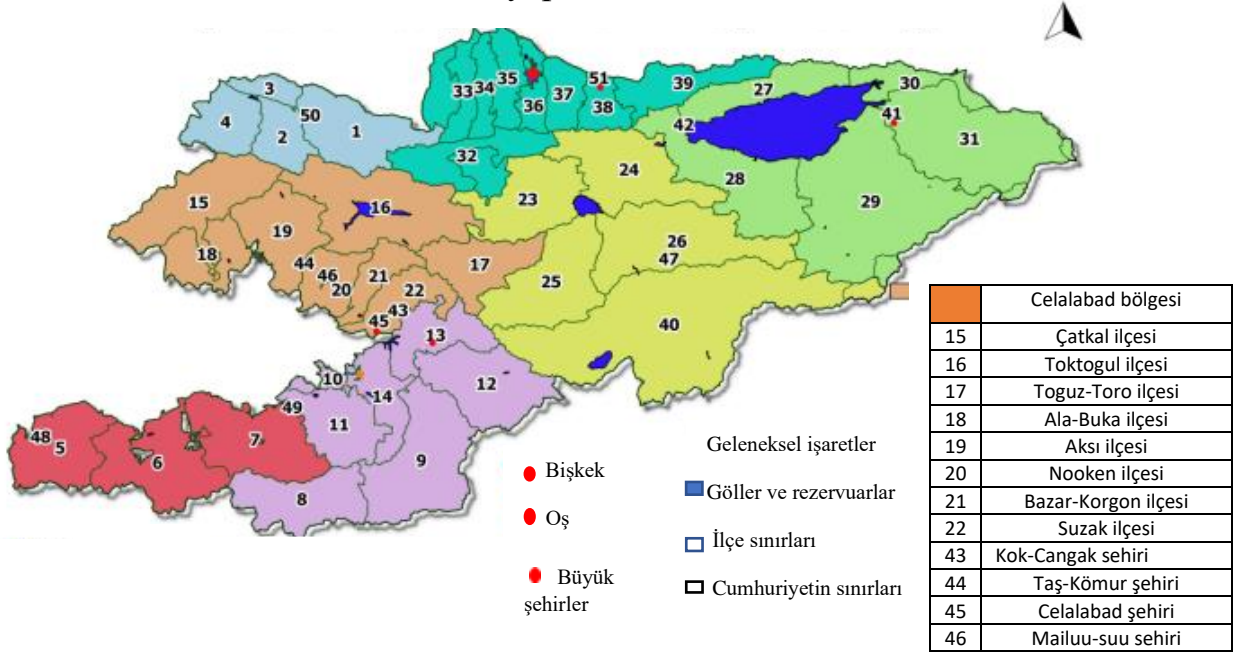

Kırgız Cumhuriyeti'nin idari ve bölgesel yapısı

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2020 (<https://stat.gov.kg/kg/idc/>)

1 Ocak 2019 Kırgız Cumhuriyeti'nin idari ve bölgesel yapısı

Isık-Köl bölgesi	Narın bölgesi	Batken bölgesi	Oş bölgesi	Talas bölgesi	Çüy bölgesi
27 Isık-Köl ilçesi	23 Cumgal ilçesi	5 Leylek ilçesi	8 Çon-Alai ilçesi	1 Talas ilçesi	32 Panfilov ilçesi
28 Ton ilçesi	24 Koçkor ilçesi	6 Batken ilçesi	9 Alai ilçesi	2 Bakai-Ata ilçesi	33 Cayıl ilçesi
29 Ceti-Oguz ilçesi	25 Ak-Talin ilçesi	7 Kadamcai ilçesi	10 Aravan ilçesi	3 Manas ilçesi	34 Moskva ilçesi
30 Tup ilçesi	26 Narın ilçesi	48 Sulukta şehiri	11 Nookat ilçesi	4 Kara-Bura ilçesi	35 Sokuluk ilçesi
31 Ak-Su ilçesi	40 At-Başı ilçesi	49 Kızıl-Kiya şehiri	12 Kara-Kulca ilçesi	50 Talas şehiri	36 Alamedin ilçesi
41 Karakol şehiri	47 Narın şehiri		13 Uzgen ilçesi		37 Isık-Ata ilçesi
42 Balıkçı şehiri			14 Kara-Su ilçesi		38 Çuy ilçesi
					39 Kemin ilçesi
					51 Tokmok şehiri

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2019 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan, bölgenin neredeyse %90'ının deniz seviyesinden 1.500 m yükseklikte bulunduğu yüksek dağlardan oluşan bir ülkedir. Başkent, 2019 yılının başında nüfusu 1 milyon kişiyi aşan Bışkek şehridir. Büyük şehirler Oş (299,5 bin kişi), Celal-Abad (119,1 bin kişi), Karakol (79,3 bin kişi), Tokmok (64,5 bin kişi) ve Uzgen'dir (60,2 bin kişi). Yüzölçümü bakımından en büyük bölge Narın'dır (45,2 bin kilometrekare). Şu anda, cumhuriyetin idari-bölgesel yapısı sistemi 7 bölge, cumhuriyetçi öneme sahip 2 şehir, 40 idari bölge, 31 şehir, 9 şehir tipi yerleşim, 3 yerleşim yeri ve 453 ayıl ve aymak içermektedir. Ülkede 3.500 binden fazla nehir ve akarsu ile 1.923 göl vardır.

İÇ VE DIŞ POLİTİKA

İç Politika

Sovyetler Birliği Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov tarafından 1980'lerin sonunda açıklanan "Perestroyka" reform programının, SSCB'yi ekonomik bir krize sürüklediği söylenebilir. Bu ve diğer etkenler, halkın memnuniyetsizliğine ve çeşitli karıştıklıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1986 yılında Kazakistan SSC'sinde gençler büyük bir gösteri düzenlemiş, 1987'de Kırım Tatarları Moskova'da özerklik talep ederek yürüyüş yapmıştır. 1987'de Janaozen'de, 1988'de Karabağ'da, 1989'da Fergana'da, 1990'da ise Bakü ve Oş'ta etnik çatışmalar yaşanmıştır. Bu zaman içerisinde, Estonya SSC (1988), Litvanya SSC (1989) ve Letonya SSC (1989) bağımsızlıklarını ilan ederek 1990 yılında SSCB'den ayrılmışlardır. Azerbaycan SSC, 1989'da egemenliğini ilan ederken, 1990 yılında bu örneği Gürcistan, Özbekistan, Moldova, Ukrayna, Belarus, Türkmenistan, Ermenistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan SSC'leri ve RSFSR (Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti) takip etmiştir. Bu süreç çerçevesinde Ermenistan ve Gürcistan SSCB'den ayrıldığını ilan etmiş, diğer devletler ise Sovyetler Birliği'nde kalmıştır (Kremnev, 2012:147-168).

22 Ekim 1990 tarihinde Kırgız SSC Yüksek Sovyeti'nin oturumunda Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi konusu görüşülmüştür. Bu göreve adaylığını koyanlar arasında Parlamento Başkanı Absamat Masaliyev ve diğer parti yetkilileri olan Apas Cümagulov ile Cümbalbek Amanbayev de yer almıştır. Cumhurbaşkanı seçilebilmek için adayın 350 delege oyunun 175'ini alması gerekiyordu. Masaliyev, 171 oy alarak Cumhurbaşkanı seçilebilmek için yalnızca 4 oy eksik kalmıştır. Sonuç olarak 27 Ekim'de yeniden yapılan seçimlerde adaylığını koyan Askar Akayev 179 oy alarak Kırgızistan Cumhurbaşkanı olmuş ve ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. Politik çevrelerde yazarlık yapan Çingiz Aytmatov'a Cumhurbaşkanlığı teklif edildiği ancak Aytmatov'un kendi yerine Akademisyen Akayev'i aday gösterdiği söylenmektedir (CommonCouse, 2020).

12 Aralık 1990'da Yüksek Sovyet, ülkenin adından "Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti" ifadelerini kaldırmış, 15 Aralık'ta ise Egemenlik Bildirgesi kabul edilmiştir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi ülke hâlâ Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak egemen bir devlet olarak kalmaya devam etmiştir. Bu dönemde, Sovyetler Birliği Cumhurbaşkanı seçilen Mihail Gorbaçov, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile güncellenmiş bir federasyon kurmayı önermiştir. 17 Mart 1991'de 9 ülkede yapılan referandumlarda bu girişim kabul edilmiştir. Altı ülke ise referandum yapmayı reddetmiştir. Kendi kendini yetkili ilan eden Olağanüstü Hal Devlet Komitesi, SSCB'yi korumaya çalışmıştır. Tarihe "Ağustos Darbesi" olarak geçen ve başarısız olan bu girişim, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü hızlandırmıştır. Birer birer Birlik Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. Bunlardan biri de Kırgızistan'dır. 31 Ağustos 1991'de Yüksek Sovyet, "Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Bildirgesini" kabul etmiştir. Böylece dünya politik haritasında yeni, bağımsız bir devlet – Kırgızistan Cumhuriyeti – yerini almıştır (Kremnev, 2012:28-39).

Yeni devletin ilk seçimleri 12 Ekim 1991'de yapılmıştır. Gerçekte bu seçimlerin devlet başkanının yetkilerini meşrulaştırmaya ve teyit etmeye yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle seçim pusulasında yalnızca "katılıyorum" ve "katılmıyorum" seçenekleri bulunmuştur. Bu, parlamentonun atadığı Askar Akayev'in adaylığının onaylanması için yapılan bir oylamadır. Seçmenlerin %95,33'ü "katılıyorum" seçeneğini işaretlemiştir (Kırgız Cumhuriyeti Merkez Seçim ve Referandum Komisyonu, 2021;

AKİpress, 2016).

8 Aralık 1991'de Rusya, Belarus ve Ukrayna liderleri, Belovej Ormanında bir anlaşma imzalayarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurmuştur. 21 Aralık'ta Almatı'da Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan bu topluluğa katılmıştır. SSCB Cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov, 25 Aralık 1991'de görevinden ayrılmış ve 26 Aralık'ta ülkenin parlamentosu, tüm Birlik organlarının feshedilmesine karar vermiştir. Sonuç olarak SSCB feshedilmiş ve Rusya, Sovyetler Birliği'nin halef devleti olmuştur (Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, 2023) .

Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri 25 Aralık 1991'de Amerika Birleşik Devletleri olmuştur (ilk tanıyan ülke Türkiye'dir). Ancak Kırgızistan, Birleşmiş Milletler'e yalnızca 2 Mart 1992'de üye olabilmıştır. 3 Mart'ta Kırgızistan Cumhuriyeti'nin bayrağı kabul edilmiştir. Aynı yılın 18 Aralık'ında ise ülkenin milli marşının metni onaylanmıştır. Uzun tartışmaların ardından Kırgızistan'ın Yüksek Kurulu (Verhovniy Sovyet - Jogorku Keneş), 5 Mayıs 1993'te ilk Anayasayı kabul edip ülkenin resmi adını Kırgız Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Temel yasanın onaylanmasından beş gün sonra, 10 Mayıs'ta, Merkez Bankası yeni para birimi olan som'u dolaşıma sokmuştur. Devlet arması ise 14 Ocak 1994'te kabul edilmiştir. 1994 sonbaharında parlamento feshedilmiş ve 5 Şubat 1995'te yeni parlamento (Jogorku Keneş) seçimleri yapılmıştır. Arkasından 24 Aralık'ta Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve Askar Akayev yeniden başkan olarak seçilmiştir. Seçimlerin bir yıl erken yapılması, muhalefetin hazırlık yapıp kendi adayını çıkarma şansını engellemeye yönelik bir hamle olarak değerlendirilmiştir. Askar Akayev'in iktidarı yalnızca devlet sembollerinin kabul edilmesiyle değil, aynı zamanda özelleştirme süreciyle de hatırlanmaktadır (Abytov & Burkhanov, 2024:2-7).

İlk Cumhurbaşkanınının yönetimi sırasında Kanadalı bir şirkete, Kırgız ekonomisinin temel taşlarından biri olan en büyük altın madeni olan Kumtor devredilmiştir. Anlaşmalar üç kez imzalanmıştır (1992, 1994, 2003). Akayev'in dönemindeki diğer önemli olaylar arasında Batken olayları da yer almaktadır. 1999 yılında, "Özbekistan İslam Hareketi" adlı bir grup, Kırgızistan'ın sınırını ihlal ederek, Batken bölgesine girmiştir. Birkaç köyü ele geçiren militanlar, sınır bölgesindeki Çon-Alay ve Çatkal ilçelerine girmeye çalışmıştır. Özbekistan'a geçmeyi hedefleyen bu grup, Kırgız yetkilileri rehin alarak onlarla müzakereler yapmıştır. Çatışma 2000 yılına kadar devam etmiş ve bu süreçte onlarca Kırgız askeri ve sivil hayatını kaybetmiştir. Dışarıdan gelen saldırı, ülkenin güvenliğini tehdit etmiş ve Silahlı Kuvvetlerle ilgili reformlara yol açmıştır. Bu olaylar sonucunda Batken bölgesi il statüsüne yükseltilmiştir (AKİpress,2014) .

Askar Akayev, 29 Ekim 2000'de üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kırgızistan, dört komşu ülkesiyle sınırlarını netleştirme çalışmalarına yeniden başlamıştır. Bu süreçte Çin ile yapılan sınır düzeltmelerinde Bişkek'in Çin'e Uzongu-Kuş otlakını vermesi gündeme gelmiştir. Bu durum, 2002'de protesto eylemlerine yol açmış ve 2005'te Aksu olaylarına sebep olmuştur. 17 Mart 2005'te Aksu'daki trajedi sonucunda altı kişi hayatını kaybetmiştir. (Mediazona, 2021)

2 Şubat 2003'te yapılan referandumda seçmenlerin %86,88'i Askar Akayev'in cumhurbaşkanlığı görev süresinin Aralık 2005'e kadar uzatılmasını desteklemiştir. Ancak 2004'te muhalefet büyük bir birleşim sürecine girmiştir. 27 Şubat 2005'teki parlamento seçimlerinin ardından, 31 seçim bölgesinde Askar Akayev'in çocukları Bermet ve Aydar milletvekili seçilmiştir. Bu durumun iktidara yönelik eleştirilerin artmasına neden olduğu

söylenbilir. 13 Mart 2005'te kalan 43 seçim bölgesinde yapılan Yüksek Sovyet seçimlerinde, muhalefet lideri Kurmanbek Bakiev'in başını çektiği güçler seçim sonuçlarını tanımadıklarını açıklamış ve protesto gösterileri başlamıştır. Roza Otunbayeva'nın liderliğindeki "Ata-Jurt" muhalefet bloğu faaliyetlerine yeniden başlamıştır. 19 Mart 2005'te Oş'ta, 23 Mart'ta ise Batken, Koçkor, Üzgen, Bazar-Korgon ve Ton bölgelerinde halk kurultayları yapılmıştır. Halkın memnuniyetsizliği artmış ve bu, 24 Mart 2005'teki devrime yol açmıştır. Aynı gece Askar Akayev Moskova'ya kaçmıştır. 5 Nisan 2005'te Askar Akayev, Moskova'da Omurbek Tekebayev ve bir grup milletvekiliyle görüşmüş ve gönüllü olarak görevinden istifa etmiştir. Eski başbakan Kurmanbek Bakiev, geçici cumhurbaşkanı olarak göreve başlamış ve aynı yılın 10 Temmuz'unda ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bakiev, devrim sırasında hapisten salınan Felix Kulov ile bir ittifak kurmuş ve onu başbakan olarak atamıştır (Mediazona, 2021) .

2006 yılında, Almazbek Atambayev, Omurbek Tekebayev, Temir Sariev, Bolot Sher ve Melis Eshimkanov liderliğindeki muhalefet, Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiev'i anayasal reformları gerçekleştirmeye çağıran büyük mitingler düzenlemiştir. Bu süreçte Felix Kulov görevinden ayrılmış ve "*Birleşik Halk Cephesi*" kurulmuştur. Ancak 21 Ekim 2007'de Kurmanbek Bakiev'in önerdiği yeni bir anayasa kabul edilmiş ve ertesi gün Yüksek Sovyet feshedilmiştir. 16 Aralık 2007'de yeni bir parlamento seçilmiş ve başkanın partisi "Ak Jol" çoğunluğu kazanmıştır. Kurmanbek Bakiev, 23 Temmuz 2009'da %76 oy alarak ikinci dönem için seçilmiştir. Aynı yılın 26 Ekim'inde, devlet başkanının kararnamesiyle oğlu Maksim Bakiev, yeni kurulan Merkezi Kalkınma, Yatırımlar ve İnovasyon Ajansı'nın başkanı olarak atanmıştır(Fergananeews, 2008) .

Nisan 2010'da Kırgızistan'da Kurultay hazırlığını yapan muhalefet liderleri Bişkek, Talas ve Oş'ta tutuklanmaya başlanmıştır. 7 Nisan 2010'da yönetim, protestoculara ateş açmış, 87 kişi hayatını kaybetmiş ve yaklaşık 1500 gösterici yaralanmıştır. Göstericiler, "*Beyaz Evi*" ele geçirmiştir. Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiev ve küçük kardeşi Janış Bakiev, Calal-Abad'a kaçmıştır. Halk Kurultayı İcra Komitesi, 2010 Nisan olayları sonrası iktidar değişikliği ilan etmiş ve Geçici Hükümet kurulmuştur. Geçici Hükümetin başına Roza Otunbayeva getirilirken, yardımcılarını Almazbek Atambayev, Ömürbek Tekebayev, Azimbek Beknazarov ve Temir Sariev atanmıştır. Geçici Hükümet, 14 kişiden oluşmaktaydı. Kurmanbek Bakiev, Oş ve Calal-Abad'da iktidarını sürdüremeyince 14 Nisan'da Kazakistan'ın Taraz şehrine uçmuş ve ardından Belarus'un başkenti Minsk'e götürülmüştür (AKİpress, 2024) .

Nisan olaylarından iki ay sonra, 10-14 Haziran tarihlerinde Oş ve Calal-Abad bölgelerinde etnik çatışmalar başlamıştır. Bu olaylarda 442 kişi hayatını kaybetmiş, 925 kişi ise yaralanmıştır. 545 kişi bu olaylardan sorumlu tutulmuştur. 27 Haziran 2010'da Kırgızistan'da yapılan referandumla yeni bir Anayasa kabul edilmiştir. Aynı gün, Geçici Hükümet Başkanı Roza Otunbayeva, geçiş dönemi başkanı olarak bir buçuk yıllığına, 2011 yılının sonuna kadar seçilmiştir. Ekim 2010'da yapılan parlamento seçimlerinde, beş parti "Ata-Jurt", SDPK, Ar-Namız, Respublika ve Ata-Meken seçimleri kazanarak Jogorku Keneşe girmiştir. 30 Ekim 2011'de Cumhurbaşkanlık seçimlerinde dönemin başbakanı olan Almazbek Atambayev, seçmenlerin %62,52'sinin desteğiyle ülkenin yeni Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Yeni koalisyon hükümetinin başkanı Ömürbek Babanov olmuştur (Birleşmiş Milletler, 2012) .

2012 yılında, Sadır Caparov'un liderliğindeki bir milletvekili komitesi, Kumtor madeninin işleyişini incelemiş ve dış yönetim önerisi getirmiştir. Ancak hükümet Caparov'un önerdiği

kararı desteklememiştir. 3 Ekim 2012’de milletvekilleri Sadır Caparov, Kamçıbek Taşiyev ve Talant Mamıtov, Kumtor ile ilgili olarak Bişkek’te bir protesto düzenlemişlerdir. Bu kişiler “*Beyaz Evin*” etrafındaki bariyerleri aştıkları için tutuklanmışlardır (BBC, 2021).

2015 yılında Kırgızistan, daha sonra Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) olarak yeniden adlandırılacak olan Gümrük Birliği’ne katılmıştır. Sonuç olarak, birkaç kısıtlama getirilmiştir (Pazilov, 2016: 209-212) . Aynı yılın 4 Ekim’inde VI. dönemin Jogorku Keneş seçimleri yapılmış ve altı parti parlamentoya girmiştir. Birinci sırayı Atambayev’in partisi *Sosyal Demokrat Parti* almıştır. 15 Ekim 2017’deki seçimlerde Sooronbay Ceenbekov, %54,22 oy almıştır. Seçimlerin ardından, ana rakibi Ömürbek Babanov’a karşı bir dava açılmış ve Babanov ülkeyi terk etmiştir. 2018 yılında Ceenbekov ile Atambayev arasında, Devlet Gümrük Servisi Başkan Yardımcısı Rayimbek Matraimov’un görevden alınmasının ardından bir karışıklık başladığı söylenebilir. Bunun sonucunda Almazbek Atambayev’in dokunulmazlığı kaldırılmış ve 2013 yılında suçlu lider Aziz Batukaev’in serbest bırakılmasıyla ilgili olarak Atambayev’e karşı bir dava açılmıştır. 2019 yılında eski Cumhurbaşkanı tutuklanmıştır. Sorguya gitmeyi reddetmiş ve güvenlik güçleri, Koy-Taş köyündeki evine baskın düzenlemiştir. Operasyon sırasında bir özel kuvvetler askeri hayatını kaybetmiştir. Son olarak, 4 Ekim 2020’te yapılan parlamenter seçimlerde iktidara yakın partiler “*Birimdik*”, “*Mekenim Kırgızistan*”, “*Kırgızstan*” çoğunluğu kazanmıştır. Parlamenteoya giremeyen partiler ise protestolara başlamıştır. 5-6 Ekim gece yarısı, göstericiler “*Beyaz Evi*” işgal etmiş ve Ceenbekov’un yönetimini kovmuştur. Aynı gün, Almazbek Atambayev ve Sadır Caparov’un da aralarında bulunduğu bazı siyasetçiler serbest bırakılmıştır. Yapılan görüşmelerin ardından, aynı gün Sadır Caparov’un Başbakan olarak atanacağı duyurulmuştur. Ancak parlamentodaki seçim sonuçlarına karşı çıkan bir siyasi grup, bu kararın meşruiyetinden şüphe etmiş ve karşı çıktıklarını açıklamışlardır. 14 Ekim’de genişletilmiş bir parlamentoda Sadır Caparov yeniden seçilmiştir. 15 Ekim’de Sooronbay Ceenbekov görevinden feragat etmiş, 16 Ekim’de ise geçici Başbakan olarak Sadır Caparov görevine başlamıştır (Tass.ru, 2020; İnterfax.ru, 2020) .

10 Ocak 2021’de yapılan erken Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Sadır Caparov, seçmenlerin yaklaşık %80’inin desteğini alarak zafer kazanmıştır. Aynı gün, halk referandumda başkanlık sistemine geçişi onaylamıştır. Caparov’un yemin töreni ise 28 Ocak’ta gerçekleşmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Merkez Seçim ve Referandum Komisyonu, 2021) .

Sadır Caparov’un yönetim dönemindeki en trajik olaylardan birinin, 28 Nisan ile 1 Mayıs arasında Batken bölgesinde yaşanan sınır çatışması olduğunu söylemek mümkündür. Çatışmalar, Tacikistan tarafının, su dağıtım tesisi “*Golovnoy*” üzerindeki anlaşmazlık nedeniyle bazı Kırgız köylerini işgal etmesiyle başlamıştır. Askeri çatışmada 26 Kırgız vatandaşı hayatını kaybetmiş, onlarca ev ve sosyal yapı tahrip edilip yakılmıştır. Tacikistan, 19 vatandaşının hayatını kaybettiğini bildirmiştir. İki ülke birbirine suçlamalarda bulunarak karşılıklı olarak cezai davalar açmışlardır. Başlangıçta Cumhurbaşkanı Sadır Caparov bu olaylarla ilgili herhangi bir açıklama yapmaktan kaçınmış, ancak daha sonra bu olayları “*devlet güvenliğini tehdit eden*” olaylar olarak değerlendirmiştir. Yine de iki ay sonra, 28-29 Haziran tarihlerinde devlet başkanı Duşanbe’ye uçmuş ve Tacikistan Cumhurbaşkanı İsmail Rahmon ile bir araya gelmiştir. İki cumhurbaşkanı farklı konuların yanı sıra sınır sorununu da ele almışlardır. Halk ise Cumhurbaşkanı, bu olayları komşu devletten gelen bir saldırı olarak görmemekle ve gerekli önlemleri almamakla eleştirmiştir (Cast.ru, 2021).

Kırgızistan’ın bağımsızlık tarihinin 33 yılını geride bırakırken, ekonomik ve siyasi egemenlikler günlük tartışmaların konusu haline gelmiştir. Çoğu analist, hükümeti

“Rusya’ya yönelen bir politika izlemekle” suçlarken, diğerleri bunu “ekonomik zayıflık nedeniyle zorunlu bir durum” olarak açıklamaktadır. Bu nedenle, siyasi çevrelerde mevcut ve gelecek yönetimlerin Kırgızistan’ı diğer ülkelerin etkisinden tamamen kurtarması gerektiği görüşü yaygındır. Batken’deki 20 yıl önceki askeri çatışma, Kırgızistan’ın güvenliğini güçlendirme ihtiyacını gözler önüne sermiştir. Kırgızistan-Tacikistan sınırındaki çatışma ise bu konuda birçok eksikliği ortaya koymuştur. Ayrıca Afganistan’da “*Taliban’ın*” (Kırgızistan’da yasaklı) iktidara gelmesi, Türkistan için Kırgızistan dahil bir tehdit oluşturmuştur. Bağımsızlık tarihindeki 33 yıl boyunca Kırgızistan’da 6 cumhurbaşkanı değişmiş, 30’dan fazla başbakan görev yapmış ve parlamento 6 kez seçilmiştir. İki kanatlı Jogorku Keneş’in başkanlarını dikkate alırsak, parlamentoda yaklaşık 20 başkan (törega) görev yapmıştır.

Büyük Devletlerle İlişkiler

Kırgızistan’ın büyük devletlerle ilişkilerinde önemseddiği ilkeler şunlardır: bağımsızlık, egemenlik ve iç işlerine karışmama; toprak bütünlüğü; uluslararası ilişkilerde ve uluslararası hukukta resmi olarak tanınan tek siyasi ve askeri otorite kaynağının ve tek aktörün devlet olması; hiçbir devlet ve aktörün başka devletlerin yönetimlerini sorgulamaya kalkmaması; istikrar, barış ve statükonun devamının sağlanması çerçevesinde temel kurumlar olarak diplomasiye ve uluslararası hukuka dayanma. Kırgız yetkililer bu ilkeler çerçevesinde büyük devletlerle ilişkilerini yönetmeye çalışırlarken bazı sınırlayıcı faktörlerin etkisi altında olduklarının farkındadırlar. Ülkenin Rusya’yla ve gittikçe artan oranda Çin’le ekonomik ilişkileri oldukça yoğundur ve bu ilişkilerin bağımlılık durumuna ulaşma tehlikesi bulunmaktadır. Güvenlik ve beka konusunda da büyük devletlerin desteğine ihtiyaç duyma, ülkenin dış politikalarını ve bölgesel oluşumlara yönelik tutumlarını etkilemektedir. Kırgızistan’ın güvenlik ve bekasını ilgilendiren sorunlar ve tehditler onun büyük devletlerle ilişkilerinde oldukça etkili olmaktadır. Diğer bölge ülkelerini de ilgilendiren bu sorunlar arasında şunlar bulunmaktadır: sınır anlaşmazlıkları; değişik etnik, dini ve siyasi gruplar arasındaki gerginlikler; İslami grupların cihatçı ideolojileri ve eylemleri; illegal uyuşturucu ticareti; su kıtlığı ve suyun yönetimiyle ilgili sorunlar.

Kırgızistan, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) üyesidir. Rusya’dan güvenlik garantisi, silah ve askeri teçhizat, askeri eğitim ve ordunun modernleştirilmesinde teknik yardım almaktadır. Topraklarında bulunan Rusya’nın Kant üssü, bu ülkeye ve KGAÖ’ye ait askeri personel ve askeri sistemler barındırmaktadır. Kırgızistan’ın Dış Politika Kavramı belgesinde KGAÖ dahil bölge örgütleri içinde işbirliği gerçekleştirmenin ulusal çıkara hizmet ettiği ve KGAÖ ve Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) katılımın güvenliği garanti ettiği vurgulanmıştır. Kırgızistan, Avrasya Ekonomik Birliği’nin (AEB) de üyesidir. Rusya’yla ekonomik ilişkiler açısından büyük önem taşıyan AEB’nin hedefleri şunlardır: etkin mallar, hizmetler, sermaye ve işgücü piyasaları ortaya çıkarmak; eşgüdümlü vergi, para, kredi, finans, ticaret, gümrük ve tarife politikaları geliştirmek ve uygulamak; birleşik ulaşım, enerji ve bilgi sistemleri yaratmak; ekonominin öncelikli alanlarının geliştirilmesinde devlet desteği sağlamak ve üretim, bilim ve teknoloji alanlarında işbirliğini güçlendirmek. Kırgızistan açısından AEB’nin, sayıları neredeyse 1 milyonu bulan Rusya’da çalışan Kırgız göçmenler konusunu normalleştirilmesi ve bir sorun olarak görülmesinin önüne geçmesi önem taşımaktadır. Diğer taraftan AEB’ye üye olmanın, uluslararası ticaret meseleleriyle ilgili karar verme yetkilerinin görünüşte ulus-üstü niteliğe sahip bir yapıya devretme anlamına gelmesi de mümkündür. Çin ihracat ürünlerinin dağıtım merkezi haline gelmiş olan

Kırgızistan, bundan sonra Çin dahil olmak üzere başka devletlerle ihracat, ithalat ve yatırım ilişkilerini örgütün gümrük birliği kurallarına göre ve ortak dış tarifeler çerçevesinde yürütmek zorundadır. Ancak Kırgız yetkililer, bu tür sorunları örgüt nezdindeki istisnalarla aşmaya çalışmakta ve Ukrayna Savaşı gibi gelişmeleri, kendi ekonomilerinin faydasına olacak şekilde kullanmaya çalışmaktadırlar.

Kırgızistan, Çin’le ilişkilerinde oldukça etkili olan faktörler olarak ŞİÖ’nün üyesidir ve Kuşak ve Yol Girişiminin (KYG) bir parçasıdır. ŞİÖ çatısı altında bölge ülkelerinin liderleri, değişik teknik alanlardaki bakanları ve diğer üst düzey görevlileri düzenli olarak bir araya gelerek bölgesel işbirliği meselelerini ele alma ve işbirliğini ilerletme imkanı bulmaktadır. Örgüt aracılığıyla bölge ülkeleri ekonomik kalkınma bakımından önemli olan altyapıyla ilgili olanlar da dahil olmak üzere ekonomik ve ticari projelerini gerçekleştirme fırsatı elde etmekte, özellikle Çin’le karşılıklı fayda sağlayan ekonomik ve ticari ilişkiler kurabilmektedirler. KYG’nin amacı, Çin’den Orta Asya üzerinden Avrupa’ya, Afrika’ya ve ters yönde Güney Asya’ya uzanan karayolları, demiryolları ve boru hatları inşa ederek ve yine Çin’i Güneydoğu Asya, Basra Körfezi ve Kuzey Afrika’ya bağlayan deniz yolları geliştirerek Çin mallarının dünyanın uzak bölgelerine ulaştırılmasıdır. Doğal olarak hatlar üzerindeki bütün ülkeler de mallarını dünya piyasalarına ulaştırma ve dünya piyasalarından mallar alma imkanına kavuşacaktır. Girişim çerçevesinde yollar ve hatlarla birlikte her tür ulaşım ve taşıma altyapı unsurları da inşa edilecek, sınırlar ve karmaşık ticaret rejimleri engel olmaktan çıkarılacak, sınır ötesi ticaret kolaylaştırılacak, gümrük prosedürleri etkin hale getirilecek, tarife dışı engeller kaldırılacak ve sonuçta hatlar boyunca birbirine güçlü şekilde bağlanmış bir uyumlu topluluklar bölgesi oluşturulacaktır. Projenin parçası olan Kırgızistan’da da Çin finansal kaynaklarıyla değişik projeler uygulanmakta ve Kırgızistan’ın girişimin somut sonuçlarından faydalanması beklenmektedir.

Komşu ve Bölge Devletleriyle İlişkiler

Kırgız Cumhuriyeti’nin Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan’a yönelik dış politikası, dostluk, kardeşlik ve iyi komşuluk ilişkilerine dayanarak bu ülkelerle siyasi ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Kırgızistan’ın bu devletlerle işbirliği çalışmaları 1991’de kurulan BDT yapısı altında (Gümrük Birliği, Askeri İşbirliği vs.) çok taraflı mekanizmalarla sürdürülmektedir. Orta Asya ülkelerinin tek bir enerji kaynağına bağlı olması (Tacikistan ve Kırgızistan elektrik, Kazakistan petrol, Özbekistan gaz) ileride bu devletlerin değişik alanlarda işbirliği ilişkilerinin geliştirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak Kırgızistan’ın bu ülkelerle ortak yönleri bulunduğu gibi onlarla değişik sorunlar yaşadığı da görülmektedir. Kırgızistan’ın Kazakistan’dan petrol ve Özbekistan’dan doğal gaz ithal edilmesi nedenleriyle bu ülkelere iktisadi bağımlılığı bulunmaktadır. Özbekistan yönetimi, bu kozunu Kırgız yönetimi karşısında su sorununda ve özellikle sınır anlaşmazlıkların çözülmemesi konusunda sürekli olarak kullanmaktadır. Orta Asya’da lider konumuna soyunmaya çalışan bu iki devlete karşı Kırgızistan dengeleyici bir politika izlemektedir. Kırgız Cumhuriyeti’nin Tacikistan’a yönelik dış politikası, bu ülkenin iç savaşından kaynaklanan istikrarsızlık ortamının Kırgızistan topraklarına yayılmasını engellemek amacıyla Duşanbe ile işbirliği çalışmaları gerçekleştirmeye çalışma şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Kırgız Cumhuriyeti’nin dış politikasında, Türkiye ile ilişkiler özel bir yere sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti, Müslüman nüfus barındıran bir ülke olmasıyla birlikte laik ve demokratik

yönde gelişme sağlamakta olup Orta Asya devletlerine bu konuda örnek oluşturmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti'nin Türkiye ile tarihi, etnik ve kültürel bağlarının bulunması, bu devletle çeşitli alanlarda işbirliği ilişkilerinin gelişmesine neden olmaktadır. İki ülke arasında ticari bağların kurulması yanında Türkiye şirketleri Kırgızistan topraklarında önemli yatırımlar gerçekleştirmektedir. Bugün Türk firmaların yatırımları \$350 milyon olarak hesaplanırken ülkede toplam yabancı yatırımların yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. Aynı zamanda iki devlet arasındaki işbirliği ilişkileri, kültür ve eğitim alanlarında önemli gelişmeler göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Polis Akademisi ve Kara Harp okullarında ve üniversitelerin değişik uzmanlık dallarında Kırgızistan kadrolarının hazırlanması yanında iki devlet arasında öğrenci değişimi çalışmaları da yapılmaktadır. Kırgızistan, Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde önemli siyasi ve kültürel işbirliği ilişkilerini sürdürmektedir.

Avrupa ve Asya Devletleriyle İlişkiler

Kırgızistan'ın Batı Avrupa devletleriyle sürdürdüğü temalarında özellikle İngiltere, Almanya, Fransa ve İsviçre ile ilişkileri öncelik taşımaktadır. Demokratik ve ekonomik açıdan gelişmiş olan bu ülkeler ile ilişkilerin gelişmesi, Kırgızistan'ın sürdürdüğü ekonomik ve siyasi reformlar bakımından önem taşımaktadır. Bu ilişkiler, Kırgız Cumhuriyeti'nin çağdaş ve uygar bir devlet niteliği kazanarak uluslararası topluma entegre olması açısından yardımcı olacaktır. Kırgız yönetimi, bu devletlerle SPECA, TRACECA gibi projeler çerçevesinde işbirliği çalışmaları yaparken AGİT gibi kuruluşlar bünyesinde de ilişkileri sürdürmektedir. Son zamanlarda Kırgızistan İngiltere ile terörizme karşı işbirliği çalışmaları başlatmıştır. Kırgızistan Doğu Avrupa devletleri arasında Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya gibi ülkelerle siyasi, kültürel ve iktisadi alanlarda ilişkilerini geliştirmektedir.

Kırgızistan, çoğunluğu Müslüman nüfusu barındıran bir ülke olup Müslüman dünya devletleriyle dostluk münasebetlerini sürdürmektedir. Bu münasebetler, ülkelerin seçtiği gelişme yollarına karşılıklı saygı esasında tesis edilirken siyasi, ideolojik ve diğer açıdan iç işlerine karışmama ilkesine dayanmaktadır. Bu ülkeler arasında özellikle İran ve Pakistan'ı belirtmek gerekmektedir. Kırgız Cumhuriyeti bu devletlerle Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesinde ticari ve iktisadi ilişkilerini sürdürmekte ve İslam İşbirliği Teşkilatı bünyesinde siyasi işbirliği ve diyalogun kurulmasına çalışmaktadır.

Kırgızistan dış politikasında Japonya, Güney Kore ve Malezya gibi Uzak Doğu ülkeleriyle ilişkiler önemli yere sahiptir. Asya'nın en gelişmiş ülkesi olan Japonya Kırgız Cumhuriyeti ile hem doğrudan, hem de JICA, JETRO ve Bişkek'teki Japon Merkezi aracılığıyla ilişkileri sürdürürken Kırgızistan için önemli mali ve teknik kaynağı oluşturmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti'nin Malezya ve Güney Kore ile dostluk, ortaklık ve karşılıklı menfaatler temelinde sürdürülen ilişkileri yoğunlaşma ve derinleşme aşamasına girmiştir.

Üye Olunan Uluslararası Örgütler ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)

Kırgızistan'ın üye olduğu uluslararası örgütler şunlardır: Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü (OGAÖ), Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (AİGK/CICA), Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (EİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı

(ICAO), Birleşmiş Milletler Endüstriyel Gelişme Örgütü (UNIDO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Eğitim-Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Uluslararası Enerji Ajansı, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, BM Asya Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP), Dünya Bankası, IMF, Avrupa Kalkınma ve İmar Bankası (EBRD), Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC), İslam Kalkınma Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Bağlantısızlar Örgütü (gözlemci), Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024: 3).

TDT (Türk Devletleri Teşkilatı), Türk ülkeleri arasında iş birliğini güçlendirmek amacıyla kurulan bir uluslararası organizasyondur. Temel amacı, Türk halkları arasında karşılıklı anlayış ve iş birliğini geliştirmek, onların kültürel miraslarını ve dillerini desteklemektir. TDT'nin üye ülkeleri şunlardır: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Özbekistan. Türkmenistan ve Macaristan gözlemci ülkelerdir. TDT, 3 Ekim 2009 tarihinde **Nahçıvan Deklarasyonu** ile kurulmuştur. 2018 yılında Macaristan, gözlemci ülke statüsü kazanan ilk ülke olmuştur. Özbekistan, Eylül 2019'da organizasyona katılmıştır. Kasım 2021'de İstanbul'da yapılan zirvede, Türk Konseyi ismi Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiştir ve Türkmenistan gözlemci ülke statüsüne yükselmiştir (Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), 2025).

TDT, 35'ten fazla alanda, özellikle politika, ekonomi, kültür, hukuk ve sosyal iş birliği gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu sayede Türk Devletleri arasında entegrasyon ve gelişim artmaktadır. TDT açısından ekonomik işbirliği hala en önemli gündem maddesidir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceği oldukça umut verici görünmektedir. Bu yolda, ortak bir ekonomik alan yaratılması ve siyasi diyalogun derinleştirilmesi önemli adımlar olabilir. Bu bağlamda, **Türk Yatırım Fonunun** kurulması önemli bir adım olmuştur. Bu fon, Türk dünyasının ekonomik entegrasyonu için kurulan ilk ortak finansal kuruluştur. Fonuna sermayesi 1 milyar dolar olarak belirlenmiştir. 2025 yılı Ocak ayında büyük ortak projelerin finansmanına başlanması beklenmektedir. Türkiye Maliye Bakanlığı'nın tahminlerine göre, 2024 yılı sonunda Türk devletleri dünya ekonomisinde önemli bir yer edinerek, 1,9 trilyon dolarlık bir ekonomik hacme ve 178 milyonluk bir nüfusa ulaşacaktır. Kırgızistan Ekonomi Bakanlığı'na göre, 2019 ile 2023 yılları arasında ülkenin TDT ülkeleriyle olan ticaret hacmi %62 oranında artmıştır. İhracat %54,6, ithalat ise neredeyse %66 oranında yükselmiştir (TDT, 2025).

TDT Genel Sekreteri, teşkilatın ülkeler arasındaki taşıma süreçlerinin dijitalleşmesi konusunda önemli adımlar attığını, böylece ülkeler arasındaki taşıma işlemlerinin daha verimli ve sorunsuz hale geldiğini belirtmiştir. Bu alandaki önemli projelerden biri olan "**Dijital TIR**" projesi, gümrük işlemlerini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Ayrıca, 2022 yılında Kazakistan ile Özbekistan arasında bir **yeşil koridor** oluşturulmuş, Kırgızistan'ın da bu koridora katılması öngörülmüştür. Türkiye ve Özbekistan, **e-İzin** projesinin uygulanmasında liderlik yaparak, dijitalleşen kara taşıma süreçleri sayesinde idari harcamaları düşürmekte ve sınır geçişlerini iyileştirmektedir. Bu projeler, taşıma işlemlerini daha verimli hale getirmeyi amaçlamakta ve ticaretin önündeki engelleri azaltmaktadır. Ayrıca, **e-CMR** sistemi için çalışmalar devam etmektedir. Bu dijital nakliye belgesi sistemi, bölge genelinde taşıma işlemlerini kolaylaştıracak ve verimliliği artıracaktır. Bu tür projeler, ulaşım sektörünü modernize etmeyi ve ülkeler arasındaki ticareti daha kesintisiz hale getirmeyi hedeflemektedir (TDT, 2025).

Bir diğer önemli adım ise **TDT Merkez Bankaları Konseyinin** kurulması hazırlıklarıdır. Bu konsey, üye ülkelerin finansal politikalarını koordine etmek amacıyla oluşturulacaktır.

Ayrıca hizmetler ve yatırımlar alanında serbest ticaret anlaşmalarının yanı sıra dijital ekonomi alanındaki işbirlikleri üzerine görüşmeler sürdürölmektedir. Bu işbirlikleri, ticaretin ve yeniliklerin önünü açacak yeni fırsatlar yaratacaktır (TDT, 2025) .

Orta Koridor ve Demir Yolu Projeleri: Türk Devletleri Teşkilatı, **Orta Koridor** ve **Çin - Kırgızistan - Özbekistan demir yolu** gibi projeleri desteklemektedir. Bu projeler, Asya ve Avrupa arasındaki ticaretin daha hızlı ve ekonomik bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu stratejik projeler, Türk dünyasını küresel ticaret yollarında kritik bir bağlantı noktası olarak konumlandırmayı amaçlamaktadır.

Dil Mirasının Korunması: 2024 yılında Türk Devletleri Teşkilatı, **34 harften oluşan ortak bir Türk alfabesi** kabul etmiştir. Bu adım, Türk halklarının dilsel mirasını koruma çabalarını güçlendirecek ve kültürel bağları pekiştirecektir.

Türk Dünyası ve Ortaklık: Türk Devletleri Teşkilatı, Türk dünyası arasında işbirliğini artıran benzersiz bir platformdur. Ülkeler, ortak kültürel ve tarihi miraslarını geliştirirken, küresel düzeydeki güncel sorunlara çözüm bulmak için güçlerini birleştirmektedir.

EKONOMİ

Mevcut Fiyatlarla Ulusal Hesaplar

<i>ULUSAL HESAPLAR takvim yılı (Som milyon)</i>									
Mevcut Fiyatlarla									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Cari piyasa fiyatlarıyla sanayi köklerine göre GSYİH	65,357.9	83,871.6	113,800.1	201,222.9	310,471.3	430,489.4	569,385.6	739,818.5	919,444.6
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	22,344.2	28,199.5	32,638.2	37,750.9	51,706.5	60,530.1	66,477.4	101,963.1	111,440.7
Madencilik ve taş ocakçılığı	351.5	409.5	488.7	1,072.3	2,724.5	3,323.7	5,810.7	21,625.7	23,222.0
Üretim	11,831.4	11,133.4	12,509.0	28,630.5	37,479.3	60,487.1	81,219.8	95,721.2	114,014.8
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme tedariki	4,166.9	2,988.8	3,937.4	4,369.1	7,962.0	7,215.9	15,819.7	12,655.3	13,413.5
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	4,166.9	2,988.8	3,937.4	4,369.1	769.9	889.7	2,222.0	2,647.0	2,275.3
İnşaat	2,734.4	2,446.6	3,041.9	13,488.6	20,166.3	36,042.0	51,386.5	57,467.3	68,103.0
Toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıtların ve motosikletlerin onarımı	7,906.4	12,725.4	20,883.9	33,865.4	49,393.6	80,824.0	102,023.7	129,208.5	161,112.7
Nakliye ve depolama	1,466.2	2,659.2	3,191.5	9,485.6	14,651.4	16,730.3	21,401.0	28,576.3	33,491.4
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	484.1	1,235.8	1,549.0	2,652.2	4,284.0	8,024.2	9,442.0	9,621.1	13,865.5
Bilgi ve iletişim	947.8	1,854.8	3,695.7	8,185.2	14,956.3	18,423.4	14,897.7	20,992.6	22,651.4
Finans ve sigorta faaliyetleri	296.6	1,264.6	2,986.4	8,023.4	11,365.6	15,464.5	21,466.7	28,904.7	56,707.4
Gayrimenkul faaliyetleri	1,891.6	2,353.3	3,321.7	9,165.2	7,262.5	11,244.1	13,962.6	18,941.6	20,033.1
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	1,891.6	2,353.3	3,321.7	9,165.2	5,194.3	6,730.7	10,749.0	9,891.0	11,632.6
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	1,891.6	2,353.3	3,321.7	9,165.2	1,235.2	1,808.0	2,457.0	2,865.7	2,881.0
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	2,490.6	3,875.6	5,053.9	10,757.7	15,875.4	23,170.9	32,981.9	49,412.3	59,059.1
Eğitim	2,064.7	3,353.8	4,561.6	8,929.3	18,589.7	22,725.4	31,155.1	44,286.5	63,092.5
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	1,316.7	1,441.4	2,588.5	5,186.0	10,542.9	11,938.8	14,216.9	20,360.5	22,750.7
Sanat, eğlence ve rekreasyon	1,784.3	1,784.3	2,634.3	3,114.9	4,701.0

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

Diğer hizmet faaliyetleri	724.7	904.4	1,531.4	4,155.7	3,326.5	5,275.8	5,982.2	6,395.9	6,758.4
Hane halklarının işveren olarak faaliyetleri; farklılaştırılmamış mal ve hane halklarının kendi kullanımları için hizmet üreten faaliyetleri
Bölge dışı kurum ve kuruluşların faaliyetleri
Daha az: Dolaylı olarak ölçülen finansal aracılık hizmetleri	215.3	763.5	2,380.7	6,647.0	9,546.9	13,225.8	17,486.8	23,182.6	27,372.6
Temel fiyatlarla brüt katma değer	60,802.5	76,082.6	99,598.1	179,070.1	269,723.3	379,762.2	488,819.4	641,468.6	783,833.5
Üretim ve ithalatta daha az vergi ve sübvansiyon	4,555.4	7,789.0	14,202.0	22,152.8	40,748.0	50,727.2	80,566.2	98,349.9	135,611.1
Yurt dışından elde edilen net faktör geliri	-3,847.5	-2,616.7	-1,393.5	-8,187.5	-7,951.1	-16,004.6	-17,287.9	-52,659.3	...
GSMH	61,510.4	81,254.9	112,406.6	193,035.4	302,520.3	414,484.8	552,097.7	687,159.2	...

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

2000-2022 yılları arasında Kırgızistan'ın GSYİH'sı önemli ölçüde artış göstermiştir. 2000 yılında 65,358 milyon som olan GSYİH, 2022'de 919,445 milyon som'a ulaşmıştır. Bu yaklaşık 14 katlık bir artışa işaret etmektedir. Bu artış, ekonomik büyümenin sağlandığını ve ekonominin hala gelişmekte olduğunu göstermektedir. Kırgızistan'ın ekonomik yapısındaki değişimler, özellikle tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde dikkate değer bir büyüme göstermektedir. Tarım sektörü, Kırgızistan ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. 2000 yılında 22,344 milyon som olan tarım sektörü, 2022'de 111,441 milyon som'a ulaşmıştır. Bu büyüme, Kırgızistan'da tarımın hala önemli bir ekonomik faaliyet alanı olduğuna işaret etmektedir. Ancak tarım sektörünün toplam GSYİH içindeki payı zaman içinde azalmış ve hizmet ve sanayi sektörü daha ön plana çıkmıştır.

2000 yılından itibaren madencilik ve taş ocaklığı sektörü, Kırgızistan ekonomisinde dikkat çeken bir büyüme göstermiştir. 2000 yılında sadece 351.5 milyon som olan bu sektör, 2022 yılında 23,222.0 milyon som'a çıkmıştır. Bu artış, özellikle altın madenciliği gibi doğal kaynaklardan sağlanan gelirlerin etkisini yansıtmaktadır. Kırgızistan, yeraltı kaynakları açısından zengin bir ülke olup madencilik sektörü bu büyümenin önemli bir motoru olmuştur.

Üretim sektörü de 2000'li yıllardan itibaren önemli bir büyüme kaydetmiştir. 2000 yılında 11,831 milyon som olan üretim, 2022'de 114,015 milyon som'a ulaşmıştır. Üretim sektöründeki bu artış, Kırgızistan'ın sanayileşme çabaları ve üretim kapasitesinin artırılmasıyla ilişkilidir. Ancak üretimin büyüklüğü, diğer gelişmiş ekonomilerle kıyaslandığında hâlâ küçük kalmaktadır.

Enerji sektörü de zaman içinde büyümüşür, ancak diğer sektörlerle kıyasla daha sınırlı bir artış göstermiştir. 2000'de 4,167 milyon som olan bu sektörün büyüklüğü, 2022'de 13,414 milyon som'a çıkmıştır. Enerji üretimi ve tedarikinde artan talep, sektördeki büyümeyi tetiklemiş olabilir. İnşaat sektörü, Kırgızistan'daki ekonomik büyümenin önemli bir parçası olmuştur. 2000'de toplam değeri 2,734 milyon som olan inşaat sektörü, 2022'de 68,103 milyon som'a yükselmiştir. Bu, özellikle altyapı projeleri ve konut inşaatı gibi yatırımların arttığını göstermektedir. Toptan ve perakende ticaret sektörü, Kırgızistan'da 2000'li yıllardan itibaren büyüme göstermiştir. 2000'de 7,906 milyon som olan bu sektör, 2022'de 161,113 milyon som'a ulaşmıştır. Bu artış, özellikle iç talep ve tüketim harcamalarındaki artışla ilişkilendirilebilir.

Hizmet sektörü de önemli bir büyüme göstermiştir. 2000 yılında 1,317 milyon som olan sağlık ve sosyal hizmet faaliyetleri sektörü, 2022'de 22,751 milyon som'a ulaşmıştır. Eğitim sektörü de benzer şekilde büyümüş, 2000 yılında 2,065 milyon som olan eğitim harcamaları, 2022'de 63,093 milyon som'a çıkmıştır. Bu gelişmeler, Kırgızistan'daki hizmet sektörünün ekonomik büyümedeki rolünün arttığını göstermektedir.

Kırgızistan'ın dış ticaret performansı ve yurt dışından elde edilen net faktör geliri, yıllar içinde dalgalanmıştır. 2000 yılından itibaren net faktör geliri genellikle negatif olmuştur, bu da ülkenin dışa bağımlılığını ve yurt dışına yapılan ödemeleri göstermektedir. Özellikle 2021'de büyük bir artışla 52,659 milyon som seviyesine ulaşan net faktör geliri, ülkenin ekonomik dışa bağımlılığını daha belirgin hale getirmiştir.

2000-2022 yılları arasında Kırgızistan ekonomisi önemli bir büyüme kaydetmiş olsa da, sanayi ve hizmet sektörlerinin büyümesi tarım sektörüne göre daha hızlı olmuştur. Madencilik ve taş ocaklığı sektörü, özellikle altın rezervleri ve diğer doğal kaynaklar sayesinde büyük bir artış göstermiştir. İnşaat ve ticaret sektörü de büyümeye katkı sağlamıştır. Ancak, dış ticaret açığı ve yurt dışına ödenen net faktör gelirlerinin yüksekliği, Kırgızistan'ın ekonomik bağımsızlık adına karşılaştığı zorlukları gözler önüne sermektedir. Bundan sonraki yıllarda, sanayi ve hizmet sektörlerindeki büyüme devam ederken, tarımın verimliliğinin artırılması ve dış ticaret dengesinin iyileştirilmesi Kırgızistan'ın sürdürülebilir büyümesi açısından kritik olacaktır.

Çıktı Yapısına Göre Ulusal Hesaplar

<i>ULUSAL HESAPLAR takvim yılı (Som milyon)</i>									
<i>Çıktının Yapısı (cari temel fiyatlarla GSYH'nin %'si)</i>									
Öğe	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Tarım	36.6	36.7	32.0	20.3	18.5	15.4	13.0	15.3	13.7
Endüstri	31.3	22.1	19.6	25.6	24.7	27.5	30.9	28.6	27.2
Hizmetler	32.1	41.2	48.4	54.1	56.7	57.1	56.0	56.1	59.0
Cari piyasa fiyatlarıyla GSYİH harcamaları	65,358	83,872	113,800	201,223	310,471	430,489	569,386	739,819	919,445
Nihai tüketim harcamaları	56,028	79,460	128,723	194,607	359,856	466,228	567,424	757,002	892,416
Hane halkı nihai tüketimi	41,10	63,352	105,799	154,887	293,689	384,118	463,651	620,277	711,036
NPISH'lerin nihai tüketimi	1,824	1,992	2,454	2,632	3,745	5,676	6,011	8,407	9,199

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

Devletin nihai tüketimi	13,099	14,116	20,470	37,089	62,423	76,435	97,762	128,318	172,181
Gayri safi sermaye oluşumu	13,078	9,922	27,535	54,874	108,544	149,257	205,074	206,211	377,521
Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	11,782	11,432	26,212	56,768	97,461	140,288	180,213	187,782	210,681
Kamu
Özel
Stoklardaki değişimler	1,136	-1,678	868	-2,672	10,034	7,305	22,491	15,675	163,436
Satın almalar eksi değerli varlıkların elden çıkarılması	160	168	455	778	1,048	1,664	2,369	2,755	3,404
Mal ve hizmet ihracatı	27,351	32,442	47,478	110,066	137,862	151,488	179,936	279,334	297,580
Mal ihracatı	24,399	25,710	32,501	73,096	92,407	96,377	125,102	235,163	183,416
Hizmet ihracatı	2,953	6,733	14,977	36,970	45,455	55,110	54,834	44,171	114,164
Daha az: Mal ve hizmet ithalatı	31,099	37,953	89,936	158,324	295,791	326,190	383,048	502,729	877,625
Mal ithalatı	23,993	31,468	71,534	121,040	233,586	258,088	316,286	440,109	753,796
Hizmet ithalatı	7,106	6,486	18,402	37,284	62,205	68,103	66,761	62,619	123,829
İstatistiksel tutarsızlık	-10,293	229,553

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Kırgızistan'ın 2000-2022 yılları arasındaki sektörel büyüme ve katkıları şu şekilde gözlemlenmiştir: Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı, 2000 yılında %36,6 iken 2022 yılında %13,7'ye düşmüştür. Bu, Kırgızistan ekonomisinin zamanla daha az tarıma dayalı bir yapıya geçiş yaptığına işaret etmektedir. Tarımın GSYİH içindeki payı zamanla düşerken, diğer sektörler daha fazla katkı sağlamaya başlamıştır. Endüstri sektörünün payı 2000 yılında %31,3 iken 2022'de %27,2'ye gerilemiştir. Ancak bu sektördeki payın, 2009 yılında %25,6'ya kadar düşmesinin ardından yeniden yükseldiği görülmektedir. Endüstriyel üretim, özellikle madencilik ve enerji sektörlerindeki artışla desteklenmiş ve ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır. Hizmet sektörü, 2000'ten 2022'ye kadar en hızlı büyüyen sektör olmuştur. 2000 yılında GSYİH içindeki payı %32,1 iken, 2022'de %59,0'a çıkmıştır. Hizmetler sektörü, ekonomik yapının modernleşmesiyle birlikte önemli bir rol oynamış ve büyüme oranı diğer sektörleri geride bırakmıştır. Bu artış, özellikle finans, bilgi ve iletişim, sağlık ve eğitim gibi alt sektörlerden kaynaklanmaktadır.

Nihai tüketim harcamaları, 2000 yılında 56,028 milyon som iken 2022'de 892,416 milyon som'a ulaşmıştır. Bu artış, Kırgızistan'da iç talebin ve hane halkı tüketiminin önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Ayrıca hane halkı tüketim harcamaları, 2000 yılında 41,100 milyon som iken 2022'de 711,036 milyon som'a çıkmıştır. Devlet harcamaları da büyümüş, 2000 yılında 13,099 milyon som olan devletin nihai tüketimi, 2022'de 172,181 milyon som'a ulaşmıştır. Bu artış, özellikle kamu sektörüne yapılan harcamaların arttığını ve kamu

hizmetlerinin genişlediğini göstermektedir.

Gayri safi sermaye oluşumu, 2000 yılında 13,078 milyon som iken 2022'de 377,521 milyon som'a çıkmıştır. Bu, Kırgızistan'ın sermaye yatırımlarının önemli ölçüde arttığını ve ekonomiye yapılan yatırımların büyüdüğünü göstermektedir. Özellikle 2012'den sonra bu alandaki artış dikkat çekicidir. Gayrisafi sabit sermaye oluşumu da benzer şekilde artmış, 2000'de 11,782 milyon som iken 2022'de 210,681 milyon som'a ulaşmıştır. Sabit sermaye oluşumunun artışı, ülkenin altyapı yatırımları ve sanayileşme çabalarının bir yansımasıdır.

Kırgızistan'ın mal ve hizmet ihracatı 2000 yılında 27,351 milyon som iken, 2022'de 297,580 milyon som'a çıkmıştır. Özellikle hizmet ihracatındaki artış dikkat çekmektedir. 2000 yılında 2,953 milyon som olan hizmet ihracatı, 2022'de 114,164 milyon som'a ulaşmıştır. Bu artış, hizmet sektörünün Kırgızistan'ın uluslararası ticaretinde daha büyük bir rol oynamaya başladığını ve özellikle madencilik, tekstil ve turizm gibi alanlarda ihracatın arttığını göstermektedir. Mal ve hizmet ithalatı ise 2000 yılında 31,099 milyon som iken 2022'de 877,625 milyon som'a çıkmıştır. İthalatın artışı, özellikle üretim ve sanayi sektörlerinde kullanılan hammaddeler ve tüketim mallarıyla ilişkilidir. 2022'de mal ithalatı 753,796 milyon som'a, hizmet ithalatı ise 123,829 milyon som'a yükselmiştir. 2022 yılında istatistiksel tutarsızlık önemli bir artış göstermiştir ve 229,553 milyon som'a ulaşmıştır. Bu, verilerin doğru bir şekilde yansıtılmadığını veya çeşitli ekonomik veriler arasında uyumsuzluklar olduğunun göstergesi olabilir. Kırgızistan'ın dış ticaret açığı, ithalatın ihracattan fazla olması nedeniyle büyümeye devam etmiştir. 2022'de mal ve hizmet ithalatı, ihracatın neredeyse 3 katı olmuştur, bu da ticaret dengesinin olumsuz olduğunu ve Kırgızistan'ın dış ticaret açığını artırdığını göstermektedir.

Kırgızistan, 2000-2022 yılları arasında önemli bir ekonomik büyüme kaydetmiştir, ancak büyüme büyük ölçüde hizmetler sektöründen kaynaklanmıştır. Tarımın GSYİH içindeki payı azalırken, endüstri ve hizmetler sektörlerinde büyüme gözlemlenmiştir. Nihai tüketim harcamalarının artışı, iç talebin büyüdüğünü ve hane halklarının daha fazla tüketim yaptığını işaret etmektedir. Gayri safi sermaye oluşumundaki artış, ülkenin altyapı ve sanayi yatırımlarına daha fazla kaynak ayırdığını gösterirken, dış ticaret açığının büyümesi, Kırgızistan'ın dışa bağımlılığını ve ticaret dengesizliğini gözler önüne sermektedir. Bu gelişmeler, Kırgızistan'ın ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi için dış ticaret dengesini iyileştirmesi ve yatırımları daha verimli kullanması gerektiğini göstermektedir.

Talep Yapısına Göre Ulusal Hesaplar

<i>ULUSAL HESAPLAR takvim yılı (Som milyon)</i>									
<i>Talebin Yapısı (cari piyasa fiyatlarıyla GSYİH'nin %'si)</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Hane halkı nihai tüketimi	65.7	77.9	95.1	78.3	95.8	90.5	82.5	85.0	78.3
Devletin nihai tüketimi	20.0	16.8	18.0	18.4	20.1	17.8	17.2	17.3	18.7
Gayri safi sermaye oluşumu	18.3	13.8	23.4	28.6	31.7	33.0	32.1	25.8	23.3

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

Stoklardaki değişimler	1.7	-2.0	0.8	-1.3	3.2	1.7	4.0	2.1	17.8
Mal ve hizmet ihracatı	41.8	38.7	41.7	54.7	44.4	35.2	31.6	37.8	32.4
Mal ve hizmet ithalatı	47.6	45.3	79.0	78.7	95.3	75.8	67.3	68.0	95.5
İstatistiksel tutarsızlık	-	-	-	-	-	-2.4	-	-	25.0

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Hane halkı nihai tüketimi, 2000 yılında Kırgızistan GSYİH'sinin %65,7'sini oluştururken, 2022 yılında %78,3'e yükselmiştir. Bu artış, hane halklarının daha fazla tüketim yapmaya başladığını ve iç talebin ekonominin en önemli bileşenlerinden biri haline geldiğini göstermektedir. Ancak, 2009 yılında %78,3 ile zirveye çıkan oran, 2018'de %82,5'e kadar çıktıktan sonra 2022'de yeniden %78,3'e gerilemiştir. Bu değişim, dönemsel dalgalanmalara ve ekonomik koşullara bağlı olarak tüketim eğilimlerinde farklılıklar yaşandığını işaret etmektedir.

Devletin nihai tüketimi, 2000 yılında GSYİH'nin %20'sini oluştururken, 2022'de %18,7'ye düşmüştür. Bu, devlet harcamalarının kademeli olarak GSYİH'ya oranla azaldığını ve kamu harcamalarının daha düşük bir oranda büyüdüğünü göstermektedir. Bu oran, 2009 yılında %18,4'e kadar yükselmiş, ancak 2012'den sonra düşüş göstermiştir. Bu düşüş, devletin harcama disiplini artırılmaya çalışıldığını ve kaynakların daha verimli kullanıldığını gösteriyor olabilir.

Gayri safi sermaye oluşumu, 2000 yılında GSYİH'nin %18,3'ünü oluştururken, 2022'de %23,3'e çıkmıştır. Bu artış, Kırgızistan'da yatırımların arttığını ve sermaye birikiminin büyüdüğünü göstermektedir. Gayri safi sermaye oluşumu oranındaki yükselme, ekonomide altyapı, sanayi yatırımları ve uzun vadeli büyüme için yapılan harcamaların arttığına işaret etmektedir. 2018 yılında %32,1'e kadar yükselmiş, ancak 2022'de tekrar %23,3'e gerilemiştir. Bu dalgalanma, yatırımların bazı yıllarda ivme kazandığını, ancak 2022'de ekonomik koşulların etkisiyle daha düşük seviyeye indiğini göstermektedir.

Stoklardaki değişimler, 2000'de GSYİH'nin %1,7'sine karşılık gelirken, 2022'de %17,8'e kadar yükselmiştir. Bu, stokların önemli ölçüde arttığını ve ülkenin üretim ve dağıtım zincirinde değişiklikler olduğunu göstermektedir. 2022 yılı itibariyle stoklardaki değişim oranının yüksek olması, üretim fazlasının depolanması veya ticaretin gelecekteki talepler için artırılması ihtiyacıyla ilişkilendirilebilir.

Mal ve hizmet ihracatının GSYİH'ya oranı, 2000 yılında %41,8 iken, 2022'de %32,4'e düşmüştür. 2009 yılında %54,7 ile zirveye ulaşan bu oran, 2022 yılına kadar kademeli olarak gerilemiştir. Bu azalma, Kırgızistan'ın ihracatının dünya pazarlarında karşılaştığı zorluklar veya iç talebin arttığı bir dönemde dış ticaretin daha az pay aldığı anlamına gelebilir. Mal ve hizmet ithalatı, 2000 yılında GSYİH'nin %47,6'sına karşılık gelirken, 2022'de %95,5'e kadar çıkmıştır. 2022'de ithalatın yüksekliği, dışa bağımlılığı ve ülkenin özellikle üretim ve tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla ithalat yapıldığını göstermektedir. Bu oran, 2012'de %95,3'e ulaşmış ve ardından 2022'de daha da artmıştır. İthalatın artması, Kırgızistan'ın iç üretiminin yeterli olmadığını ve dış kaynaklardan tedarik yapma ihtiyacının arttığını

gösteriyor olabilir.

2022 yılı itibariyle istatistiksel tutarsızlık oranı %25,0 olarak raporlanmıştır. Bu, veriler arasındaki uyumsuzlukları veya hesaplamalardaki belirsizliklere işaret etmektedir. 2015 yılında ise –2,4 milyon som olarak kaydedilen istatistiksel tutarsızlık, verilerin zamanla daha fazla düzensiz hale geldiğini ve bazı hesaplamaların dikkatli bir şekilde incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Kırgızistan, yüksek ithalat oranları ve dış ticaret açığıyla karşı karşıya kalırken, iç talep ve yatırımlar açısından daha güçlü bir büyüme kaydetmiştir. Bu, gelecekteki büyüme ve sürdürülebilirlik açısından önemli bir sinyal olup, dış ticaretin ve yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik stratejilerin ön plana çıkması gerektiğini göstermektedir.

Sabit Fiyatlarla Ulusal Hesaplar

<i>ULUSAL HESAPLAR takvim yılı (Som milyon)</i>									
<i>Sabit Fiyatlarla</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Bir önceki yılın piyasa fiyatlarıyla sanayi kökenli GSYİH	51,397	80,665	104,030	193,41	285,737	416,224	550,411	638,938	791,770
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	17,453	26,75	29,227	47,120	47,966	62,607	68,116	77,975	109,413
Madencilik ve taş ocakçılığı	...	366	514	1,079	2,984	3,939	4,967	8,570	23,399
Üretim	11,259	11,589	11,134	22,538	37,840	51,377	83,554	92,651	111,417
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme tedariki	...	3,630	3,870	2,603	9,725	7,478	14,023	20,169	11,605
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	...	3,630	3,870	2,603	774	1,068	1,803	2,151	2,417
İnşaat	2,265	2,523	3,247	12,062	18,257	34,631	49,110	56,975	62,068
Toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıtların ve motosikletlerin onarımı	7,127	12,099	20,682	31,423	47,886	76,227	99,953	114,509	139,099
Nakliye ve depolama	1,264	2,486	3,458	7,306	14,168	15,060	21,246	22,181	31,463
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	145	1,049	1,617	2,556	4,649	7,910	9,582	7,879	11,910
Bilgi ve iletişim	922	1,705	3,792	8,270	12,178	17,711	16,245	18,338	22,208
Finans ve sigorta faaliyetleri	120	1,252	2,690	7,416	10,497	15,878	18,784	26,529	29,336
Gayrimenkul	...	2,312	2,881	7,634	6,116	9,785	13,359	16,078	18,549

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

faaliyetleri									
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	1,325	2,312	2,881	7,634	5,087	6,665	7,895	7,754	10,006
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	...	2,312	2,881	7,634	952	2,000	2,500	2,058	2,901
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	2,618	3,994	4,649	8,880	14,832	21,053	30,379	42,656	49,410
Eğitim	1,668	2,561	3,803	8,001	16,011	20,100	30,765	41,128	44,802
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	1,068	1,205	2,032	3,939	8,474	11,445	13,659	16,833	20,495
Sanat, eğlence ve rekreasyon	170	1,687	1,955	2,384	2,695	3,129
Diğer hizmet faaliyetleri	254	832	1,253	2,938	2,939	4,196	5,750	4,765	6,440
Hane halklarının işveren olarak faaliyetleri; farklılaştırılmamış mal ve hane halklarının kendi kullanımları için hizmet üreten faaliyetleri
Bölge dışı kurum ve kuruluşların faaliyetleri
Daha az: Dolaylı olarak ölçülen finansal aracılık hizmetleri	75	710	2,091	5,756	8,820	12,974	15,628	20,804	23,530
Temel fiyatlarla brüt katma değer	47,583	81,431	92,755	168,009	254,201	358,112	478,446	561,087	686,536
Üretim ve ithalatta daha az vergi ve sübvansiyon	3,814	8,334	11,275	25,409	31,536	58,112	71,965	77,851	105,234
Yurt dışından elde edilen net faktör geliri
GSMH

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Bu bölümde Kırgızistan'ın sabit fiyatlarla hesaplanmış sanayi kökenli GSYİH bileşenleri ve sektörlerin performansı sunulmaktadır. Sabit fiyatlar, ekonomik büyümenin gerçek oranlarını görmek için kullanılır, çünkü bu fiyatlar enflasyon etkisinden arındırılmıştır.

2000 yılında sanayi kökenli GSYİH 51,397 milyon som iken, 2022'de 791,770 milyon som'a

yükselmiştir. Bu büyük artış, Kırgızistan ekonomisinin sanayi ve üretim sektörlerinde kaydettiği önemli büyümeyi göstermektedir. Sanayinin büyümesinin büyük bir kısmı, özellikle madencilik ve taş ocakçılığı, üretim ve inşaat sektörlerindeki ilerlemelerle ilişkilidir. 2000’de 17,453 milyon som olan tarım sektörünün katkısı, 2022’de 109,413 milyon som’a yükselmiştir. Bu artış, tarımın büyümesini ve sektördeki verimlilik artışlarını yansıtır. Ancak tarım sektörünün toplam GSYİH’ya katkısının yıllar içinde düşme eğiliminde olduğu, tarımın giderek daha az önemli bir sektöre dönüştüğü söylenebilir. 2000 yılında veriler eksik olmakla birlikte, 2009’da 1,079 milyon som olan bu sektör, 2022’de 23,399 milyon som’a ulaşmıştır. Madencilik sektörü, özellikle altın ve diğer değerli minerallerin çıkarılmasında artan üretimle büyümüştür; bu, Kırgızistan’ın doğal kaynaklarından daha fazla yararlandığını göstermektedir. 2000 yılında 11,259 milyon som olan üretim sektörü, 2022’de 111,417 milyon som’a çıkmıştır. Bu büyüme, sanayileşme ve üretim kapasitesinin artmasıyla ilişkilidir. Kırgızistan’ın üretim sektörü, ekonominin önemli bir parçası haline gelmiştir.

Temel fiyatlarla brüt katma değer, 2000 yılında 47,583 milyon som iken, 2022’de 686,536 milyon som’a ulaşmıştır. Bu büyüme, Kırgızistan’ın ekonomisinin farklı sektörlerdeki verimlilik artışı ve büyümesinin bir sonucudur. Üretim ve ithalatta daha az vergi ve sübvansiyon: 2000 yılında bu değer 3,814 milyon som iken, 2022’de 105,234 milyon som’a yükselmiştir. Vergi ve sübvansiyonların arttığı bu süreç, devletin ekonomik düzenlemelerindeki değişimleri ve bazı sektörlerdeki teşvik politikalarını yansıtmaktadır.

Kırgızistan ekonomisi 2000 ile 2022 arasında önemli bir büyüme kaydetmiştir. Sanayi, inşaat, ticaret ve hizmet sektörlerinde büyük gelişmeler yaşanırken, tarım sektörünün payı nispeten azalmıştır. Madencilik, üretim, inşaat, bilgi ve iletişim gibi sektörlerin gelişmesi, Kırgızistan’ın ekonomik çeşitlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, sağlık, eğitim ve konaklama gibi sosyal hizmetlerdeki artış da yaşam standartlarını iyileştirmektedir. Ülkenin dış ticaret ve ithalat gibi unsurlarda gösterdiği büyüme, dışa bağımlılığını artırmış olsa da iç talepten kaynaklanan büyüme, Kırgızistan’ın daha dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınma sürecine girdiğini göstermektedir. Bu gelişmeler, ülkenin küresel ekonomiye entegrasyonunun ve altyapı gelişiminin hızlanmasının bir göstergesidir.

Çıktı Büyümesine Göre Ulusal Hesaplar

ULUSAL HESAPLAR takvim yılı (Som milyon)									
Çıktı Büyümesi (% yıllık değişim)									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
GSYİH	5.4	7.0	3.1	2.9	-0.1	3.9	3.8	6.2	7.0
Tarım	2.7	3.2	1.7	6.7	1.2	6.2	2.6	-4.6	7.3
Endüstri	8.8	12.7	-6.9	-0.3	-11.4	2.9	5.9	2.7	10.9
Hizmetler	5.8	7.4	9.4	2.6	6.3	3.5	2.9	7.9	4.6
Önceki yılın piyasa fiyatlarıyla GSYİH harcamaları	51,397	80,665	104,030	193,418	285,737	416,22	550,411	638,938	791,770
Nihai tüketim harcamaları	45,823	77,341	119,615	182,383	318,340	451,661	549,356	663,345	778,564
Hane halkı nihai tüketimi	34,345	61,447	99,871	146,273	261,426	376,851	451,224	540,147	641,243

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

NPISH'lerin nihai tüketimi	1,606	1,687	1,819	2,682	3,708	4,166	6,108	6,623	8,560
Devletin nihai tüketimi	9,873	14,207	17,925	33,429	53,206	70,644	92,024	116,574	128,761
Brüt sermaye oluşumu	10,732	9,804	25,391	51,759	103,755	143,892	202,480	193,536	356,735
Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	9,727	11,468	24,125	54,644	92,668	135,078	178,610	178,134	195,614
Kamu
Özel
Stoklardaki değişimler	877	-1,832	893	-3,520	10,098	7,197	21,668	13,239	158,239
Satın almalar eksi değerli varlıkların elden çıkarılması	129	168	374	635	989	1,618	2,202	2,162	2,882
Mal ve hizmet ihracatı	22,733	31,409	42,088	99,579	125,994	141,601	176,769	219,244	259,051
Mal ihracatı	...	25,181	28,360	65,646	83,165	90,023	124,543	176,982	163,449
Hizmet ihracatı	...	6,228	13,728	33,93	42,829	51,578	52,226	42,262	95,602
Daha az: Mal ve hizmet ithalatı	27,891	37,888	83,065	140,303	262,352	304,970	378,194	437,186	814,896
Mal ithalatı	63,756	111,074	205,882	239,053	314,828	384,281	709,951
Hizmet ithalatı	19,309	29,229	56,470	65,917	63,367	52,906	104,945
İstatistiksel tutarsızlık	-15,960	212,316

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Tarım sektörü genellikle düşük büyüme oranları gösterse de 2022'de önemli bir artış (%7.3) kaydetmiştir. 2018'de ise negatif büyüme (-4.6) görülmüştür, bu da tarımda bazı zorlukların yaşandığını göstermektedir. 2000'lerde endüstri sektörü, özellikle madencilik ve inşaatla büyümüş, ancak 2009'da %-6.9 gibi önemli bir düşüş yaşanmıştır. 2022'de endüstri sektörü %10.9 büyüme kaydetmiştir, bu da özellikle madencilik sektöründeki artışa bağlanabilir. Hizmet sektörünün yıllık büyüme oranları genellikle pozitif olmuştur, 2022'de ise %4.6 büyüme sağlanmıştır. 2006'daki %9.4'lük büyüme oranı ise dönemin yüksek hizmet talebini ve ekonominin çeşitlenme çabalarına işaret etmektedir.

2000'de 45,823 milyon som olan nihai tüketim harcamaları, 2022'de 778,564 milyon som'a ulaşmıştır. Tüketim harcamalarının yıllık artışı, halkın yaşam standardındaki iyileşmeyi ve iç talebin büyüdüğünü göstermektedir. 2000'te 34,345 milyon som olan hane halkı nihai tüketimi, 2022'de 641,243 milyon som'a çıkmıştır. Bu artış, özellikle şehirleşme, nüfus artışı ve gelir artışıyla ilişkilidir. Devlet harcamaları 2000'de 9,873 milyon som iken, 2022'de 128,761 milyon som'a ulaşmıştır. Bu, kamu sektörünün büyümesini ve özellikle devlet yatırımlarını yansıtmaktadır. 2022'de istatistiksel tutarsızlık olarak belirtilen 212,316 milyon som, verilerdeki bazı uyumsuzluklar veya eksik bilgilerden kaynaklanmıştır olabilir.

Kırgızistan ekonomisi, 2000 ile 2022 arasında genellikle büyümeye devam etmiştir. Ancak bazı yıllarda (özellikle 2012 ve 2009 gibi yıllarda) daralma yaşanmıştır. Ekonomik büyümenin kaynakları arasında sanayi, hizmetler sektörü ve tüketim harcamaları öne çıkmaktadır. Tarım sektörü daha düşük büyüme göstermiş, ancak endüstri ve hizmetler sektörlerinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Yatırım ve sermaye oluşumu büyük bir artış göstermiştir, bu da altyapı ve sanayi yatırımlarının arttığını ve Kırgızistan'ın ekonomik çeşitlenmeye doğru yöneldiğini göstermektedir. Dış ticaretteki artış, ülkenin dışa bağımlılığını artırırken, ihracatın da doğal kaynaklar ve madencilik sektöründe büyüdüğünü ortaya koymaktadır. İthalatın yüksek artışı, özellikle dışa bağımlılığı ve ticaretin genişlemesine işaret ederken, devlet harcamalarındaki artış, kamu sektörünün genişlediğini ve ekonomik büyümenin kamu yatırımları tarafından desteklendiğini göstermektedir.

Talep Büyümesine Göre Ulusal Hesaplar

<i>ULUSAL HESAPLAR takvim yılı (Som milyon)</i>									
<i>Talep Büyümesi (% yıllık değişim)</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Hane halkı nihai tüketimi	-5.0	24.0	19.2	-14.4	11.2	-0.9	5.0	20.9	3.4
Devletin nihai tüketimi	5.9	1.2	1.5	1.5	2.1	0.9	1.3	0.4	0.3
Brüt sermaye oluşumu	22.1	-26.1	53.3	-4.9	42.4	-2.3	16.0	21.8	73.0
Mal ve hizmet ihracatı	10.5	5.3	8.9	-1.1	-19.2	-5.6	-2.7	16.4	-7.3
Mal ve hizmet ithalatı	0.4	16.0	45.0	-19.4	12.4	-13.2	7.4	39.3	62.1

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Hane halkı tüketimi, özellikle 2003 ve 2021 yıllarında büyük artışlar göstermiştir. 2009'daki büyük daralma, küresel kriz ve iç ekonomik koşulların etkisiyle yaşanmış olabilir. 2021'deki hızlı toparlanma ise pandemi sonrası tüketim artışını yansıtmaktadır. 2022'de ise büyüme daha düşük kalmıştır. Devletin nihai tüketimindeki büyüme oranları genellikle düşük seviyelerde kalmıştır. 2021 ve 2022'deki büyüme oranları oldukça sınırlıdır (%0.4 ve %0.3). Bu, devlet harcamalarının daha stabil ve sürdürülebilir hale geldiğini veya bütçe kısıtlamalarının etkisiyle sınırlı arttığını göstermektedir.

Brüt sermaye oluşumu, 2000-2022 yılları arasında yüksek dalgalanmalar göstermiştir. Özellikle 2003 ve 2009 yıllarındaki büyük düşüşler, küresel krizlerin etkisiyle gerçekleşmiş olabilir. Ancak 2022'deki %73'lük büyüme, yatırım açısından önemli bir sıçrama olduğunu ve büyük altyapı projeleri veya özel yatırımların etkili olduğuna işaret etmektedir.

İhracat, 2000-2022 arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. 2012'deki %-19.2'lik daralma, dış

ticaretin zorlaştığı bir dönemi işaret ederken, 2021'deki toparlanma, küresel ticaretin yeniden canlanmasına paraleldir. Ancak 2022'deki daralma, dış ticaretin hala zorlayıcı koşullara tabi olduğunu gösteriyor olabilir. İthalat büyüme oranları 2000-2022 yılları arasında yüksek dalgalanmalar göstermiştir. Özellikle 2006 ve 2022'de ithalat çok hızlı bir şekilde artmıştır, bu da iç talebi ve dışa bağımlılığı artırmış olabilir. 2009'daki büyük düşüş, küresel ekonomik krizin etkilerini yansıtırken, 2022'deki %62.1'lik artış, ekonomik büyümenin ve iç talebin ithalatı teşvik ettiğini göstermektedir.

Kırgızistan ekonomisinde talep büyümesi 2000-2022 yılları arasında dalgalanmıştır. Hane halkı nihai tüketimi, büyük dalgalanmalar gösterse de özellikle 2021'deki %20.9'luk artış dikkat çekicidir. Devlet harcamaları istikrarlı bir şekilde artmış, ancak oranlar genellikle düşük seviyelerde kalmıştır. Sermaye oluşumu özellikle 2022'de büyük bir artış kaydederek ülkenin ekonomik büyüme ve altyapı yatırımlarındaki sıçramayı yansıtmıştır. İhracat ve ithalat büyüme oranları ise dış ticaretin, özellikle ithalatın hızla arttığını göstermektedir.

Cari Fiyatlarla Yatırım Finansmanı

<i>ULUSAL HESAPLAR takvim yılı (Som milyon)</i>									
<i>Cari Fiyatlarla Yatırım Finansmanı</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Gayri safi sermaye oluşumu	13,078	9,922	27,535	54,874	108,544	149,257	205,074	206,211	377,521
Gayri safi milli tasarruf	9,699	8,518	12,976	50,547	39,639	53,984	157,079	152,036	...
Gayri safi yurtiçi tasarruf	9,330	4,411	-14,923	6,616	-49,385	-35,739	1,962	-17,183	27,029
Yurt dışından elde edilen net faktör geliri	-3,848	-2,617	-1,394	-8,188	-7,951	-16,005	-17,288	-52,659	...
Yurt dışından net cari transferler	4,217	6,724	29,292	52,119	96,975	105,727	172,405	221,879	...

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Gayri safi sermaye oluşumu, Kırgızistan ekonomisinin yatırım yapma kapasitesinin bir göstergesidir. Bu alanda 2000'den 2022'ye kadar önemli bir artış gözlemlenmiştir, özellikle 2009 sonrası büyük bir sıçrama yaşanmıştır. 2022 yılında en yüksek seviyeye ulaşarak 377,521 milyon som olarak kaydedilmiştir, bu da yüksek düzeyde yatırımlar yapıldığını göstermektedir. 2012 ve sonrasında sermaye oluşumundaki artış, ülkenin büyüme ivmesini ve yatırımlarına olan talebini yansıtmaktadır.

Gayri safi milli tasarruf, ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak yatırım için mevcut olan kaynakların büyüklüğünü yansıtır. Bu alanda 2009 yılı sonrasında önemli bir artış yaşanmış, 2018'de 157,079 milyon som'a ulaşarak en yüksek seviyeye çıkmıştır. Ancak 2021'de biraz düşüş olmuş ve 152,036 milyon som olarak kaydedilmiştir. 2022 yılı için veri eksikliği bulunmaktadır. Bu artış, hem iç tasarrufların hem de dış transferlerin etkisiyle yatırım finansmanına katkı sağlamaktadır.

Gayri safi yurtiçi tasarruf, ülkedeki tasarruf seviyelerini göstermektedir. 2000-2012 yılları arasında, tasarruflarda ciddi dalgalanma ve bazı yıllarda negatif değerler gözlemlenmiştir. 2006, 2012, 2015 ve 2021 yıllarındaki negatif değerler, ülkenin iç tasarruflarının yetersiz olduğunu ve dış kaynaklara olan bağımlılığın arttığını göstermektedir. Ancak 2022'de önemli bir artış kaydedilmiştir (27,029 milyon som), bu da ülkenin iç tasarruflarını artırmak

için bazı önlemler alınmış olabileceğine işaret etmektedir.

Yurt dışından elde edilen net faktör geliri, ülkenin dış ticaret dengesi ve yabancı yatırımlarını gösteren önemli bir göstergedir. Genelde negatif olan bu veri, Kırgızistan'ın yurt dışına ödeme yaptığını, ancak yurt dışından aldığı gelirlerin daha düşük olduğunu göstermektedir. Özellikle 2021'deki büyük artış (-52,659 milyon som) dikkat çekici olup, bu da yurt dışına yapılan ödemenin veya dış borç yükünün arttığını göstermektedir.

Yurt dışından elde edilen net cari transferler, Kırgızistan'ın yurt dışından aldığı doğrudan para transferlerini göstermektedir. 2000-2021 yılları arasında önemli bir artış yaşanmış, özellikle 2021 yılında 221,879 milyon som ile en yüksek seviyeye ulaşılmıştır. Bu artış, yurt dışındaki Kırgız işçi transferleri veya diğer uluslararası yardımların etkisiyle olabilir.

Kırgızistan'ın yatırım finansmanı, dış kaynaklar ve tasarruf dengeleri açısından büyük dalgalanmalar göstermektedir. Sermaye oluşumu büyük bir artış göstererek 2022'de 377,521 milyon som'a ulaşmış, ancak bu durum iç tasarrufların yetersiz olduğu yıllarda dış kaynaklara bağımlılığı da artırmıştır. Gayri safi yurtiçi tasarruflar birçok yıl negatif kalmış, ancak 2022'de artış göstermiştir. Yurt dışından elde edilen net faktör geliri ve net cari transferler ise Kırgızistan'ın dış ekonomiye olan bağımlılığının göstergesidir. Özellikle 2021'de büyük bir artış yaşanmış, bu da ülkenin dış borçları veya yurt dışından alınan yardımların önemli bir faktör olduğunu göstermiştir.

Tasarruf ve Yatırım

<i>ULUSAL HESAPLAR takvim yılı (Som milyon)</i>									
<i>Tasarruf ve Yatırım (cari piyasa fiyatlarıyla GSYH'nin %'si)</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Gayri safi yurtiçi tasarruf	14.3	5.3	-13.1	3.3	-15.9	-8.3	0.3	-2.3	2.9
Brüt ulusal tasarruf	14.8	10.2	11.4	25.1	12.8	12.5	27.6	20.6	...
Brüt sermaye oluşumu	20.0	11.8	24.2	27.3	35.0	34.7	36.0	27.9	41.1

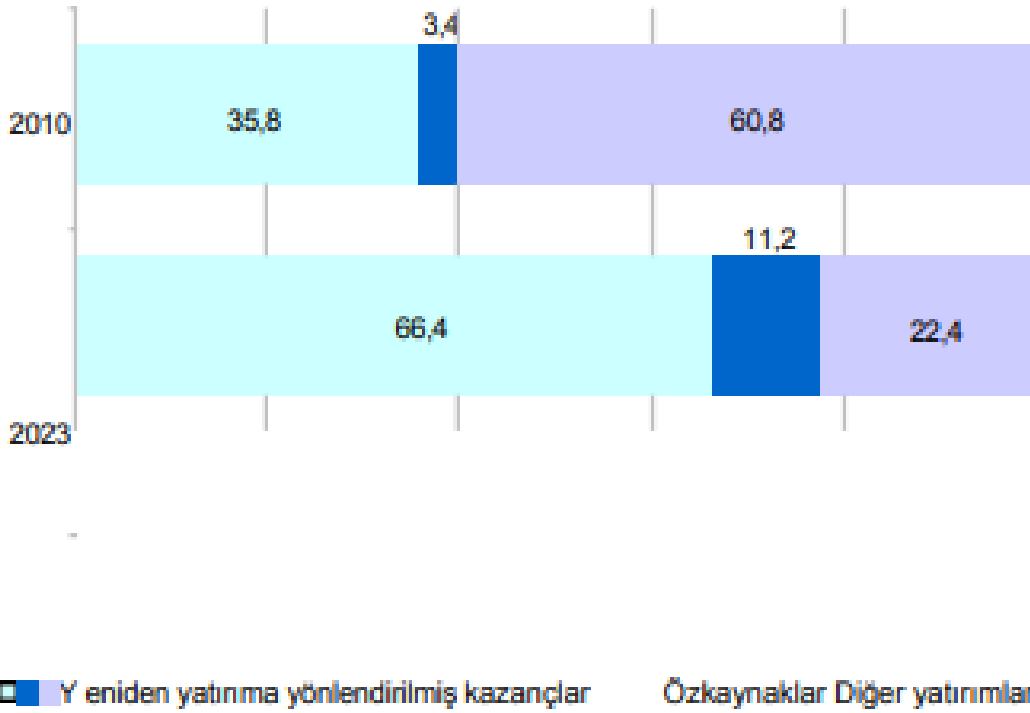
Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Gayri safi yurtiçi tasarruf oranı, Kırgızistan'ın iç tasarruf seviyesini gösterir. 2000'li yılların başında yüksek bir tasarruf oranı görülürken, 2006, 2012, 2015 ve 2021 yıllarında negatif değerler kaydedilmiştir. Bu, iç tasarrufların yetersiz olduğunu ve ekonomik büyüme için dış kaynaklara olan bağımlılığın arttığını göstermektedir. 2022 yılında tasarruf oranının yeniden 2.9%'a yükselmiş olması, iç tasarruflarda bir toparlanma yaşandığını göstermektedir, ancak bu oran hala düşüktür.

Brüt ulusal tasarruf oranı, hem iç tasarrufları hem de yurt dışından elde edilen transferleri içeren bir göstergedir. 2000'lerin başında bu oran oldukça yüksek iken, 2009 krizinde büyük bir artış gözlemlenmiştir (25.1%), ardından 2012 ve 2015 yıllarında düşüşler yaşanmış, 2018'de tekrar önemli bir artış olmuş ve 27.6% olarak kaydedilmiştir. 2021'de ise 20.6%'ya gerilemiştir. 2022 yılı için veri eksikliği bulunmaktadır. Bu değişiklikler, Kırgızistan'ın yurt dışından aldığı transferlerin etkisiyle büyüme yaşadığını, ancak iç tasarrufların yine de sınırlı kaldığını göstermektedir.

Brüt sermaye oluşumu, bir ekonominin yatırım yapma kapasitesini gösteren önemli bir göstergedir. 2000-2022 yılları arasında bu veride ciddi bir artış gözlemlenmiştir. 2009'daki ekonomik kriz sonrasında sermaye oluşumunda artış yaşanmış ve 2012'den itibaren sürekli yükselmiştir. 2022'de ise en yüksek seviyeye ulaşarak %41.1'e çıkmıştır. Bu durum, ülkenin büyük yatırımlar yaptığını ve ekonomik büyüme için gerekli sermayeyi artırmaya çalıştığını göstermektedir.

Doğrudan yabancı yatırımın yapısı (toplamanın yüzdesi olarak)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2023 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Mevcut Piyasa Fiyatlarıyla Ulusal Hesaplar

ULUSAL HESAPLAR takvim yılı (Som milyon)									
Mevcut Piyasa Fiyatlarıyla (Som)									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Kişi başına düşen GSYİH	13,382.9	16,965.0	22,606.3	39,239.3	58,007.1	75,496.6	93,835.7	114,934.0	143,890.3
Kişi başına düşen GSMH	12,595.0	16,435.7	22,329.5	37,642.7	56,521.5	72,689.9	90,986.6	106,753.1	...

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Kişi başına düşen GSYİH, Kırgızistan ekonomisinin büyüme performansını yansıtan önemli bir göstergedir. 2000'li yıllardan itibaren bu veride ciddi bir artış görülmektedir. 2000-2022 yılları arasında kişi başına GSYİH, 13,382.9 som'dan 143,890.3 som'a çıkmıştır. Bu artış,

ülkenin ekonomik büyümesinin önemli bir işareti olup, yaşam standartlarının iyileştiğini ve gelir seviyelerinin arttığını göstermektedir. Özellikle 2009'dan sonra, ekonomik kriz sonrası toparlanma sürecinde GSYİH artışı hızlanmış ve 2022'ye kadar sürekli bir yükselme gözlemlenmiştir.

GSMH, bir ülkenin yurt dışındaki faaliyetlerden elde ettiği gelirleri de içeren bir göstergedir. Kişi başına düşen GSMH verileri de benzer şekilde artış göstermektedir. 2000-2021 yılları arasında kişi başına GSMH, 12,595.0 som'dan 106,753.1 som'a yükselmiştir. GSMH artışı, ülkenin yurt dışından aldığı transferler ve net faktör gelirlerinin de etkisini yansıtmaktadır. 2022 yılına ait veriler mevcut olmamakla birlikte, önceki yıllarda görülen artış trendinin devam ettiği ve GSMH'nin kişi başına önemli bir şekilde arttığı söylenebilir.

Kişi başına GSYİH ve GSMH verileri, Kırgızistan'ın ekonomik büyümesinin yanı sıra halkın gelir düzeyindeki iyileşmeyi göstermektedir. Kişi başına düşen GSYİH 2000'lerden itibaren sürekli olarak artmış ve özellikle 2012 sonrasında önemli bir büyüme kaydedilmiştir. Bu, ekonomik gelişmenin bir göstergesidir. Kişi başına düşen GSMH ise dış kaynaklardan gelen gelirlerle birlikte artış göstermiştir ve 2021 yılı itibarıyla önemli bir seviyeye ulaşmıştır.

Üretim Endeksleri

<i>ÜRETİM ENDEKSLERİ dönem ortalamaları</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Tarım; 2014-2016 = 100	81.6	83.6	83.9	90.0	89.3	101.8	107.7	104.8	...
Sektör; önceki yıl = 100	106.0	117.0	89.8	93.6	84.1	95.6	105.4	109.0	111.4
Üretim	103.4	119.2	87.2	92.2	74.2	92.2	105.0	107.0	116.4
Madencilik	100.6	101.1	95.2	104.7	140.4	104.7	108.1	121.2	108.2

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Tarım sektörü, 2014-2016 döneminin ortalamasına göre değerlendirilmiştir. Buna göre yıllar içinde üretimde dalgalanmalar görüldüğü söylenebilir. 2000 ve 2003 yıllarında tarım üretimi, 2014-2016 döneminin altında kalmıştır. 2015 ve sonrasında üretim artış göstermiş ve 107.7 endeksiyle 2018 yılı itibarıyla tarımda önemli bir iyileşme gözlemlenmiştir. 2021 yılında ise tarım sektörü 2014-2016 dönemine kıyasla %104.8 oranında bir üretim artışı gerçekleştirmiştir. Ancak 2022 verisi eksiktir.

Sektörel üretim endeksi, her yılın üretim miktarını bir önceki yıl ile karşılaştırarak sektördeki yıllık değişimi gösterir. 2000 ve 2003 yıllarında üretim endeksi artmış ve sektörde güçlü bir büyüme olduğu gözlemlenmiştir. 2006'dan sonra sektörün üretimi bir miktar azalmış ve 2012 yılına kadar endeks düşüş göstermiştir. 2015-2022 arasında üretim artışı devam etmiş ve 2022 yılı itibarıyla sektörel üretim endeksi 111.4 olmuştur, bu da sektörün büyüme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Genel üretim endeksi, bir önceki yılın üretim değerine kıyasla yıllık üretim değişimlerini gösterir. 2003 yılı yüksek bir artışla 119.2'lik bir endekse ulaşırken, 2006 ve sonrasında üretimde belirgin bir azalma görülmüştür. 2012 yılında endeksin 74.2 seviyelerine gerilemesi, üretimde önemli bir düşüş yaşandığını göstermektedir. 2015 sonrasında üretim tekrar artmaya başlamış ve 2022 yılında endeks 116.4'e ulaşarak artış trendi devam etmiştir.

Madencilik sektörü, genel üretim trendinden bağımsız olarak kendi içinde büyüme eğilimindedir. 2012 yılında madencilik üretim endeksi 140.4'e çıkarak en yüksek seviyeyi görmüştür. Ancak 2015'ten sonra madencilik sektörü, bir miktar duraksamış ve 2022 yılı itibarıyla üretim endeksi yeniden 108.2'ye düşmüştür. Tarım sektörü, 2015 sonrasında ciddi bir iyileşme göstererek 107.7 endeksine ulaşmış, ancak 2021'de hafif bir düşüş görülmüştür.

Sektörel üretim, 2003'teki yüksek büyüme sonrasında 2012'de gerilemiş, fakat 2015 sonrası artmaya başlamış ve 2022'de 111.4 seviyesine ulaşmıştır. Genel üretim, 2003-2006 arasında ciddi bir düşüş yaşamış, fakat 2015'ten sonra üretim artmaya devam etmiş ve 2022'de 116.4'e çıkmıştır. Madencilik sektörü, özellikle 2012 yılında büyük bir artış göstermiş, sonrasında ise üretim artışı yavaşlamıştır.

Enerji

<i>ENERJİ yıllık değerler</i>										
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022	
Ham petrol (t'000)										
Üretim	77	70	71	77	79	107	200	276	295	
İhracat	6	70	6	...	
İthalat	16	11	6	1	2	2	3	
Tüketim	84	79	76	97	137	283	...	
Kömür (t'000)										
Üretim	425	415	321	607	1,164	1,929	2,395	3,063	3,637	
İhracat	22	31	35	18	190	237	761	1,061	702	
İthalat	726	1,057	933	1,140	1,401	1,380	822	824	455	
Tüketim	1,123	...	1,258	1,704	2,016	2,552	2,639	2,710	...	
Doğal gaz (milyon m ³)										
Üretim	32	27	19	15	29	32	27	22	30	
İhracat	
İthalat	652	704	739	309	396	244	308	382	415	
Tüketim	661	255	341	258	305	394	...	
Elektrik (kWh milyon)										
Üretim	14,931	14,021	14,527	11,092	15,167	13,030	15,728	15,138	13,854	
İhracat	9,409	4,402	2,683	1,251	1,840	184	755	548	457	
İthalat	6,395	2,129	9	52	177	729	...	1,683	2,806	
Tüketim	...	11,748	7,192	7,135	10,143	10,907	12,159	13,535	...	

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Bu veriler, Kırgızistan'ın enerji üretimi, tüketimi, ithalatı ve ihracatını yıllık olarak göstermektedir. Enerji türleri arasında ham petrol, kömür, doğal gaz, ve elektrik bulunmaktadır. 2000 yılından 2022 yılına kadar, ham petrol üretimi genellikle artış göstermiştir. 2022 yılı itibarıyla ham petrol üretimi önemli bir artış göstererek 295 bin ton olarak gerçekleşmiştir. 2006'dan itibaren ham petrol tüketimi önemli bir artış göstermiştir. Kırgızistan, yıllık kömür üretiminde büyük artışlar yaşamıştır. 2022 yılı itibarıyla kömür üretimi en yüksek seviyeye ulaşmış ve 3,637 bin ton olmuştur. Kömür ihracatı yıllar içinde artış göstermiştir. Doğal gaz üretimi yıllar içinde azalmış ve belirli yıllarda tekrar artış göstermiştir. 2009 yılında üretim 15 milyon m³ ile düşüş göstermiştir, ancak 2018 yılında 27 milyon m³'e yükselmiştir. İthalat, 2009 yılına kadar sürekli artmış, ancak 2015 sonrası ithalat daha düşük seviyelere inmiştir. Elektrik üretimi yıllık olarak değişiklik göstermiştir. 2009 yılı itibarıyla üretim önemli ölçüde azalmış, ancak 2012 ve sonrasında tekrar artış göstermiştir.

Ham petrol üretimi önemli ölçüde artmışken, ithalat ve ihracat daha düşük seviyelerde kalmıştır. Tüketimde de yükseliş trendi bulunmaktadır. Kömür üretimi büyük bir artış göstermiş ve özellikle 2021’de ihracat yüksek seviyelere çıkmıştır. Kömür ithalatı ise azalmıştır. Doğal gaz üretimi ve tüketimi yıllık dalgalanmalar göstermiştir, ithalatın daha düşük seviyelere indiği bir döneme girilmiştir. Elektrik üretimi ise dalgalı bir seyir izlemiş, ithalat yıllar içinde düşerken, ihracatın 2022 yılında önemli ölçüde azaldığı görülmüştür.

Fiyat Endeksleri

FİYAT ENDEKSLERİ dönem ortalamaları									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Tüketici (ulusal); önceki yıl = 100	118.7	103.1	105.6	106.8	102.8	106.5	101.5	111.9	113.9
Gıda ve alkolsüz içecekler	118.5	103.1	109.5	101.1	95.9	103.7	97.8	118.0	116.2
Alkollü içecekler, tütün ve uyuşturucu maddeler	112.4	99.7	102.6	107.6	109.5	110.8	107.7	109.0	117.3
Giyim ve ayakkabı	107.9	101.3	101.1	109.3	113.4	107.9	103.0	104.9	109.6
Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	130.2	102.7	107.3	119.3	106.2	116.3	102.2	105.4	106.3
Mobilyalar, ev eşyaları ve rutin ev bakımı	114.4	100.4	100.8	115.3	111.4	106.3	100.1	107.1	116.9
Sağlık	121.6	98.0	99.9	108.4	111.7	106.5	103.7	110.4	110.2
Taşıma	128.1	103.0	105.7	108.7	107.3	102.9	105.1	117.5	120.1
İletişim	128.1	103.5	100.3	94.2	100.6	99.8	115.3	100.2	100.0
Rekreasyon ve kültür	115.3	103.9	101.0	108.5	110.0	110.1	101.9	105.9	114.7
Eğitim	114.5	105.5	108.8	125.4	112.4	108.3	103.6	103.0	106.3
Restoranlar ve oteller	120.9	103.7	102.1	122.7	116.5	111.5	104.7	102.0	109.9
Çeşitli mal ve hizmetler	120.4	126.4	105.9	122.3	107.3	110.0	102.8	106.4	115.3
Tüketici (başkent); önceki yıl = 100	116.5	102.4	104.3	106.6	101.4	106.2	100.7	111.8	114.8
Üretici (ulusal); önceki yıl = 100	129.6	107.4	115.3	111.9	105.3	108.8	101.5	111.5	105.1
Örtük GSYİH deflatörü; önceki yıl = 100	127.2	104.0	109.4	104.0	108.7	103.4	103.4	115.8	116.1

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

2000’lerden itibaren çoğu tüketim kaleminde fiyatlar zaman zaman dalgalanmış, ancak temel ihtiyaçlar (konut, su, elektrik) ile ilgili fiyat artışları zaman zaman hız kazanmıştır. Gıda ve alkolsüz içecekler, sağlık ve giyim gibi temel harcamalarda fiyatlar artış eğilimindeyken, iletişim ve eğitim gibi sektörlerde artışlar sınırlı kalmıştır. Üretici fiyatları, 2000’lerde yüksek oranda artmış, ancak sonrasında daha düşük seviyelere inmiştir. Genel olarak, fiyat artışları yıllar içinde bir miktar düşerken, bazı kalemlerde belirgin artışlar gözlemlenmiştir; özellikle enerji, gıda ve temel ihtiyaçlar gibi alanlarda.

<i>Fiyat Endeksleri (% yıllık değişim)</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Tüketici fiyat endeksi (ulusal)	18.7	3.1	5.6	6.8	2.8	6.5	1.5	11.9	13.9
Gıda ve alkolsüz içecekler fiyat endeksi (ulusal)	18.5	3.1	9.5	1.1	-4.1	3.7	-2.2	18.0	16.2
Üretici fiyat endeksi	29.6	7.4	15.3	11.9	5.3	8.8	1.5	11.5	5.1
Örtük GSYİH deflatörü	27.2	4.0	9.4	4.0	8.7	3.4	3.4	15.8	16.1

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Tüketici fiyatlarında özellikle 2000 yılında büyük bir artış yaşanmış, sonrasında ise yıllık artışlar zaman zaman düşük seviyelere gerilemiştir. 2021 ve 2022 yıllarında ise ciddi bir artış yaşanmıştır. Gıda fiyatları, 2000 yılından sonra dalgalanmış ve bazı yıllarda düşüşler yaşanmıştır (2012 ve 2018). Ancak 2021 ve 2022’de önemli bir artış gözlemlenmiştir, bu da gıda enflasyonunun hızlandığını göstermektedir.

Üretici fiyatları, 2000 yılında büyük bir artış yaşarken, sonraki yıllarda daha düşük seviyelerde kalmıştır. Ancak 2021 yılında yeniden yükseliş olmuş, sonrasında artış hızında bir azalma görülmüştür. Örtük GSYİH deflatörü, 2000’lerde büyük artışlar göstermiştir, ancak sonrasında daha düşük seviyelere inmiştir. 2021 ve 2022’de ise önemli bir artış yaşanmıştır, bu da genel ekonomik fiyatların hızla arttığını göstermektedir.

Tüketici fiyatları, 2000’lerde büyük bir artış göstermiş, sonrasında daha düşük artışlar yaşanmıştır. 2021 ve 2022’de en yüksek artışlar kaydedilmiştir. Gıda fiyatları, özellikle 2021 ve 2022 yıllarında büyük bir artış göstermiştir. Bu yıllarda, enflasyonun önemli bir kısmının gıda ürünlerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Üretici fiyatları yıllık değişim gösterse de 2021’de yeniden artış yaşamış ve 2022’de biraz azalma göstermiştir. GSYİH deflatörü, yıllar içinde dalgalanarak 2021 ve 2022 yıllarında daha yüksek artış göstermiştir. Bu, ekonomideki genel fiyat seviyelerinin yükseldiğini göstermektedir. Genel olarak, 2021 ve 2022 yıllarında tüm fiyat endekslerinde belirgin bir artış gözlemlenmektedir, bu da enflasyon baskılarının arttığına ve ekonomi üzerinde önemli etkiler yarattığına işaret etmektedir.

Para ve Faiz Oranları

PARA VE FAİZ ORANLARI w takvim yılı (Som milyon)									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	
Yabancı varlıklar (net)	4,178.9	10,573.7	27,426.7	62,407.1	90,023.2	134,276.1	150,112.0	269,445.6	293,689.5
Yurtiçi talepler	6,627.4	9,508.4	12,952.9	19,893.3	38,788.0	79,408.5	120,656.5	166,419.2	179,396.4
Merkezi hükümetten alacaklar (net)	3,948.2	5,591.3	1,192.7	-6,065.7	-3,700.9	-17,021.4	-9,889.5	-22,240.5	-30,891.5
Diğer finansal kuruluşlar üzerindeki alacaklar	...	364.6	1,515.8	714.5	1,661.7	2,241.7	1,310.3	3,996.3	2,938.6
Devlet ve yerel yönetim birimlerinden alacaklar

KTMÜ-TÜRKSAM
Kırgızistan Ülke Raporu

Finansal olmayan kamu şirketlerinden alacaklar	2,679.1	3,552.5	10,244.4	25,244.5	40,827.2	94,188.2	129,235.7	184,663.4	207,349.2
Özel sektör alacakları	2,679.1	3,552.5	10,244.4	25,244.5	40,827.2	94,188.2	129,235.7	184,663.4	207,349.2
Geniş paraya Dahil Edilen Yükümlülükler	7,372.4	14,676.4	32,280.9	57,126.4	98,482.9	143,143.0	204,071.1	339,778.3	443,722.3
Mevduat şirketleri dışındaki para birimleri	4,114.5	9,315.1	19,410.0	33,882.3	54,521.2	53,118.0	84,826.7	124,837.8	176,430.2
Mevduat şirketleri dışındaki para birimleri	500.8	1,200.7	3,280.0	6,299.4	15,699.6	17,334.8	36,805.2	76,743.1	97,861.1
Diğer mevduatlar	2,757.1	4,160.6	9,590.9	16,944.7	28,262.1	72,690.3	82,439.2	138,197.4	169,431.0
Menkul kıymetler
Geniş Paradan hariç tutulan yükümlülükler	-3,433.8	-5,405.7	-8,098.7	-25,174.0	-30,328.4	-70,541.6	-66,697.4	-96,086.6	-29,363.6
Para Arzı (M2)z (% yıllık değişim)	12.1	33.5	51.6	17.9	23.8	14.9	5.5	19.1	30.6
M2 (cari piyasa fiyatlarıyla GSYH'nin %'si)	11.3	17.5	28.4	28.4	31.7	33.3	35.8	45.9	48.3

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Yabancı varlıklar, yıllar içinde düzenli olarak artış göstermiştir. Bu, ülkenin döviz rezervlerinin ve dış finansal bağlarının güçlendiğini göstermektedir. Yurt içi taleplerin artışı, ekonomik büyümeyi ve iç talep seviyelerindeki yükselişi temsil etmektedir. Merkezi hükümetin alacaklarının net değeri, 2006'dan sonra negatif bir değer olarak borç yükünün arttığına işaret etmektedir. Diğer finansal kuruluşlar üzerindeki alacaklar zaman içinde değişkenlik göstermiştir, ancak genel olarak artış eğilimi taşımıştır.

Para arzı yıllık olarak dalgalanmıştır. 2006 yılında yüksek bir artış yaşanırken, sonrasında değişken bir büyüme gözlemlenmiştir. 2022'de para arzındaki artış, önemli bir artışı göstermektedir.

M2'nin GSYH'ye oranı, yıllar içinde sürekli bir artış göstermiştir. 2022 yılı itibarıyla, para arzı ekonominin büyük bir kısmını oluşturmuştur, bu da likidite seviyesinin arttığını göstermiştir.

Geniş para arzından hariç tutulan yükümlülüklerdeki negatif değerler, bankacılık sistemindeki yükümlülüklerin arttığını ve likidite sıkıntılarının olabileceğine işaret etmektedir. Yabancı varlıklar ve döviz rezervleri arttıkça, ekonomik istikrar ve finansal güven güçlenmektedir. İç talep yükseldikçe, ekonomik büyüme artmaktadır, ancak aynı zamanda tüketici harcamalarının artışının da bir göstergesidir. Merkezi hükümetin alacakları negatif değerler olarak borç seviyelerinin arttığını göstermektedir. Para arzı, GSYH'nin büyük bir kısmını oluşturacak şekilde artmıştır, bu da yüksek enflasyon ve likidite artışına işaret ediyor olabilir.

<i>PARA VE FAİZ ORANLARI w takvim yılı (Som milyon)</i>									
<i>Faiz oranları dönem ortalamaları (yıllık %)</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022

Mevduat										
	Tasarruf
	Zaman: 6 ay	27.1	8.3	8.0	8.8	8.7	10.7	7.3	6.6	8.3
	Zaman: 12 ay	30.7	10.1	9.9	10.8	12.1	14.5	10.3	11.0	12.9

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

6 aylık mevduat faiz oranları 2000’li yılların başında oldukça yüksekken (27.1%), zamanla düşerek 2021’de 6.6%’ya kadar gerilemiştir. Ancak 2022’de tekrar artarak 8.3% seviyelerine çıkmıştır. 12 aylık mevduat faiz oranları da benzer şekilde yüksek değerler göstermiştir. 2000’lerde %30’a yakın bir oran ile başlamış, sonraki yıllarda bu oran düşmüş ancak 2022’de %12.9’a kadar yükselmiştir. 2000’li yılların başındaki yüksek faiz oranları, ülkedeki ekonomik belirsizlikleri ve yüksek enflasyonu yansıtır olabilir. Yüksek faiz oranları, genellikle yatırımcıların tasarrufları çekmesi ve bankalara yönelmesi için bir teşvik sağlar. 2000’lerin ortalarından itibaren faiz oranlarında düşüş gözlemlenmiştir. Bu, ekonomik istikrarın sağlanmaya başlaması ve enflasyonun kontrol altına alınması ile ilişkilendirilebilir. 2022’de faiz oranlarının tekrar yükselmesi, muhtemelen enflasyonun arttığı ve finansal piyasalarda dalgalanmaların yaşandığı bir döneme işaret etmektedir.

KTMÜ-TÜRKSAM
Kırgızistan Ülke Raporu

Ağırlıklı ortalama faiz oranları * (Yilde olarak)	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Gösterge adı																
Ticari bankalar tarafından yeni kabul edilen mevduatlara																
Yerel para birimi cinsinden	2,45	2,81	1,96	2,20	2,32	2,33	2,49	2,46	2,42	2,75	2,42	1,54	1,37	1,29	1,40	1,30
Kurumsal mevduatlarda	4,95	7,69	1,86	2,25	2,15	2,02	2,54	2,47	2,15	2,29	1,74	2,30	2,41	2,25	3,34	3,04
Perakende mevduatlarda	1,77	1,74	2,03	2,14	2,42	2,49	2,44	2,41	2,51	2,85	2,50	1,43	1,23	1,14	1,17	1,16
Bunların: vadedi mevduatlarda	10,28	11,24	11,10	11,49	11,29	10,70	11,03	12,52	12,78	10,97	10,18	9,41	9,27	9,94	11,49	11,51
Yabancı para cinsinden	0,92	1,67	1,13	0,82	0,77	0,77	0,86	1,09	0,63	0,59	0,37	0,25	0,34	0,27	0,21	0,26
Kurumsal mevduatlarda	3,61	6,21	1,15	0,92	0,53	0,73	0,87	0,99	0,28	0,17	0,10	0,16	0,31	0,38	0,42	0,54
Perakende mevduatlarda	0,69	1,29	1,31	0,90	1,00	0,84	0,92	1,19	0,97	1,02	0,63	0,37	0,35	0,23	0,16	0,19
Bunların: vadedi mevduatlarda	8,31	9,36	8,05	7,16	6,96	6,41	6,43	6,53	4,99	4,22	3,50	3,19	2,82	2,50	2,70	2,90
Ticari bankalar tarafından verilen krediler üzerinden																
Yerel para birimi cinsinden	25,91	26,65	23,72	23,78	23,00	21,32	20,13	23,63	24,53	19,82	19,51	19,00	17,04	16,62	18,66	19,11
Yabancı para cinsinden	20,34	21,49	19,83	19,59	19,12	17,69	14,95	14,28	12,45	10,49	9,71	9,55	8,69	7,82	8,21	8,58
Banka dışı finans ve kredi kuruluşların kredileri (önem sou)																
Mikrofinans kuruluşları	32,45	34,45	31,69	38,29	34,90	31,00	30,04	32,16	31,42	31,15	30,40	30,02	29,84	29,11	29,98	31,98
Kredi birikleti	27,99	29,55	30,72	28,99	29,10	27,31	25,63	27,88	27,77	25,91	27,42	26,60	26,45	25,32	25,09	24,95
Referans olarak:																
Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası'nın iskonto oranı	15,20	0,90	5,50	13,61	2,64	4,17	10,50	10,00	5,00	5,00	4,75	4,25	5,00	8,00	13,00	13,00

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2023 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da faiz oranlarının tarihsel değişimi ve sektörel karşılaştırmalar, ekonomik trendlerin analiz edilmesi açısından önemli ipuçları sunmaktadır. 2008-2023 dönemi itibarıyla, ticari bankalar tarafından yerel para birimi cinsinden verilen mevduat faiz oranlarının genelde azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Örneğin, 2008 yılında %2,45 olan ortalama faiz oranı, 2023 yılında %1,30 seviyesine gerilemiştir. Bu durum, finans piyasasındaki genel likidite artışı ve enflasyonist baskıların hafiflemesiyle ilişkilendirilebilir. Benzer şekilde, yabancı para cinsinden mevduat faiz oranları da 2008 yılında %0,92 iken 2023 yılında %0,26 seviyesine düşmüştür. Ancak kurumsal mevduatlar özelinde yabancı para cinsinden faiz oranlarının, özellikle 2009 yılında keskin bir artış (%6,21) gösterdiği ve ardından kademeli bir düşüş yaşadığı gözlemlenmektedir.

Ticari bankalar tarafından verilen krediler üzerindeki faiz oranları incelendiğinde, yerel para birimi cinsinden faiz oranlarının 2008 yılında %25,91'den 2023 yılında %19,11'e düştüğü, ancak bu düşüşün yabancı para cinsinden kredilerde daha keskin olduğu görülmektedir (%20,34'ten %8,58'e). Bu durum, yerel bankaların uluslararası piyasalardaki faiz düşüşlerine daha hızlı uyum sağladığını göstermektedir. Ayrıca mikro finans kuruluşları ve kredi birlikleri gibi banka dışı finans kuruluşlarının faiz oranlarının genel olarak daha yüksek olduğu ve 2023 yılı itibarıyla istikrar gösterdiği (%31,98 ve %24,95) dikkat çekmektedir. Bu, banka dışı finansman kanallarının risk primlerinin daha yüksek olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Kırgızistan Ulusal Bankası'nın iskonto oranındaki değişim, finansal istikrarı sağlamaya yönelik bir politika aracı olarak kullanılmıştır. 2008'de %15,20 gibi yüksek bir seviyeden 2009'da %0,90'a düşüş ve ardından yıllar içinde değişen oranlarla 2023'te %13,00 seviyesine yükselme, para politikasındaki esnekliği yansıtmaktadır. Bu oran, özellikle 2020 ve 2021 yıllarındaki pandemi sürecinde ekonomik toparlanmayı teşvik etmek amacıyla düşük seviyelerde tutulmuştur.

2000-2023 dönemini kapsayan iki veri seti, Kırgızistan'daki faiz oranlarının tarihsel değişimini ve farklı sektörlerdeki eğilimlerini inceleme açısından önemli bir temel sunmaktadır. İlk kaynak ticari bankalar tarafından kabul edilen mevduatlara ilişkin yıllık ortalama faiz oranlarını, ikinci kaynak ise tasarruf mevduatlarına ilişkin 6 aylık ve 12 aylık zaman dilimindeki faiz oranlarını içermektedir. Her iki veri setinde de 2000'lerden itibaren mevduat faiz oranlarında genel bir düşüş eğilimi gözlemlenmektedir. İlk kaynaktaki yerel para birimi üzerinden mevduat faiz oranları 2008'de %2,45 iken 2023'te %1,30'a gerilemiştir. İkinci kaynaktaki ise 6 aylık mevduat faiz oranlarının 2000 yılında %27,1 gibi yüksek bir seviyede olduğu, 2018 yılına kadar önemli bir düşüşle %7,3'e gerilediği ve 2022'de %8,3'e tekrar yükseldiği görülmektedir. 12 aylık mevduatlarda da benzer bir düşüş eğilimi bulunmakta, ancak bu oranların 6 aylık mevduata kıyasla genelde daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir (örneğin, 2000 yılında %30,7 ve 2022 yılında %12,9). İkinci kaynaktaki zaman dilimine göre mevduat faiz oranları, uzun vadeli tasarruflarda genellikle daha yüksek bir getiri sağlamaktadır. 12 aylık faiz oranlarının, 6 aylık oranlara kıyasla 2-3 puanlık bir farkla daha avantajlı olduğu görülmektedir. Bu durum, uzun vadeli tasarrufların teşvik edildiğini ve likidite ihtiyacının bankalar tarafından daha düşük maliyetle karşılandığını göstermektedir.

Her iki veri setinde de 2009-2012 yılları arasında faiz oranlarında bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. Bu, 2008 küresel finans krizinin ardından ortaya çıkan likidite sıkıntısına bağlı olarak faiz oranlarının yükseldiğini göstermektedir. 2015 sonrasında ise faiz oranlarında nispeten istikrarlı bir seyir gözlenirken, pandemi dönemine (2020-2021) denk gelen yıllarda oranların düşük tutulduğu ve ardından 2022'de bir artış görüldüğü dikkat

KTMÜ-TÜRKSAM
Kırgızistan Ülke Raporu

çekmektedir. İlk veri seti, ticari bankaların faiz oranlarını daha ayrıntılı bir şekilde yansıtırken, ikinci kaynak daha çok bireysel tasarruflara odaklanmaktadır. Ticari bankalar, daha düşük faiz oranlarıyla kısa vadeli mevduatları yönetmeye odaklanırken, tasarruf mevduatlarında ise bireysel kullanıcılar için daha yüksek oranlar sunulmaktadır. Bu farklar, para politikası araçlarının sektör bazlı farklı uygulamalarını ve piyasanın ihtiyaçlarına göre uyarlanmasını ortaya koymaktadır. Genel olarak, iki veri setinin karşılaştırması, Kırgızistan'da faiz oranlarının dönemsel olarak piyasa koşulları ve ulusal politikalarla uyumlu şekilde değiştiğini, ancak uzun vadeli tasarrufların genellikle daha fazla ödüllendirildiğini göstermektedir.

Devlet Finansmanı

DEVLET FİNANSMANI takvim yılı (Som milyon)										
Genel Hükümet										
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022	
Toplam gelir ve hibeler	10,029	16,209	25,079	55,669	87,008	128,423	151,607	209,937	300,629	
Toplam gelir	9,280	15,748	24,812	45,468	81,400	119,114	142,391	196,199	281,136	
	Mevcut gelir	9,257	15,611	24,674	45,156	81,164	118,983	142,324	196,089	281,017
		Vergiler	7,676	11,912	19,981	36,098	63,911	84,655	116,614	151,185
	Vergi Dışı	1,581	3,699	4,693	9,058	17,252	34,328	25,711	44,903	52,055
	Sermaye gelirleri	24	137	138	312	236	131	67	110	119
Hibeler	749	461	266	10,201	5,608	9,309	9,216	13,738	19,493	
Toplam harcama ve net kredilendirme	11,308	16,891	25,297	58,628	107,240	134,572	157,796	211,701	311,031	
Toplam harcama	11,761	17,290	25,488	58,628	107,240	134,572	157,796	211,701	311,031	
	Cari harcamalar	10,328	15,522	22,781	50,110	100,023	105,252	129,098	165,337	224,597
		Sermaye harcamaları	1,433	1,767	2,707	8,518	7,217	29,320	28,698	46,363
	Net borç verme	-453	-399	-191
Cari fazla/açık	-1,072	89	1,893	-4,954	-18,859	13,731	13,226	30,751	56,419	
Sermaye hesabı fazlası/açığı	-1,410	-1,631	-2,569	-8,206	-6,981	-29,189	-28,631	-46,253	-86,314	
Genel bütçe fazlası/açığı	-1,279	-682	-218	-2,959	-20,232	-6,149	-6,189	-1,764	-10,402	
Finansman										
İç borçlanma	-99	-182	961	-10,732	6,634	3,099	11,323	5,317	6,379	
	Dış borçlanma	1,579	778	-25	15,100	15,582	16,298	12,494	26,724	
	Nakit bakiyelerin kullanımı	-201	85	-718	-1,409	-1,984	-13,248	-6,981	-16,047	-22,700
Kamu Finansmanı (cari piyasa fiyatlarıyla GSYH'nin %'si)										
Toplam gelir	14.2	18.8	21.8	22.6	26.2	27.7	25.0	26.5	30.6	
Vergiler	11.7	14.2	17.6	17.9	20.6	19.7	20.5	20.4	24.9	
Toplam harcama	18.0	20.6	22.4	29.1	34.5	31.3	27.7	28.6	33.8	
Genel bütçe fazlası/açığı	-2.0	-0.8	-0.2	-1.5	-6.5	-1.4	-1.1	-0.2	-1.1	

DEVLET FİNANSMANI takvim yılı (Som milyon)										
Fonksiyonlara Göre Harcamalar, Genel Yönetim										
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022	
Toplam harcama	11,308	16,891	25,297	58,628	107,240	134,572	157,796	211,701	311,031	
Genel kamu hizmetler	2,093	3,126	4,169	9,954	13,380	17,249	23,149	27,599	38,163	
	Savunma	1,882	2,404	3,606	6,382	9,958	14,859	17,244	22,235	29,646
	Eğitim	2,293	3,754	6,316	11,502	21,686	25,453	33,393	43,752	64,246

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

	Sağlık	1,296	1,630	3,059	5,816	11,369	12,730	13,609	20,844	24,663
Sosyal koruma		1,114	2,589	3,611	5,587	17,490	24,813	30,150	36,583	48,310
Konut ve toplumsal olanaklar		667	1,193	1,416	2,442	3,442	4,144	4,843	5,741	7,141
Ekonomik hizmetler		1,343	1,840	2,343	7,830	22,192	5,312	5,888	7,935	11,330
	Tarım	476	783	1,106	860	864	1,443	1,657	1,692	...
	Endüstri	330	282	292	74	90	110	181	159	...
	Elektrik, gaz ve su	23	163	7	10	...	11	21	23	...
	Ulaşım ve iletişim	465	565	854	821	847	1,035	1,075	1,275	...
	Diğer ekonomik hizmetler	48	46	83	6,065	20,391	2,712	2,954	4,786	...
Diğerleri		622	355	778	9,114	7,725	30,012	29,520	47,012	87,532
Fonksiyonlara Göre Harcamalar (cari piyasa fiyatlarıyla GSYH'nin %'si)										
Eğitim		3.5	4.5	5.5	5.7	7.0	5.9	5.9	5.9	7.0
Sağlık		2.0	1.9	2.7	2.9	3.7	3.0	2.4	2.8	2.7
Sosyal koruma		1.7	3.1	3.2	2.8	5.6	5.8	5.3	4.9	5.3

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Bu tablolar, Kırgızistan hükümetinin mali durumunu, gelir ve harcamalarını, devlet borçlarını, kamu finansmanını ve fonksiyonlara göre harcamalarını göstermektedir. Kırgızistan'ın toplam gelir ve hibeleri 2000 yılından 2022 yılına kadar sürekli bir artış göstermiştir. 2000 yılında 10,029 milyon som olan toplam gelirler, 2022 yılına kadar yaklaşık 30 kat artarak 300,629 milyon som'a ulaşmıştır. Vergi gelirleri büyük bir artış göstermiştir. 2000 yılında 7,676 milyon som olan vergi gelirleri, 2022'de 228,962 milyon som'a çıkmıştır.

Kırgızistan'ın devlet harcamaları da benzer şekilde artış göstermiştir. 2000 yılında toplam harcama 11,308 milyon som iken, 2022'de bu rakam 311,031 milyon som'a yükselmiştir. Cari harcamalar, yıllık harcama artışının büyük bir kısmını oluşturan kalemdir. 2000'lerde 10,328 milyon som iken, 2022'de bu rakam 224,597 milyon som'a ulaşmıştır. Sermaye harcamaları 2000'li yıllarda düşük kalırken, 2015'ten itibaren belirgin bir artış göstermiştir. 2022 yılına gelindiğinde sermaye harcamaları 86,434 milyon som'a çıkmıştır. Kırgızistan'ın bütçesi genellikle açık vermektedir. 2000'lerde küçük bütçe açıkları söz konusu olurken, 2012'den sonra bütçe açığı artarak 2022'de yaklaşık -10,402 milyon som'a ulaşmıştır. Kırgızistan iç borçlanmada 2000'li yıllarda negatif değerler gösterirken, dış borçlanma sürekli bir artış göstermektedir. 2022'de dış borçlanma 26,724 milyon som'a ulaşmıştır. Eğitim harcamaları 2000'li yıllarda %3.5 seviyelerinde iken, 2022'de %7'ye kadar yükselmiştir. 2022'de eğitim harcamaları 64,246 milyon som'a çıkmıştır. Sağlık harcamaları yıllar içinde artış göstermiştir. 2000'de sağlık harcamaları 1,296 milyon som iken, 2022'de 24,663 milyon som'a ulaşmıştır. Ancak sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı %2.7 seviyelerinde kalmıştır. Sosyal koruma harcamaları da önemli bir artış göstermiştir. 2000'de 1,114 milyon som olan harcamalar, 2022'de 48,310 milyon som'a çıkmıştır. Savunma harcamaları 2000'lerde 1,882 milyon som iken, 2022'de 29,646 milyon som'a ulaşmıştır.

Kırgızistan'ın devlet bütçesi genellikle açık vermektedir. Gelirler artarken harcamalar da hızla artmıştır. Bu durum, dış borçlanmayı artırmış ve finansal dengesizliklere yol açmıştır.

Eğitim ve sağlık harcamalarının GSYH'ye oranları yıllar içinde değişiklik göstermiştir. Eğitim harcamaları önemli bir artış göstermiş ve %7'ye kadar çıkmıştır. Sağlık harcamaları ise sabit bir oranda kalmış, ancak miktar olarak büyük bir artış yaşanmıştır. Sermaye harcamalarındaki artış, altyapı ve uzun vadeli yatırımlar için önemli bir göstergedir. Cari harcamalar ise her yıl hızla artmıştır.

Dış Ticaret

Kırgız Cumhuriyeti'nin dış ve karşılıklı ticareti (milyon ABD Doları)

	2010	2021	2022	2023
Dış ticaret cirosu	4 978,7	8 332,4	12 057,9	15 660,9
dahil:				
<i>AEB ülkeleri</i>	-	3 426,4	4 774,1	4 357,3
<i>AEB dışındaki ülkeler</i>	-	4 906,0	7 283,8	11 303,6
BDT ülkeleri	2 228,3	4 062,8	5 513,0	5 175,5
BDT dışı ülkeler	2 482,9	4 269,6	6 544,9	10 485,4
İhracat - toplam	1 755,9	2 752,2	2 254,7	3 308,9
dahil:				
<i>AEB ülkeleri</i>	-	791,5	1 505,8	1 231,1
<i>AEB dışındaki ülkeler</i>	-	1 960,7	748,9	2 077,8
BDT ülkeleri	784,2	1 012,3	1 761,4	1 533,7
BDT üyesi olmayan ülkeler	971,7	1 739,8	493,3	1 775,2
İthalat - toplam	3 222,8	5 580,2	9 803,2	12 352,0
dahil:				
<i>AEB ülkeleri</i>	-	2 634,9	3 268,3	3 126,2
<i>AEB dışındaki ülkeler</i>	-	2 945,3	6 534,9	9 225,8
BDT ülkeleri	1 711,6	3 050,4	3 751,6	3 641,8
BDT dışı ülkeler	1 511,2	2 529,8	6 051,6	8 710,2

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2023 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

<i>DIŞ TİCARET takvim yılı (milyon \$)</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
İhracat, fob	505	582	891	1,673	1,928	1,483	1,837	2,752	2,187
İthalat, cif	554	717	1,931	3,040	5,576	4,154	5,292	5,580	9,629
Ticaret dengesi	-50	-135	-1,040	-1,367	-3,649	-2,671	-3,455	-2,828	-7,442
<i>Dış Ticaret (% yıllık değişim)</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
İhracat	11.2	19.8	32.2	-9.8	-14.0	-21.3	4.1	39.5	-20.5
İthalat	-7.6	22.2	62.5	-25.3	30.9	-27.6	17.7	50.1	72.6
<i>Ticaretin Yönü takvim yılı (milyon \$)</i>									

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
İhracat, toplam	509	581	796	1,178	1,670	1,421	1,712	1,659	2,187
1. Birleşik Krallık	19	0	5	6	2	2	670	234	0
2. Rusya Federasyonu	65	97	154	186	219	157	281	413	964
3. Kazakistan	33	57	163	119	405	228	237	375	438
4. Özbekistan	89	16	28	167	190	95	159	180	237
5. Türkiye	7	11	27	38	50	84	104	91	141
6. Çin Halk Cumhuriyeti	44	23	38	19	61	36	61	64	61
7. Birleşik Arap Emirlikleri	1	144	9	102	16	99	7	55	101
8. Tacikistan	7	19	24	15	40	24	47	24	3
9. Belarus	3	2	1	3	11	14	7	15	36
10. Litvanya	1	0	1	0	2	4	46	2	6
İthalat, toplam	557	712	1,711	2,976	5,377	4,071	4,824	5,570	9,629
1. Çin Halk Cumhuriyeti	37	73	246	617	1,210	1,029	1,942	1,464	4,069
2. Rusya Federasyonu	132	176	652	1,090	1,785	1,272	1,223	1,872	2,271
3. Kazakistan	57	171	200	275	519	677	486	685	750
4. Türkiye	27	26	39	73	179	164	290	322	488
5. Özbekistan	75	39	65	114	63	59	178	317	363
6. Birleşik Devletler	54	48	98	75	253	122	129	101	242
7. Almanya	25	38	40	101	199	93	75	63	165
8. Kore Cumhuriyeti	7	12	24	51	92	54	28	55	157
9. Hindistan	3	4	6	15	30	23	32	45	107
10. Belarus	4	6	19	73	161	54	32	57	68

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Kırgızistan'ın ihracatı 2000'lerden itibaren artış göstermiştir. 2000 yılında 505 milyon dolar olan ihracat, 2021'de 2,752 milyon dolar ile zirve yapmıştır. Ancak, 2022 yılında ihracat %20.5 oranında bir düşüş göstermiştir. Kırgızistan'ın ithalatı da aynı şekilde büyük bir artış göstermiştir. 2000'de 554 milyon dolar olan ithalat, 2022'de 9,629 milyon dolara yükselmiştir. Bu artış, özellikle 2022'de %72.6 oranında bir yükselme göstermiştir.

Kırgızistan, yıllık ticaret açığı vermektedir. 2000 yılında 50 milyon dolar olan ticaret açığı, 2022'de 7,442 milyon dolara çıkmıştır. Bu durum, ithalatın ihracattan belirgin bir şekilde fazla olduğunu göstermektedir. İhracatın yıllık değişim oranı, bazen yüksek artışlar ve bazen de düşüşler göstermektedir. Özellikle 2021'de %39.5'lik büyük bir artış yaşanırken, 2022'de %20.5 oranında bir düşüş gözlemlenmiştir. İthalatın yıllık değişim oranı, ihracattan daha büyük dalgalanmalar göstermektedir. 2022'de ithalat %72.6 oranında büyük bir artış göstermiştir.

Rusya, Kırgızistan'ın en büyük ticaret ortağı olmuştur ve 2022'de ihracatının büyük bir kısmı bu ülkeye yapılmıştır. Birleşik Krallık'a yapılan ihracat ise 2000'li yıllarda yüksekken, 2022'de sıfıra düşmüştür. Çin, Kırgızistan'ın ithalatında en büyük paya sahip ülke olmuştur. 2000 yılında 37 milyon dolar olan ithalat, 2022'de 4,069 milyon dolara çıkmıştır. Rusya ise ithalatta ikinci sırada yer almaktadır. Kırgızistan'ın ihracatı ve ithalatı yıllık olarak artış göstermektedir. Ancak ticaret açığı her yıl büyümektedir ve özellikle 2022'de dış ticaret açığı büyük bir artış göstermiştir.

Kırgızistan'ın en büyük ticaret ortakları arasında Rusya, Çin ve Kazakistan öne çıkmaktadır. Ayrıca, 2022'de Kırgızistan'ın Türkiye ile olan ticaret hacmi artmıştır. İhracatın yıllık değişim oranı dalgalanırken, ithalat 2022'de büyük bir artış göstermiştir. Bu durum, Kırgızistan'ın dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur.

KTMÜ-TÜRKSAM
Kırgızistan Ülke Raporu

Kırgız Cumhuriyeti'nin İhracat-İthalat Verileri

<i>(milyon ABD doları)</i>												
	Dış ticaret cirosu			İhracat 1			İthalat 2			Denge		
	Toplam	Dahil olanları		Toplam	Dahil olanları		Toplam	Dahil olanları		Toplam	Dahil olanları	
		Altın hariç	AEB ülkeleri		Altın hariç	AEB ülkeleri		Altın hariç	AEB ülkeleri		Altın hariç	AEB ülkeleri
2023												
Ocak	859,1	856,1	294,6	124,5	124,5	79,4	734,6	731,6	215,2	-610,1	-607,1	-135,8
Şubat	912,1	910,5	306,1	139,6	139,6	90,3	772,5	770,9	215,8	-632,9	-631,3	-125,5
Mart	1.124,2	1.070,6	355,7	196,0	145,7	88,5	928,2	924,9	267,2	-732,2	-779,2	-178,7
Nisan	1.191,1	1.152,6	332,5	183,7	146,1	89,2	1.007,4	1.006,5	243,3	-823,7	-860,4	-154,1
Mayıs	1.413,6	1.310,4	499,5	366,2	264,8	202,4	1.047,4	1.045,6	297,1	-681,2	-780,8	-94,7
Haziran	1.438,7	1.323,5	414,1	318,5	205,0	116,3	1.120,2	1.118,5	297,8	-801,7	-913,5	-181,5
Temmuz	1.487,8	1.326,2	401,2	333,3	172,5	110,2	1.154,5	1.153,7	291,0	-821,2	-981,2	-180,8
Ocak-Temmuz	8.426,6	7.949,9	2.603,7	1.661,8	1.198,2	776,3	6.764,8	6.751,7	1.827,4	-5.103,0	-5.553,5	-1.051,1
2024												
Ocak	1.168,8	1.093,0	280,0	181,1	106,2	49,9	987,7	986,8	230,1	-806,6	-880,6	-180,2
Şubat	1.087,0	1.053,7	205,8	126,5	94,1	45,1	960,5	959,6	160,7	-834,0	-865,5	-115,6
Mart	1.467,7	1.435,3	387,1	203,2	170,8	101,2	1.264,5	1.264,5	285,9	-1.061,3	-1.093,7	-184,7
Nisan	1.440,8	1.368,3	506,4	250,9	178,4	74,0	1.189,9	1.189,9	432,4	-939,0	-1.011,5	-358,4
Mayıs	1.325,3	1.242,3	371,7	285,9	202,9	136,7	1.039,4	1.039,4	235,0	-753,5	-836,5	-98,3
Haziran	1.107,2	996,7	247,5	242,6	132,1	73,9	864,6	864,6	173,6	-622,0	-732,5	-99,7
Temmuz	1.221,6	1.117,6	379,7	310,7	206,7	129,7	910,9	910,9	250,0	-600,2	-704,2	-120,3
Ocak-Temmuz	8.818,4	8.306,9	2.378,2	1.600,9	1.091,2	610,5	7.217,5	7.215,7	1.767,7	-5.616,6	-6.124,5	-1.157,2

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2023 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgız Cumhuriyeti'nin 2023 ve 2024 yıllarına ait dış ticaret verileri, ülkenin dış ticaret performansında yapısal dengesizliklere işaret etmektedir. 2023'te toplam dış ticaret cirosu 8,4 milyar ABD doları iken, 2024'te bu rakam %4,6 oranında artarak 8,8 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak ithalat, ihracata kıyasla belirgin şekilde ağır basmaktadır. 2024'te toplam ithalat 7,2 milyar doları bulurken, ihracat sadece 1,6 milyar dolar seviyesindedir. Bu durum, ticaret dengesinde 2023'te -5,1 milyar dolar olan açığın, 2024'te -5,6 milyar dolara yükselmesine neden olmuştur. Veriler ayrıca, altın hariç ticaretin ihracat üzerindeki sınırlı katkısını ortaya koymaktadır. İhracatın yaklaşık üçte biri AEB (Avrasya Ekonomik Birliği) ülkelerine yöneliktir ve bu ülkelerle yapılan ticaret, özellikle ithalat bazında, ekonomik ilişkilerde belirgin bir ağırlığa sahiptir. Ticaret dengesindeki bu açık, Kırgızistan'ın dışa bağımlı yapısını ve ihracat sektörünün yeterince çeşitlenemediğini göstermektedir. Özellikle altın gibi belirli ürünlere bağımlılığın yanı sıra AEB ülkelerinin ithalat içindeki yüksek payı, ekonomik politikaların yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ödemeler Dengesi

ÖDEMELER DENGESİ ah takvim yılı (milyon \$)									
Öğe	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Cari hesap dengesi	-74.7	-42.5	-264.2	-202.3	-1,016.3	-1,062.2	-997.0	-739.0	-5,426.8
Mallar üzerindeki bakiye	4.7	-132.8	-886.5	-1,119.7	-2,581.9	-2,220.0	-3,033.8	-2,419.7	-6,823.9
İhracat	510.9	590.3	906.0	1,693.8	2,514.7	1,571.4	1,916.0	2,778.9	2,189.7
İthalat	-506.2	-723.1	-1,792.4	-2,813.6	5,096.6	3,791.4	4,949.9	5,198.6	9,013.6
Hizmetler dengesi	-167.8	-63.7	-130.1	-289.6	-335.8	-218.8	-133.0	-218.0	-112.3
Kredi	79.0	163.4	420.3	659.8	987.4	849.3	829.9	521.8	1,372.0
Borç	-246.8	-227.1	-550.5	-949.5	1,323.1	1,068.1	962.9	739.8	1,484.3
Birincil gelir dengesi	-246.8	-227.1	-550.5	-949.5	-160.0	-251.0	-251.0	-621.9	-608.6
Kredi	-246.8	-227.1	-550.5	-949.5	33.5	29.2
Borç	-246.8	-227.1	-550.5	-949.5	193.5	280.2
İkincil gelir bakiyesi	88.4	154.0	752.4	1,207.0	2,061.3	1,627.5	2,420.9	2,520.6	2,118.0
Kredi	90.8	161.0	802.8	1,292.1	2,339.2	1,976.8	2,974.3	3,104.8	...
Borç	-2.4	-7.0	-50.4	-85.0	277.9	349.2	553.4	584.2	...
Sermaye hesabı	-11.4	-0.9	-43.9	16.3	166.1	79.1	335.0	133.9	180.8

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

	Kredi	196.9	97.5	351.8
	Borç	30.8	18.4	16.7
Finansal hesap		71.1	-12.7	332.8	401.0	-651.7	-712.6	-201.3	-666.5	-612.7
	Doğrudan yatırım	-6.9	45.5	182.0	189.6	-292.9	-1,009.1	-44.3	-560.7	-748.8
	Portföy yatırımı	-1.3	6.0	-3.0	-13.9	-5.7	129.0	9.2	-0.4	-0.4
	Finansal türevler	25.8	-20.0	0.4	-5.3	0.4	0.3	0.7
	Diğer yatırımlar	53.5	-44.3	153.8	225.3	-353.5	172.8	-166.6	-105.7	135.7
Net hata ve eksiklikler		0.9	67.3	160.2	42.8	340.6	203.8	297.1	502.2	4,341.4
Genel denge		-14.1	11.3	184.9	257.8	-142.2	66.8	163.6	-563.6	291.9
Yedekler ve ilgili kalemler		14.1	-11.3	-184.9	-257.8	142.2	-66.8	-163.6	563.6	-291.9
Uluslararası yatırım pozisyonu		-1,866.9	-1,922.8	-1,922.9	-2,250.7	-3,846.0	-6,646.1	-7,409.0	-7,326.6	-8,177.5
<i>Ödemeler Dengesi (cari piyasa fiyatlarıyla GSYH'nin %'si)</i>										
	İhracat	37.3	30.7	32.0	36.1	38.8	23.9	23.2	31.8	20.0
	İthalat	36.9	37.6	63.2	60.0	78.7	57.7	59.8	59.4	82.4
	Mallar üzerindeki bakiye	0.3	-6.9	-31.3	-23.9	-39.9	-33.8	-36.7	-27.7	-62.4
	Mallar üzerindeki bakiye	-12.2	-3.3	-4.6	-6.2	-5.2	-3.3	-1.6	-2.5	-1.0
	Cari hesap dengesi	-5.5	-2.2	-9.3	-4.3	-15.7	-16.2	-12.0	-8.5	-49.6
	Genel denge	-1.0	0.6	6.5	5.5	-2.2	1.0	2.0	-6.4	2.7

<i>Dönem sonu itibarıyla ULUSLARARASI REZERVLER (milyon \$)</i>										
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022	
Toplam	261.8	399.3	817.2	1,584.8	2,066.0	1,777.9	2,156.0	2,977.9	2,798.5	
Altın, ulusal değerlendirme	22.8	34.7	52.8	90.8	162.9	144.0	460.3	591.8	955.1	
Döviz	238.3	354.3	731.1	1,331.9	1,717.3	1,449.9	1,558.7	2,010.7	1,614.4	
IMF'deki rezerv pozisyonu	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	0.4	0.4	
SDR'ler	0.7	10.3	33.3	162.1	185.8	184.1	136.9	375.0	228.6	

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Cari hesap dengesi sürekli olarak açık vermektedir. 2000 yılında -74.7 milyon dolar olan cari açık, 2022'de 5,426.8 milyon dolara yükselmiştir. Bu artış, Kırgızistan'ın dış ticaret açığının ve finansal transferlerinin büyüdüğünü göstermektedir. Mallar üzerindeki ticaret dengesi, yıllar içinde daha da açılmıştır. 2000 yılında küçük bir ticaret fazlası varken, 2022 yılında ithalatın büyük artışı (9,013.6 milyon dolar) ve ihracatın artmasına rağmen (2,189.7 milyon dolar) ticaret açığı ciddi şekilde büyümüştür. Hizmetler dengesindeki açık da azalma göstermiştir, ancak yine de yıllar içinde eksi değerler çoğunlukla devam etmiştir. 2000 yılında -167.8 milyon dolar olan açık, 2022'de -112.3 milyon dolara düşmüştür.

Birincil gelir dengesi, borç ödemeleri ve kredi gelirleri gibi unsurları içerir ve sürekli açık vermektedir. 2000 yılında -246.8 milyon dolar olan birincil gelir dengesi, 2022'de -608.6 milyon dolara çıkmıştır. İkincil gelir bakiyesi, Kırgızistan için önemli bir pozitif kalemdir. 2000 yılında 88.4 milyon dolar olan bakiye, 2022'de 2,118.0 milyon dolara yükselmiştir. Bu artış, özellikle uluslararası yardım ve transferlerin etkisini yansıtır.

Sermaye hesabı zaman içinde değişkenlik göstermektedir. 2022 yılında pozitif bir bakiye (180.8 milyon dolar) gözlemlenmiştir. Finansal hesap, doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer finansal hareketleri içerir. 2022'de finansal hesap açığı büyük bir şekilde artmış, -612.7 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Bu durum, yatırım hareketlerinin net negatif olduğu bir durumu yansıtır. Doğrudan yatırımda büyük bir net çıkış söz konusudur. 2000'te negatif olan doğrudan yatırımlar, 2022'de daha da büyüyerek -748.8 milyon dolara ulaşmıştır.

Veriler, Kırgızistan'ın döviz ve altın gibi rezervlerinin yıllar içinde büyük bir artış gösterdiğini göstermektedir. 2000 yılında 261.8 milyon dolar olan rezervler, 2022'de 2,798.5 milyon dolara ulaşmıştır. Bu, Kırgızistan'ın döviz rezervlerini artırmak için önemli adımlar attığını göstermektedir. Altın rezervleri de önemli bir artış göstermiştir. 2000'te 22.8 milyon dolar olan altın rezervleri, 2022'de 955.1 milyon dolara çıkmıştır. Döviz rezervleri de büyük bir artış göstermiştir. 2000'te 238.3 milyon dolar olan döviz rezervleri, 2022'de 1,614.4 milyon dolara ulaşmıştır.

İhracat, GSYH'ye oranla zaman içinde azalma göstermiş, ancak ithalatın GSYH'ye oranı 2022'de %82.4'e yükselmiştir. Bu durum, dış ticaretin ve dışa bağımlılığın arttığını göstermektedir. Kırgızistan, yıllık olarak cari açık vermektedir ve dış ticaret açığı hızla büyümektedir. İhracat artarken ithalat çok daha hızlı bir şekilde artmış ve ticaret açığı büyümüştür. Uluslararası rezervler, özellikle altın ve döviz rezervlerinin artmasıyla güçlenmiştir. Sermaye ve finansal hesaplarda büyük dalgalanmalar görülmektedir, doğrudan yatırımlar önemli ölçüde negatif hale gelmiştir. Kırgızistan'ın ödemeler dengesindeki gelişmeler, özellikle dış ticaretin finansmanı için önemli bir gösterge olup, cari açık ve dış borç yükünün artması ile birlikte rezervlerin de güçlendirildiğini göstermektedir.

Döviz Kurları ve Dış Borç

<i>DÖVİZ KURLARI (Som-$\\$)</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Dönem sonu	48.30	44.19	38.12	44.09	47.40	75.90	69.85	84.76	85.68
Dönem ortalaması	47.70	43.65	40.15	42.90	47.00	64.46	68.84	84.64	84.12
<i>Dönem sonu itibarıyla DIŞ BORÇLULUK (milyon $\\$)</i>									
Öge	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2021	2022
Ödenmemiş ve ödenmiş toplam borç	1,937.8	2,148.4	2,596.2	4,118.8	6,035.8	7,722.1	8,165.6	9,064.3	...
Uzun vadeli borç	1,510.4	1,783.1	2,099.1	3,395.0	5,501.5	7,064.6	7,423.6	7,826.3	...
Kamu ve kamu garantili	1,220.3	1,584.5	1,828.7	2,319.4	2,849.8	3,432.8	3,655.0	3,960.0	...
Özel garantisiz	290.1	198.6	270.4	1,075.6	2,651.7	3,631.9	3,768.6	3,866.3	...
Kısa vadeli borç	129.0	37.5	206.5	423.8	213.5	351.9	457.3	540.6	...
IMF kredisi kullanımı	298.4	327.8	290.5	300.0	320.8	305.6	284.7	697.3	...
Dış borç (GSMH'nin %'si)	150.5	115.7	93.2	91.4	93.8	120.3	101.8	115.8	...
Toplam uzun vadeli borç (toplam borcun %'si)	77.9	83.0	80.9	82.4	91.1	91.5	90.9	86.3	...
Kısa vadeli borç (toplam borcun %'si)	6.7	1.7	8.0	10.3	3.5	4.6	5.6	6.0	...
Borç servisi (mal ve hizmet ihracatının	30.2	21.9	7.6	11.4	9.8	16.8	20.3	17.0	...

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

% 'si)										
Yıl içindeki borç servisi işlemler										
Uzun vadeli borç anapara geri ödemeleri	85.9	102.2	38.1	200.1	266.3	320.1	432.5	464.0	1,216.1	
Uzun vadeli borç faizleri	69.2	27.0	19.5	36.8	58.0	70.9	84.0	71.2	189.5	
Kısa vadeli borç faizleri	4.7	0.7	10.5	5.2	2.6	6.2	17.8	7.1	...	
Yeni taahhütlerin ortalama vadesi										
Faiz Oranı (yıllık %)	1.0	1.2	1.4	1.3	1.7	1.2	1.2	1.4	...	
Vade (yıl)	35.8	34.2	31.6	31.5	20.6	26.3	33.4	24.9	...	
Ödemesiz dönem (yıl)	9.5	8.8	8.1	6.5	8.9	9.9	7.3	6.6	...	
Hibe unsuru (%)	51.8	47.6	43.2	42.8	33.3	43.1	45.6	36.8	...	

Kaynak: Asian Development Bank, 2023 (<https://www.adb.org/>)

Kırgızistan'da döviz kuru, 2000 yılından 2022 yılına kadar sürekli olarak artmıştır. Özellikle 2015'ten sonra, som'un Amerikan doları karşısındaki değeri ciddi şekilde düşmüştür. 2000 yılında 47.30 som/dolar olan döviz kuru, 2022'de 85.68 som/dolara kadar yükselmiştir. Bu, Kırgızistan'ın para biriminin değer kaybettiği bir sürecin işareti olarak değerlendirilebilir.

Kırgızistan'ın dış borcu, 2000 yılı ile 2021 yılı arasında sürekli bir artış göstermiştir. 2000 yılında toplam dış borç 1,937.8 milyon dolar iken, 2021'de bu miktar 9,064.3 milyon dolara çıkmıştır. Uzun vadeli borç, toplam borcun büyük bir kısmını oluşturmaktadır ve oranı zamanla artmıştır (2021'de %86.3). Kısa vadeli borç ise görece olarak daha küçük bir paya sahip olsa da 2021'de 540.6 milyon dolar ile belirgin bir artış göstermiştir.

Dış borç, GSYH'ye oranla zaman içinde dalgalanmıştır. 2000'te GSYH'ye oranla dış borç oranı %150.5 iken, 2021'de %115.8'e düşmüştür. Bu, Kırgızistan'ın borç yükünün yıllar içinde GSYH'ye oranla azaldığını, ancak borcun hala yüksek seviyelerde kaldığını göstermektedir.

Borç servisi oranı, Kırgızistan'ın mal ve hizmet ihracatına göre dış borç geri ödemelerinin oranını yansıtır. 2000 yılında bu oran %30.2 iken, 2021'de %17.0'a gerilemiştir. Bu, dış borç geri ödemelerinin ihracat geliriyle karşılaştırıldığında azalma gösterdiğini ancak hala yüksek seviyelerde kaldığını göstermektedir. Yeni taahhütlerin ortalama vadesi 2000'den 2021'e kadar önemli ölçüde kısalmıştır. 2000'te 35.8 yıl olan vade, 2021'de 24.9 yıl olmuştur. Ayrıca, yeni taahhütlerin faiz oranı da artmış, 2000'te %1.0 olan faiz oranı 2021'de %1.4 olmuştur.

Yeni borçlarda hibe unsuru oranı da zaman içinde azalmıştır. 2000 yılında bu oran %51.8 iken, 2021'de %36.8'e düşmüştür. Bu, dış borçlarda hibe unsurlarının payının azaldığını ve borçların daha çok geri ödeme gerektiren kredilerden oluştuğunu göstermektedir. Kırgızistan'da som, dolar karşısında değer kaybetmiş ve 2022'de 85.68 som/dolar olarak kaydedilmiştir. Toplam dış borç artmış ve 2021'de 9,064.3 milyon dolara ulaşmıştır. Uzun vadeli borç oranı %86.3 seviyesindedir. Borç servisi, ihracatın %17'sine denk gelmektedir, ancak hala yüksek bir borç yükü bulunmaktadır. Yeni borçların vadesi kısalmış ve faiz

oranları artmıştır, hibe unsuru ise azalmaktadır. Kırgızistan'ın döviz kurları ve dış borç durumu, ekonominin kırılganlığını ve dışa bağımlılığını gösteren önemli göstergelerdir.

Genel Değerlendirme

Kırgızistan'ın ekonomik yapısı, bağımsızlığını kazanmasından sonra geçirdiği dönüşümle şekillenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Kırgızistan, geçmişteki merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Ancak bu dönüşüm, önemli ekonomik zorluklarla karşılaşmıştır. Bağımsızlık sonrası ekonomik yapının henüz tam anlamıyla şekillenmemiş olması, ülkedeki döviz kuru ve dış borç seviyelerinin etkilenmesine neden olmuştur. Bu dönemde, dış borçlar ve döviz kurları arasındaki ilişki çok belirgin hale gelmiştir. Kırgızistan gibi gelişmekte olan ülkelerde dış borçların büyük bir kısmı döviz cinsindedir ve bu da döviz kurlarını doğrudan etkileyen bir faktör olmuştur.

Döviz kurlarındaki değişikliklerin temel nedenlerinden biri dış ticaret dengesidir. Kırgızistan'ın döviz rezervlerinin sınırlı olması, ülkedeki dış ticaret açığının finansmanı konusundaki döviz ihtiyacını artırmaktadır. 2000'li yıllarda özellikle ihracatın yetersizliği ve dışa bağımlı yapının etkisiyle döviz kuru üzerinde baskılar oluşmuştur. 2000 yılından itibaren döviz kuru, 2009'daki küresel ekonomik krizle birlikte daha da artmaya başlamıştır. 2009 yılındaki kriz, özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyük etkilere yol açmış, küresel ticaretin daralması ve finansal kaynakların azalması, döviz kurlarında dalgalanmalara yol açmıştır. Kırgızistan da bu krizden olumsuz etkilenmiş, döviz kuru önemli ölçüde artmıştır. Bunun yanında, 2015'teki ruble krizinin etkisi de göz önüne alındığında, Rusya gibi önemli ticaret ortaklarının ekonomik zorlukları, Kırgızistan'ın para birimi üzerinde baskı yaratmıştır.

Döviz kurlarındaki artışın bir diğer nedeni, döviz talebinin karşılanmasındaki zorluklardır. Kırgızistan, dış borçlarını ödeme yükümlülüklerini yerine getirebilmek için döviz rezervlerine ihtiyaç duymaktadır. Ancak ülkenin sınırlı döviz rezervleri, döviz talebini karşılayacak seviyede olmamıştır. Özellikle borç ödeme yükümlülüklerinin artmasıyla birlikte döviz talebi daha da artmış ve bu durum, döviz kurlarının yükselmesine neden olmuştur. 2015 yılına gelindiğinde döviz kuru hızla yükselmiş ve som'un değer kaybı, ekonomik istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde döviz kuru artışının ekonomik büyüme ve enflasyon üzerindeki etkileri daha belirgin hale gelmiştir.

Dış borç seviyelerinin artışı, özellikle uzun vadeli borçların yüksek olması, Kırgızistan için ciddi bir finansal yük oluşturmuştur. Dış borçlar, hem devlet hem de özel sektör tarafından alınmıştır, borçların çoğunluğu uzun vadeli olup faiz yükü zamanla artmıştır. 2000'li yıllarda dış borçlar, ülkenin Gayri Safi Milli Hasılasına (GSMH) oranı çerçevesinde yüksek seviyelere ulaşmış, bu da borç ödeme kapasitesini sınırlandırmıştır. Kırgızistan, 2000-2010 yılları arasında yüksek dış borç seviyeleriyle karşı karşıya kalmış ve borç ödeme güçlüğü yaşamıştır. Bununla birlikte, 2010'ların başlarından itibaren dış borçlar artmaya devam etmiş, 2015'ten sonra ise borç servis oranı yükselmiştir. Bu, borçların çevrilmesi ve faiz ödemelerinin yapılabilmesi için döviz talebinin daha da arttığı bir döneme işaret etmektedir. Dış borçların büyük bir kısmının uzun vadeli olması, kısa vadeli borçların daha sınırlı olmasına rağmen, uzun vadede ülkenin ödeme yükümlülüklerini yerine getirmede zorluklar yaşanmasına neden olmuştur.

Kırgızistan'ın döviz kuru ve dış borç seviyelerindeki artışı açıklarken iç ve dış faktörlerin etkileşimini de göz önünde bulundurmak gereklidir. Kırgızistan, ekonomisinin büyük bir

kısmını tarım, madencilik ve ihracata dayalı faaliyetlerle sürdürmektedir. Ancak bu sektörlerin uluslararası piyasalarda değer kaybı yaşaması, döviz gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Ayrıca, ülkenin ekonomik yapısındaki yetersizlikler, üretim kapasitesinin sınırlı olması ve dışa bağımlılık, döviz kurlarındaki artışı daha da pekiştirmiştir. Ülkedeki döviz talebinin karşılanamaması ve döviz rezervlerinin yetersizliği, yerel para biriminin değer kaybını tetiklemiştir.

Küresel ekonomik gelişmeler de Kırgızistan'ın döviz kuru ve dış borç durumunu etkilemiştir. Özellikle küresel krizlerin etkisi, dünya genelindeki ticaret hacminin daralması, mali krizler ve finansal belirsizlikler, gelişmekte olan ülkeler için zorluklar yaratmıştır. Kırgızistan, bu krizlerden doğrudan etkilenmiş, borç yükü artmış ve döviz kuru üzerinde baskı oluşmuştur. Bununla birlikte, uluslararası piyasalardaki faiz oranları ve döviz kuru dalgalanmaları, Kırgızistan'ın dış borçlarını yönetmede zorluklar yaşamasına neden olmuştur.

Sonuç olarak Kırgızistan'daki döviz kuru ve dış borçluluk oranlarındaki artışın, bir dizi faktörün birleşimiyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Hem iç ekonomik yapının yetersizliği hem de küresel ekonomik değişimlerin etkisi, döviz kurlarındaki dalgalanmaların ve dış borçluluk seviyelerindeki artışın temel nedenleridir. Ülkenin döviz kurları üzerindeki baskılar ve borç ödeme zorlukları, ekonomik büyüme ve istikrar açısından ciddi tehditler oluşturmuştur. Bu durumun temelinde uzun vadeli yapısal ekonomik sorunlar yatmaktadır. Kırgızistan, bu sorunlarla başa çıkabilmek için döviz rezervlerini artırmalı, dışa bağımlılığı azaltmalı ve ekonomik yapısında köklü reformlara gitmelidir.

Ekonomik göstergeler (milyon ABD doları) İlk 3 sektör	2000	2007	2010	2013	2016	2019	2020
Temel fiyatla katma değer							
Tarım	467	992	817	1,142	863	997	1,007
Perakende ticaret	143	573	592	977	916	1,239	993
Metaller	117	173	550	571	447	853	860
Brüt üretim							
Tarım	1,198	2,547	2,503	3,795	2,862	3,219	3,25
Finans	39	782	251	348	323	2,962	2,685
İnşaat	197	428	830	1,687	1,686	2,639	2,017
Toplam ara mallar							
Finans	32	652	222	283	266	2,483	2,271
Tarım	726	1,528	1,657	2,642	1,989	2,208	2,232
İnşaat	134	264	550	1,125	1,132	1,758	1,352
İhracat							
Tarım	227	827	513	1,36	976	1,404	1,274
İnşaat	109	313	655	1,263	1,169	1,664	1,25
Perakende ticaret	48	416	416	775	592	1,04	768
Toplam nihai talep							
Metaller	238	343	692	812	721	829	533
Madencilik	4	10	9	27	126	353	319
Tarım	107	194	960	624	275	229	240
İthalat							
Refine yakıtlar	112	462	801	1,288	618	975	578
Makineler, NEC	79	382	253	599	549	701	426
Yiyecek ve içecekler	43	169	346	650	438	586	361

KTMÜ-TÜRKSAM
Kırgızistan Ülke Raporu

Ekonomik göstergeler (milyon ABD doları)	2000	2007	2010	2013	2016	2019	2020
Temel fiyatta katma değer	1,275	3,29	4,219	6,315	5,412	7,691	6900
Brüt çıktı	3,382	8,303	10,277	14,821	12,582	19,327	17,285
Toplam ara girdiler	2,068	4,801	5,879	8,273	6,965	11,194	10,055
Ürünler üzerindeki vergiler daha az sübvansiyonlar	39	212	179	233	205	442	330
Uluslararası taşımacılık marjları	0	0	0	0	0	0	0
CIF/FOB ayarlaması	0	0	0	0	0	0	0
Yurt içi yerleşikler tarafından yurt dışında yapılan doğrudan alımlar	0	0	0	0	0	0	0
Yurt dışında yerleşik kişiler tarafından yurt içinde yapılan alımlar	0	0	0	0	0	0	0
Hanehalkı nihai tüketim harcaması	632	2,225	2,449	3,855	2,745	4,225	3,827
NPISH'ler tarafından yapılan nihai tüketim harcamaları	33	80	60	55	43	82	70
Devletin nihai tüketim harcamaları	242	555	748	1,087	895	1,293	1,071
Brüt sabit sermaye oluşumu	171	596	1,056	1,615	1,627	1,761	1,606
Stoklardaki değişimler	22	53	-19	222	-92	205	202
Toplam nihai talep	1,099	3,509	4,293	6,834	5,219	7,567	6,774
İhracat	2,01	2,01	2,01	2,01	2,01	2,01	2,01
İthalat	3,422	3,422	3,422	3,422	3,422	3,422	3,422
Gösterge ve İlk 3 sektör	2000	2007	2010	2013	2016	2019	2020
İlk tur etkisi							
Finans	0.63	0.79	0.81	0.72	0.80	0.82	0.83
Tarım	0.59	0.56	0.48	0.54	0.62	0.62	0.64
Yiyecek ve içecekler	0.76	0.62	0.49	0.48	0.57	0.55	0.59
Sanayi destek etkisi							
Finans	0.82	1.68	3.04	1.69	2.72	3.67	4.07
Tarım	0.71	0.55	0.32	0.44	0.68	0.61	0.74
Yiyecek ve içecekler	0.97	0.63	0.28	0.32	0.50	0.55	0.71
Üretim kaynaklı etki							
Finans	1.44	2.48	3.85	2.42	3.52	4.48	4.91
Tarım	1.29	1.11	0.80	0.98	1.31	1.23	1.38
Yiyecek ve içecekler	1.73	1.25	0.77	0.80	1.07	1.11	1.31
Gösterge ve İlk 3 sektör (2020)	2000	2007	2010	2013	2016	2019	2020
Basit katma değer çarpanı							
Eğitim	0.89	0.85	0.84	0.87	0.90	0.91	0.94
Finans	0.65	0.75	0.60	0.67	0.86	0.89	0.92
Sağlık ve sosyal hizmet	0.87	0.81	0.79	0.84	0.88	0.87	0.90
Tip 1 katma değer çarpanı							
Finans	3.52	4.53	5.30	3.58	4.78	5.51	5.94
Tarım	2.36	2.21	1.96	2.22	2.62	2.59	2.73
Yiyecek ve içecekler	4.66	3.41	2.45	2.08	2.50	2.34	2.56
Doğrudan geri bağlantı							
Finans	0.63	0.79	0.81	0.72	0.80	0.82	0.83
Tarım	0.59	0.56	0.48	0.54	0.62	0.62	0.64
Yiyecek ve içecekler	0.76	0.62	0.49	0.48	0.57	0.55	0.59
Tam hipotetik çıkarım (geri yönlü)							
Yiyecek ve içecekler	2.35	2.10	1.63	1.68	1.92	1.97	2.12
Oteller ve restoranlar	1.94	1.74	1.57	1.55	1.68	1.78	1.97
Hava taşımacılığı	1.18	1.11	1.23	1.17	1.37	1.68	1.94
Kısmi hipotetik çıkarım (geri yönlü)							
Yiyecek ve içecekler	1.49	1.17	0.71	0.75	0.99	1.04	1.20
Oteller ve restoranlar	0.97	0.78	0.60	0.57	0.70	0.79	0.98
Hava taşımacılığı	0.18	0.11	0.23	0.17	0.38	0.68	0.95
Toplam geri bağlantı							
Finans	2.44	3.48	4.85	3.42	4.52	5.48	5.91
Tarım	2.29	2.11	1.80	1.98	2.31	2.23	2.38
Yiyecek ve içecekler	2.73	2.25	1.77	1.80	2.07	2.11	2.31

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

Net ileri bağlantı							
Motorlu araç satışı	0.14	0.10	1.23	1.56	1.76	1.42	1.54
Toptan ticaret	1.86	1.39	1.04	1.17	1.38	1.10	1.29
Perakende ticaret	1.89	1.34	1.06	1.08	1.18	1.15	1.24
Kendine yeterlilik oranı							
Madencilik	0.31	0.20	0.39	0.61	1.93	1.84	2.50
Hava taşımacılığı	0.68	0.38	0.70	0.48	0.62	3.53	1.94
Oteller ve restoranlar	1.03	0.99	1.00	1.01	1.02	1.79	1.50
Girdi başına ithalat oranı							
Ahşap	0.18	0.64	0.33	0.58	0.35	0.41	0.30
Hava taşımacılığı	0.01	0.01	0.36	0.39	0.33	0.36	0.27
İmalat, NEC	0.15	0.50	0.29	0.40	0.34	0.35	0.25
Çıktı başına ihracat oranı							
Taşıma ekipmanları	0.15	0.91	0.69	0.76	0.98	1.00	1.00
Tekstil	0.31	0.58	0.63	0.71	0.89	1.00	1.00
Deri	0.25	0.76	0.63	0.71	0.53	1.00	1.00
Yerli girdilerin çıktıya oranı							
Finans	0.63	0.79	0.81	0.72	0.80	0.82	0.83
Tarım	0.59	0.56	0.48	0.54	0.62	0.62	0.64
Yiyecek ve içecekler	0.76	0.62	0.49	0.48	0.57	0.55	0.59
Yabancı girdilerin çıktıya oranı							
Ahşap	0.18	0.64	0.33	0.58	0.35	0.41	0.30
Hava taşımacılığı	0.01	0.01	0.36	0.39	0.33	0.36	0.27
İmalat, NEC	0.15	0.50	0.29	0.40	0.34	0.35	0.25
Geriyeye dönük ithalat çarpanları							
Ahşap	0.50	0.83	0.43	0.62	0.41	0.49	0.39
Hava taşımacılığı	0.03	0.03	0.41	0.43	0.39	0.44	0.34
İmalat, NEC	0.24	0.55	0.39	0.49	0.42	0.44	0.34
Doğrudan ileri bağlantı							
Finans	0.55	0.71	0.82	0.79	0.87	0.86	0.88
Motorlu araç satışı	0.89	0.65	0.65	0.76	0.78	0.76	0.83
Ahşap	0.91	0.86	0.36	0.31	0.10	0.62	0.69
Tam hipotetik çıkarım (ileri yönlü)							
Motorlu araç satışı	2.36	1.56	1.98	2.19	2.35	2.21	2.40
Ahşap	2.17	2.37	1.52	1.43	1.15	1.88	2.03
Toptan ticaret	2.74	2.03	1.67	1.73	2.01	1.64	1.93
Kısmi hipotetik çıkarım (ileri yönlü)							
Motorlu araç satışı	1.61	0.89	0.98	1.19	1.35	1.23	1.42
Ahşap	1.56	1.52	0.54	0.43	0.15	0.91	1.08
Yardımcı Programlar	0.72	0.52	0.55	0.48	0.84	0.87	0.97
Toplam ileri bağlantı							
Finans	2.13	3.12	4.90	3.77	5.04	5.83	6.39
Motorlu araç satışı	3.17	2.32	1.99	2.20	2.36	2.25	2.45
Metaller	1.64	1.56	1.97	1.68	1.60	1.97	2.15
Normalize edilmiş geri bağlantı							
Finans	1.34	2.40	3.24	2.39	2.86	3.31	3.23
Tarım	1.26	1.46	1.20	1.39	1.46	1.34	1.30
Yiyecek ve içecekler	1.49	1.55	1.18	1.26	1.31	1.27	1.26
Normalize edilmiş ileri bağlantı							
Finans	1.14	2.09	3.15	2.54	3.08	3.80	3.87
Motorlu araç satışı	1.69	1.56	1.28	1.48	1.44	1.47	1.48
Metaller	0.88	1.05	1.27	1.13	0.98	1.28	1.30
Net geri bağlantı							
Tekstil	1.63	1.63	1.58	1.61	1.81	1.74	1.92
Deri	1.42	1.87	1.57	1.59	1.71	1.72	1.90
Kimyasallar	0.68	1.03	0.98	1.32	1.32	1.56	1.76

KTMÜ-TÜRKSAM
Kırgızistan Ülke Raporu

İleriye dönük ithalat çarpanı							
Kimyasallar	0.53	0.23	0.10	0.12	0.14	0.95	0.94
Su taşımacılığı	0.98	0.12	0.22	0.28	0.37	0.56	0.74
Deri	0.21	0.53	0.51	0.54	0.30	0.63	0.67
Bölge içi transfer çarpanı							
Finans	2.44	3.48	4.85	3.42	4.52	5.48	5.91
Tarım	2.29	2.11	1.80	1.98	2.31	2.23	2.38
Yiyecek ve içecekler	2.73	2.25	1.77	1.80	2.07	2.11	2.31
Bölgeler arası yayılma çarpanı							
Ahşap	1.34	2.23	1.66	2.17	1.71	1.80	1.57
Hava taşımacılığı	1.02	1.03	1.71	1.84	1.67	1.75	1.56
İmalat, NEC	1.27	1.99	1.58	1.86	1.72	1.71	1.51
Bölgeler arası geri besleme çarpanı							
Ahşap	1.09	1.37	1.16	1.29	1.15	1.15	1.11
Hava taşımacılığı	1.01	1.01	1.13	1.14	1.11	1.13	1.10
İmalat, NEC	1.06	1.21	1.10	1.16	1.14	1.13	1.09
Brüt çıktıda bölge içi etki (milyon \$)							
Tarım	890.25	2,203.79	1,766.13	3,148.35	2,531.97	3,053.81	3,093.82
Finans	30.34	746.85	247.73	302.52	296.42	2,753.78	2,530.38
İnşaat	176.07	412.56	814.38	1,606.03	1,602.14	2,560.84	1,970.84
Brüt çıktıda bölgeler arası etki (milyon \$)							
Metaller	191.66	201.02	586.15	659.67	595.27	818.19	577.09
Madencilik	4.62	5.70	7.48	18.98	42.09	193.96	166.08
Tarım	239.59	283.69	590.12	532.89	267.86	141.74	135.85
Brüt çıktıda geri besleme etkisi (milyon \$)							
Metaller	97.53	85.86	209.02	253.93	227.33	444.95	305.75
Madencilik	2.68	2.22	2.32	6.53	13.25	102.21	83.53
Finans	2.14	7.33	0.62	10.09	6.65	41.52	32.64
Doğrudan absorbe edilen katma değerli ihracat (DAVAX) (milyon \$)							
Metaller	102.10	126.88	384.74	382.40	421.10	349.70	239.38
Tarım	80.42	142.62	523.48	339.67	176.57	168.43	188.79
Madencilik	1.36	5.16	4.71	13.86	68.86	154.22	162.95
Yansımaya (REF) (milyon \$)							
Madencilik	0.01	0.01	0.00	0.01	0.02	0.36	0.27
Mineraller, NEC	0.00	0.01	0.00	0.01	0.01	0.11	0.08
Metaller	0.01	0.02	0.04	0.07	0.07	0.10	0.06
Yeniden ihracat (REX) (milyon \$)							
Metaller	87.02	55.71	128.85	153.44	179.98	333.87	222.76
Madencilik	1.52	1.52	1.20	4.02	12.75	69.43	68.31
I CHHIL	19.22	28.36	112.40	81.61	43.01	17.65	16.52
Yabancı katma değer							
Madencilik	0.79	3.80	2.63	9.01	44.27	128.56	87.13
Metaller	49.06	160.58	178.69	276.44	119.80	144.88	70.78
Tarım	7.37	22.51	324.32	202.44	54.81	42.98	34.30
Saf çift sayım							
Madencilik	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.04	0.03
Metaller	0.01	0.03	0.02	0.03	0.01	0.06	0.03
Mineraller, NEC	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.02	0.01
Ticaret temelli KDV katılım oranı							
Metaller	0.57	0.63	0.44	0.53	0.42	0.58	0.55
Madencilik	0.63	0.51	0.45	0.48	0.45	0.56	0.49
Kimyasallar	0.43	0.48	0.62	0.47	0.38	0.57	0.48
Üretim temelli KDV katılım oranı							
Kimyasallar	0.53	0.23	0.10	0.12	0.14	0.95	0.94
Su taşımacılığı	0.98	0.12	0.22	0.28	0.37	0.56	0.74
Deri	0.21	0.53	0.51	0.54	0.30	0.63	0.67

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

Ticaret temelli ileri yönlü KDV katılım oranı							
Metaller	0.37	0.16	0.19	0.19	0.25	0.40	0.42
Su taşımacılığı	0.43	0.35	0.24	0.25	0.21	0.41	0.27
Taşımacılık faaliyetleri, NEC	0.35	0.10	0.14	0.18	0.16	0.18	0.23
Geleneksel açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük							
Mineraller, NEC	2.21	2.59	0.32	1.53	1.51	3.42	4.83
Metaller	7.84	3.26	4.48	4.48	5.04	4.02	4.08
Tarım	9.75	6.82	18.60	9.46	5.22	2.54	3.87
Yeni açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük							
Metaller	4.55	3.08	6.59	5.64	5.78	7.04	7.20
Perakende ticaret	3.39	3.36	4.84	4.53	5.60	2.83	2.96
Mineraller, NEC	2.16	2.76	0.36	1.62	1.56	2.17	2.76
Geriye dönük üretim uzunluğu							
Finans	3.28	4.12	5.69	4.07	4.81	5.70	6.07
Hava taşımacılığı	1.24	1.19	2.23	2.28	2.35	2.79	2.81
Yiyecek ve içecekler	3.05	2.89	2.84	2.68	2.72	2.69	2.76
İleriye dönük üretim uzunluğu							
Finans	2.64	3.22	4.92	4.07	5.24	5.99	6.52
Metaller	3.52	2.84	3.31	3.28	3.40	3.74	3.43
Kimyasallar	3.43	1.70	1.64	1.47	1.61	3.37	3.22
KDV segmentinin geriye dönük üretim uzunluğu							
Finans	4.31	6.18	6.95	5.40	6.68	7.51	7.95
Tarım	5.11	4.86	3.81	4.41	4.99	4.77	4.93
Metaller	4.32	3.91	4.49	4.43	4.93	4.45	4.46
KDV segmentinin ileriye dönük üretim uzunluğu							
Finans	4.64	5.98	8.67	6.11	8.21	8.74	9.53
Perakende ticaret	5.53	4.51	4.17	4.22	4.42	4.66	4.93
Yardımcı Programlar	5.21	4.33	3.75	4.39	5.11	4.75	4.91

KTMÜ-TÜRKSAM
Kırgızistan Ülke Raporu

Ticaret temelli geri yönlü KDV katılım oranı							
Ahşap	0.50	0.83	0.43	0.62	0.41	0.49	0.39
Hava taşımacılığı	0.03	0.03	0.41	0.43	0.39	0.44	0.34
İmalat, NEC	0.24	0.55	0.39	0.49	0.42	0.44	0.34
Ticaret temelli ileri yönlü KDV katılım oranı							
Metaller	0.37	0.16	0.19	0.19	0.25	0.40	0.42
Su taşımacılığı	0.43	0.35	0.24	0.25	0.21	0.41	0.27
Taşımacılık faaliyetleri, NEC	0.35	0.10	0.14	0.18	0.16	0.18	0.23
Geleneksel açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük							
Mineraller, NEC	2.21	2.59	0.32	1.53	1.51	3.42	4.83
Metaller	7.84	3.26	4.48	4.48	5.04	4.02	4.08
Tarım	9.75	6.82	18.60	9.46	5.22	2.54	3.87
Yeni açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük							
Metaller	4.55	3.08	6.59	5.64	5.78	7.04	7.20
Perakende ticaret	3.39	3.36	4.84	4.53	5.60	2.83	2.96
Mineraller, NEC	2.16	2.76	0.36	1.62	1.56	2.17	2.76
Geriye dönük üretim uzunluğu							
Finans	3.28	4.12	5.69	4.07	4.81	5.70	6.07
Hava taşımacılığı	1.24	1.19	2.23	2.28	2.35	2.79	2.81
Yiyecek ve içecekler	3.05	2.89	2.84	2.68	2.72	2.69	2.76
İleriye dönük üretim uzunluğu							
Finans	2.64	3.22	4.92	4.07	5.24	5.99	6.52
Metaller	3.52	2.84	3.31	3.28	3.40	3.74	3.43
Kimyasallar	3.43	1.70	1.64	1.47	1.61	3.37	3.22
KDV segmentinin geriye dönük üretim uzunluğu							
Finans	4.31	6.18	6.95	5.40	6.68	7.51	7.95
Tarım	5.11	4.86	3.81	4.41	4.99	4.77	4.93
Metaller	4.32	3.91	4.49	4.43	4.93	4.45	4.46
KDV segmentinin ileriye dönük üretim uzunluğu							
Finans	4.64	5.98	8.67	6.11	8.21	8.74	9.53
Perakende ticaret	5.53	4.51	4.17	4.22	4.42	4.66	4.93
Yardımcı Programlar	5.21	4.33	3.75	4.39	5.11	4.75	4.91
Geriye dönük yığılma endeksi							
Metaller	-	0.21	0.11	0.26	0.00	0.43	1.68
Refine yakıtlar	-	0.30	0.44	0.34	1.07	1.34	1.50
Finans	-	0.87	0.70	0.70	0.97	1.02	1.04
İleriye dönük yığılma endeksi							
Refine yakıtlar	-	0.84	0.68	0.29	1.10	1.24	1.24
Tarım	-	1.05	0.50	0.90	0.98	1.16	1.12
Finans	-	1.19	1.22	0.99	1.08	1.10	1.10

Kaynak: Kyrgyz Republic South and Central Asia (Basic Economic Indicators), World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

KAMU YÖNETİMİ

Devlet yönetim organlarında istihdam edilen memurların ve yerel özerk yönetim organlarının çalışanlarının sayısı¹
(2024 yılı başı itibarıyla)

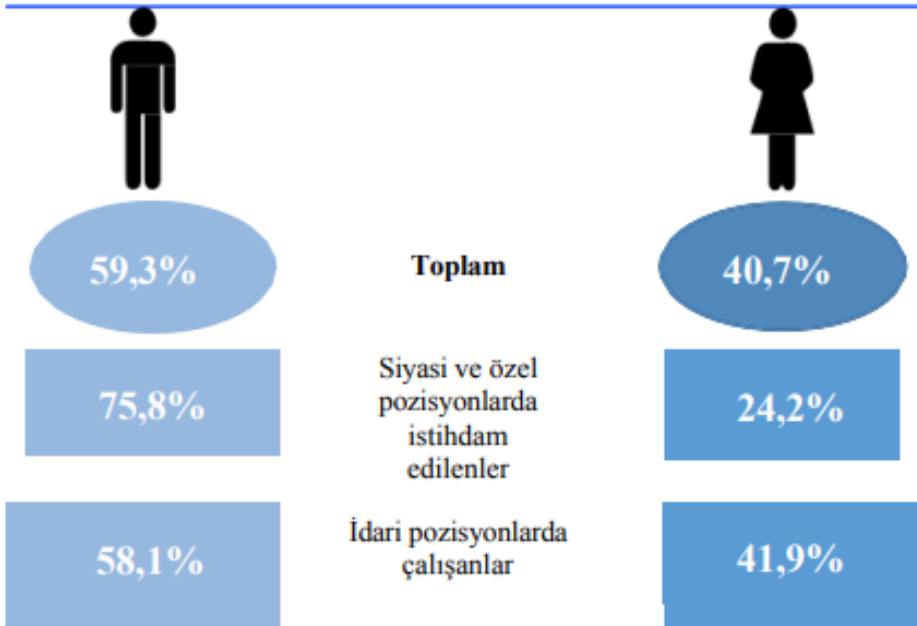
	Bin kişi	Toplamın yüzdesi
Devlet memurları	18,1	100
Onlardan:		
yasama faaliyeti	0,5	3,0
yürütme faaliyeti	13,6	75,2
adli faaliyet ve savcılık	4,0	21,8
Yerel yönetim çalışanları yerel yönetimler	10,1	100

¹Savunma, kamu düzeni ve güvenliği sağlayan devlet kurumları dikkate alınmaksızın.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2024 yılı başı itibarıyla Kırgızistan'da devlet yönetim organlarında ve yerel özerk yönetim organlarında toplamda 28,2 bin kişi istihdam edilmektedir. Bu rakamın 18,1 bini devlet memurlarından, 10,1 bini ise yerel yönetim çalışanlarından oluşmaktadır. Devlet memurlarının %75,2'si yürütme faaliyetlerinde, %21,8'i adli faaliyetlerde ve savcılık görevlerinde, %3'ü ise yasama faaliyetlerinde çalışmaktadır. Yerel yönetim çalışanları, yerel düzeyde hizmet sunumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu veriler, kamu yönetiminin merkez ve yerel düzeydeki dağılımını ve iş gücünün odak noktalarını göstermektedir.

Kamu görevinde bulunan devlet memurları (2024 yılı başında, toplamın yüzdesi olarak)

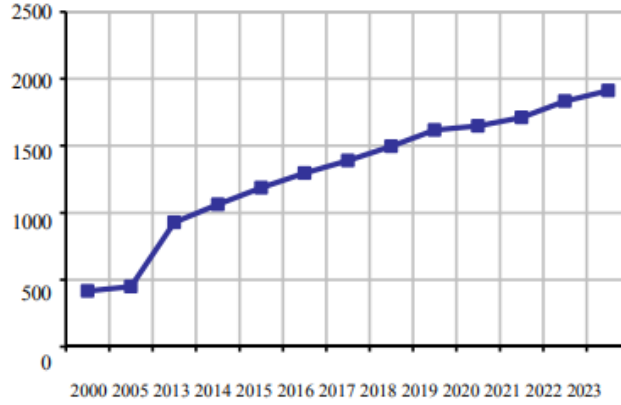

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da devlet yönetiminde istihdam edilenlerin %59.3'ü erkeklerden, %40.7'si kadınlardan oluşmaktadır. Siyasi ve özel pozisyonlarda istihdam edilen erkeklerin yüzdesi (%75.8) kadınlarınkine (%24.2) göre oldukça yüksektir. İdari pozisyonlar kısmında kadınların oranı (%41.9) daha yüksekse de yine de erkeklerin oranınının (%58.1) oldukça gerisindedir. Bu rakamlar, kadın-erkek eşitliği bakımından bazı düzeltmelere ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

EĞİTİM VE BİLİM

Okul öncesi eğitim kurumlarının sayısı

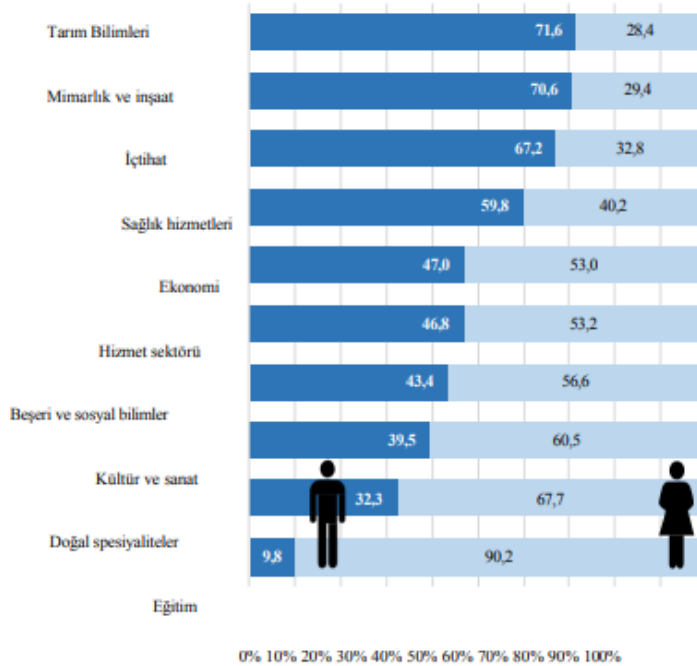

Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuk sayısı 2000 yılında 46.000 iken 2023 yılında 200.000-234.000'e, yani 5,1 katına çıkmıştır.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Okul öncesi eğitim kurumlarının sayısı, 2000'den 2023 yılında kadar istikrarlı bir artış göstermiştir. Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuk sayısı ise 2000 yılında 46 bin iken 2023'te 234 bine ulaşarak 5,1 kat artış göstermiştir. Bu, eğitim alanında önemli bir iyileşmeye işaret etmektedir.

Çalışma alanına göre yüksek mesleki eğitim kurumlarının öğrencileri (2023/2024 akademik yılının başında; yüzde olarak)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

KTMÜ-TÜRKSAM
Kırgızistan Ülke Raporu

2023-2024 yılı başı itibariyle yüksek eğitim alan kadın ve erkek öğrencilerin sayısı, alanlara göre ciddi farklılıklar göstermektedir. Tarım bilimleri, mimarlık ve inşaat, içtihat ve sağlık hizmetlerinde (farklılık biraz daha az) erkeklerin hakimiyeti söz konusudur. Ekonomi, hizmet sektörü ve beşeri ve sosyal bilimlerde oranlar birbirine yakın olup kadın öğrencilerin sayısı daha fazladır. Kültür ve sanat ile doğal spesiyalitelere alanında ise kadınların ağırlığı çok daha ileri düzeydedir. Bu rakamlar, yüksek öğretimde kadınların oranının erkeklere yakın olduğunu göstermektedir. Bu da kadın-erkek eşitliği bakımından ileriye dönük ümit vaat eden önemli bir göstergedir.

Kırgız Cumhuriyeti'ndeki yabancı öğrenciler
(okul yılının başında, kişiler)

	2013/ 2014	Yüzde toplam	2023/ 2024	Yüzde toplam
BDT ülkeleri				
Toplam	8 195	100	30 053	100
Kazakistan	4 338	52,9	2 315	7,7
Rusya	1 225	14,9	2 623	8,7
Tacikistan	1 130	13,9	492	1,6
Türkmenistan	240	2,9	63	0,2
Özbekistan	1 094	13,3	24 526	81,6
Diğer ülkeler	168	2,1	34	0,1
BDT dışındaki ülkeler				
Toplam	3 467	100	25 774	100
Afganistan	66	1,9	358	1,4
Çin	255	7,4	494	1,9
Hindistan	1 709	49,3	14 424	56,0
Pakistan	628	18,1	9 589	37,2
Türkiye	679	19,6	425	1,6
Diğer ülkeler	130	3,7	484	1,9

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da yüksek eğitim alan BDT ülkeleri vatandaşlarının sayısı 2013'te 8.195'ten 2023'te 30.053'e yükselmiştir; bu %266'lık bir artışa tekabül etmektedir. BDT ülkeleri dışındaki ülkelerin vatandaşlarının sayısı ise 2013'te 3.467'den 2023'te 25.774'e yükselmiştir; bu da %643'lük bir artışa tekabül etmektedir. BDT ülkeleri dışındaki ülkelerin vatandaşlarının sayısının daha hızlı arttığı görülmektedir. Kırgızistan'da yüksek eğitim alan BDT ülkeleri vatandaşlarının sayısındaki en büyük artış Özbek vatandaşlarında görülmüştür (1094'ten 23.526'ya çıkmıştır). 2023 itibariyle Kırgızistan'da yüksek eğitim alan yabancı öğrencilerin %81,6'sını Özbek vatandaşları oluşturmuştur. BDT ülkeleri dışındaki ülkelerin vatandaşlarının sayısındaki en büyük artış ise Hindistan ve Pakistan vatandaşlarında görülmüştür. Bu artışların, söz konusu ülke vatandaşlarının Kırgızistan'da tıp eğitimi kendi ülkelerine göre daha ucuz olduğu için Kırgızistan'ı tercih etmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye ile Kırgızistan arasında değişik alanlarda görülen önemli gelişmelere rağmen Kırgızistan'da yüksek eğitim alan Türk vatandaşlarının sayısında azalma görülmesi ve oldukça düşük düzeyde kalması düşündürücüdür.

KTMÜ-TÜRKSAM
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Merkezi

Araştırma ve geliştirme
(yıl sonu, kişiler)

	2010	2021	2022	2023
Bilimsel araştırma yapan çalışan sayısı ve gelişmeler	3 333	4 435	4 260	4 523
dahil:				
araştırma uzmanları	2 224	3 474	3 338	3 571
Teknikleri	266	353	341	360
destek personeli	411	387	368	358
Diğerleri	432	221	213	234
Toplam sayı içinde çalışanların akademik dereceleri vardır:				
bilim doktorlari	360	366	328	343
Doktora	762	1 054	1 028	1 031

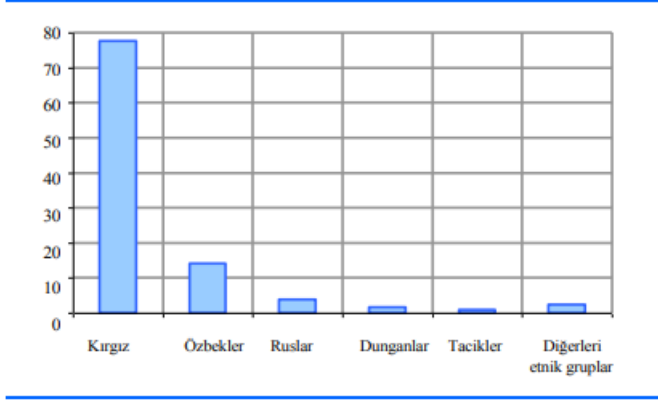
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da bilimsel araştırma yapan çalışanların sayısı 2010'da 3.333'den 2023'te 4.523'e çıkmıştır; bu %35,7'lik bir artışa tekabül etmektedir. Araştırma uzmanlarının sayısı ise 2.224'ten 3.571'e çıkmıştır (%60,5'lik bir artış). Destek personeli ve bilim doktorlarının sayısında azalma görülürken doktoralı olanların sayısında artış (%35,30) yaşanmıştır. Rakamlar, Kırgızistan'ın araştırma ve geliştirme alanına daha fazla eğilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

NÜFUS

Etnik Grupların Nüfus İçindeki Oranı

Seçilmiş etnik grupların payı
2023'te toplam nüfus içindeki payı
(yüzde)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Nüfusun etnik yapısı¹
(yıl başı tahmini)

	Bu etnik gruba mensup kişi sayısı, bin kişi		Toplamın yüzdesi olarak	
	2023	2024	2023	2024
Tüm etnik gruplar dahil:	7 037,6	7 161,9	100	100
Kirgiz	5 470,8	5 570,9	77,7	77,8
Özbekler	995,5	1 017,7	14,1	14,2
Ruslar	277,6	274,9	3,9	3,8
Dunganlar	67,3	68,3	1,0	1,0
Tacikler	60,8	62,2	0,9	0,9
Diğerleri etnik gruplar	165,6	167,9	2,4	2,3

¹ Kırgız Cumhuriyeti 2022 Nüfus ve Konut Sayımı verileri dikkate alınmıştır.

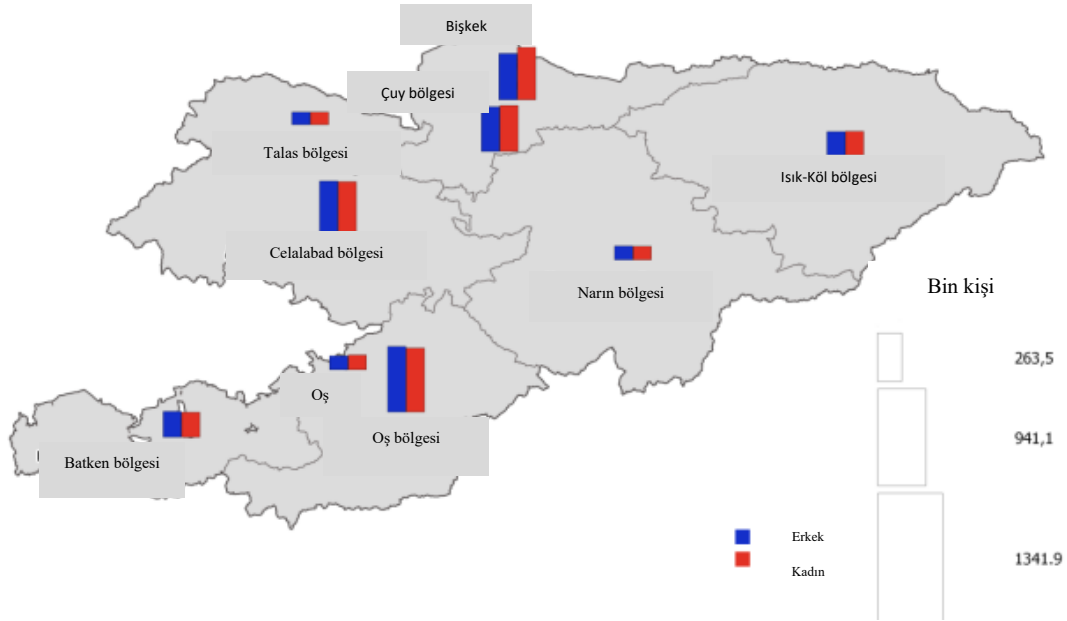
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da yaşayanların %77.8'i Kırgız'dır. İkinci önemli grup %14.2 oranla Özbeklerdir. Rusların nüfus içindeki oranı %3.8 gibi eskisine göre oldukça düşük bir oranı temsil etmektedir. Dunganlar ve Tacikler %1'er oranla son sıralarda yer almakta olup diğer etnik grupların nüfus içindeki oranı %2.3'tür. Kırgızlar kendi ülkelerinde büyük çoğunluğu oluşturmakta olup bu, yönetsel ve siyasi açıdan önemli faydalar sağlamaktadır. Nüfus içinde Özbeklerin oranının yüksek olması ise Özbekistan'la yapıcı ve yakın ilişkiler kurmanın ve devam ettirmenin gereğine ve önemine işaret etmektedir.

2018 Yılında Nüfus

1 Ocak 2019 itibarıyla cinsiyete göre yerleşik nüfus

(Kırgız Cumhuriyeti 6389,5 bin kişi)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2019 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2019 yılının başında cumhuriyetin toplam nüfusu içinde Oş (yüzde 21), Celal-Abad (yüzde 19), Bişkek (yüzde 16) ve Çüy bölgesi (yaklaşık yüzde 15) sakinleri en büyük paya sahipti. En küçük kısmı ise Narın (yaklaşık yüzde 5) ve Talas (yüzde 4'ten fazla) bölgelerinde yaşayanlardan oluşuyordu. Cumhuriyetin toplam nüfusunda kadınlar baskındır. 2019 yılı başında erkeklerin sayısı 3 milyon 170 bin (yüzde 49,6), kadınların sayısı ise 3 milyon 220 bindi (yüzde 50,4). Diğer taraftan doğum oranının yüksek olduğu bölgelerde (Batken, Celal-Abad, Narın, Oş ve Talas bölgeleri) erkek nüfusu kadın nüfusunu aşmaktaydı.

2020 Yılında Nüfus

2020 yılı itibarıyla sürekli nüfus sayısı

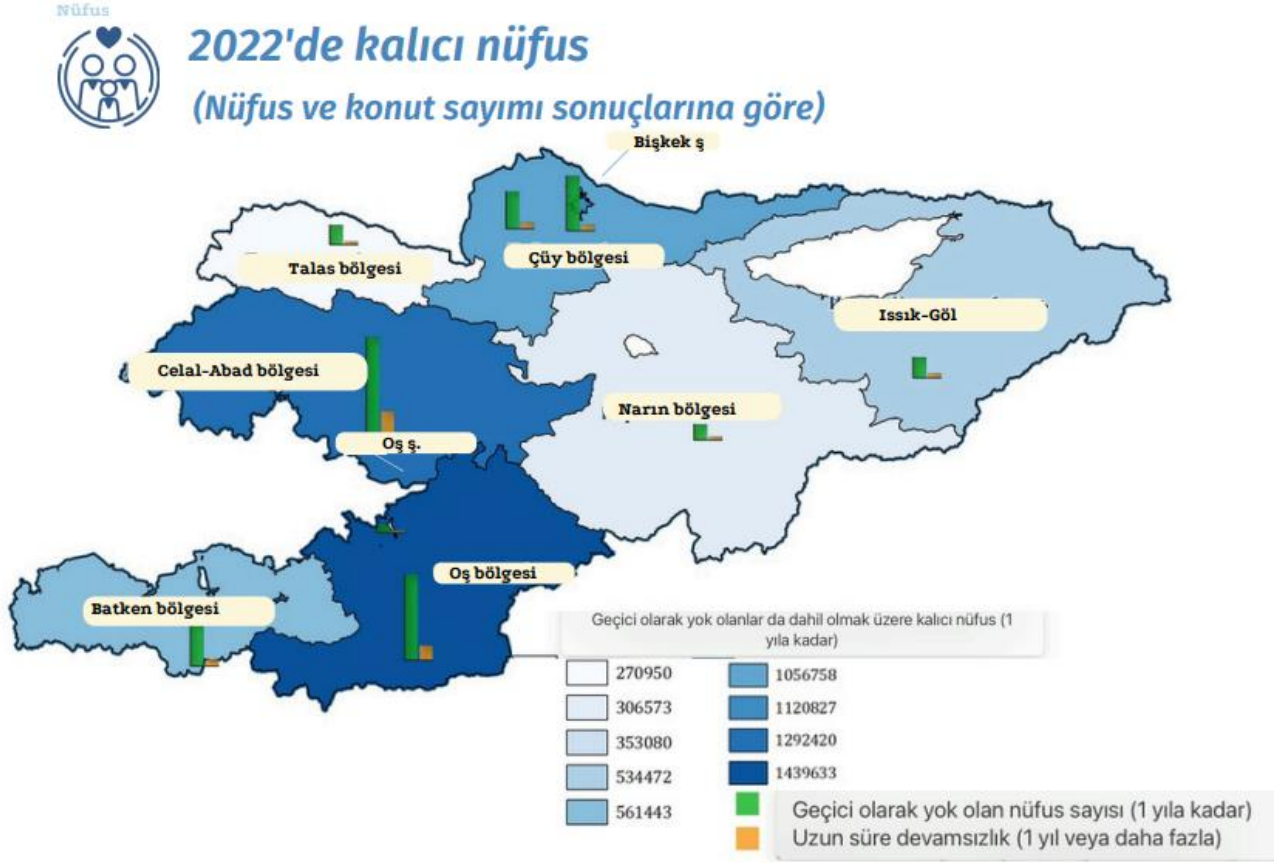
6 milyon 637 bin kişi

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2020 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2020 yılının başında cumhuriyetin toplam nüfusu içinde en büyük pay Oş (yüzde 21) ve Celal Abad (yüzde 19) bölgelerinin yanı sıra Bişkek (yüzde 16) ve Çüy bölgesine (yüzde 15) aitti. En küçük paya ise Narın ve Talas (her biri yüzde 4) bölgeleri sahipti. Cumhuriyetin toplam nüfusunda kadınlar baskındır. 2020 yılı başında ülkede 3 milyon 294 bin erkek, 3 milyon 343 kadın yaşamaktaydı. Diğer taraftan doğum oranının yüksek olduğu bölgelerde (Batken, Celal-Abad ve Oş bölgeleri) erkek nüfusu kadın nüfusunu aşmıştır.

2022 Yılında Nüfus

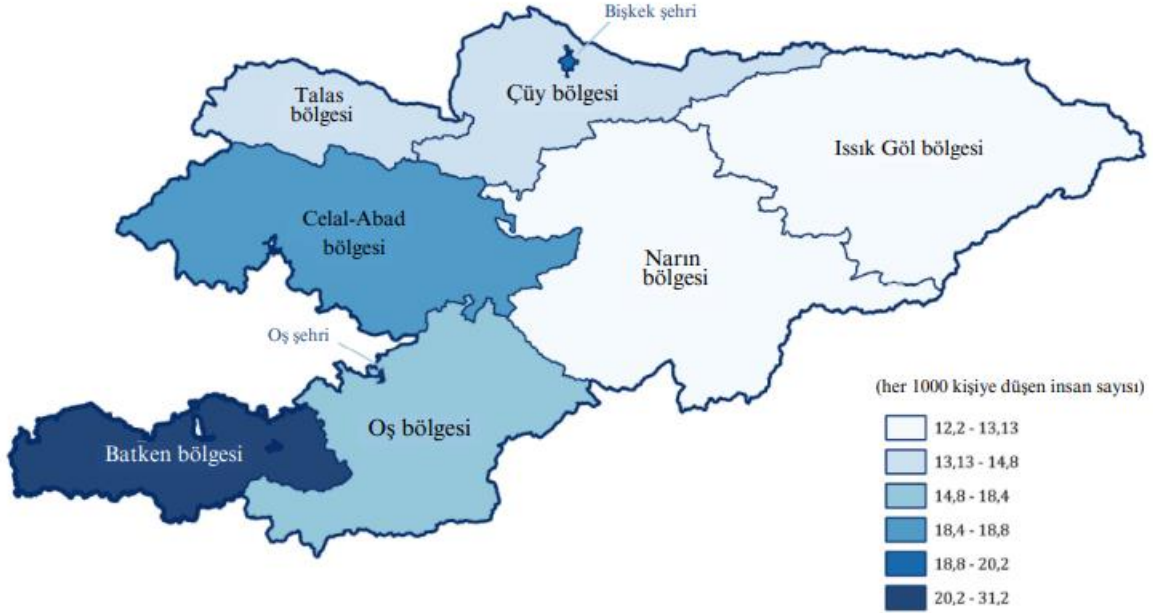
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgız Cumhuriyeti'nin 25 Mart 2022 itibariyle daimi nüfusu, 2.408.183 kentsel ve 4.527.973 kırsal olmak üzere 6.936.156 kişiydi. 2009 nüfus sayımından bu yana geçen on üç yıl boyunca, Kırgız Cumhuriyeti'nin daimi nüfusu 1.573.400 kişi veya yüzde 29,3 artmıştır. Kentsel nüfus 581.000 kişiye çıkmış veya yüzde 31,8 artmış, kırsal nüfus da 992.300 kişiye çıkmış ve yüzde 28,1 artmıştır. Rakamlar, Kırgızistan'da şehirleşmenin hala düşük düzeyde kaldığını ve kırsal kesim nüfusunun toplam nüfustaki payının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. 2022 nüfus sayımına göre, cumhuriyetin toplam daimi nüfusundan 1 milyon 94,5 bin kişi daimi ikamet yerlerinde geçici olarak bulunmamaktaydı. Bunların 964,6 bin kişisi iş nedeniyle, 77,4 bin kişisi ailevi nedenlerle, 41,4 bin kişisi eğitim nedeniyle ve 11,1 bin kişisi diğer nedenlerle yerlerinden ayrılmıştı.

2020'de Nüfusun Doğal Artışı

Nüfusun doğal artışı

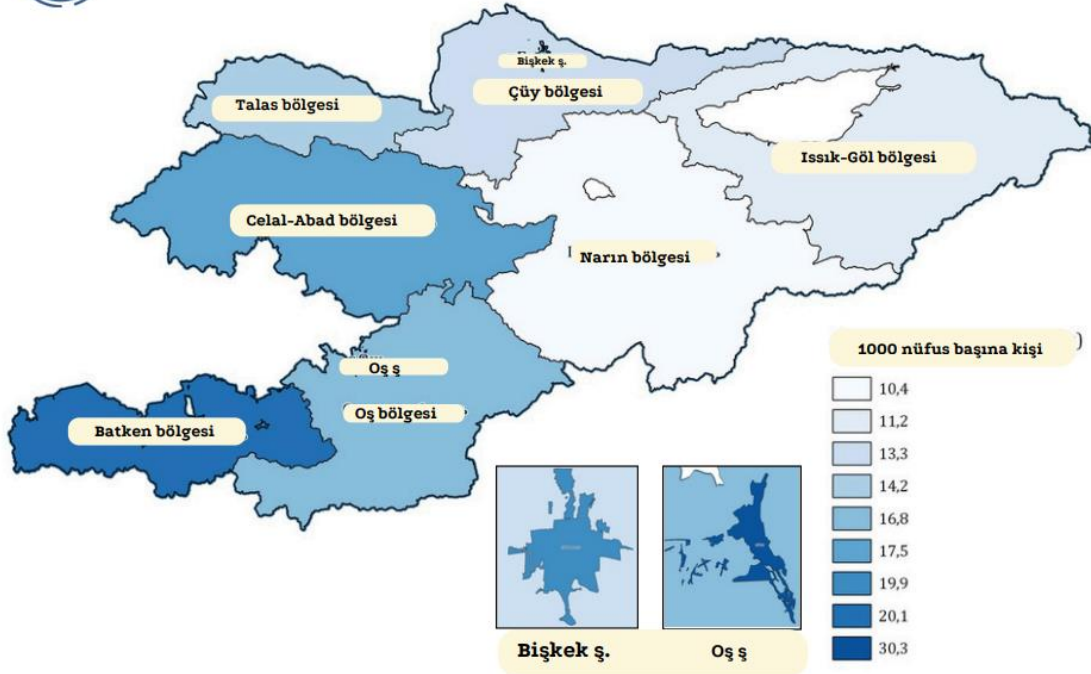
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'daki doğal nüfus artışı, dünya standartlarına göre oldukça yüksek olmaya devam etmektedir. Koronavirüs enfeksiyonu pandemisi (COVID-19) ve 31 Mart - 21 Mayıs 2020 döneminde Kırgız Cumhuriyeti'nin belirli bölgelerinde olağanüstü hal ilan edilmesi nedeniyle, Devlet Sicil Dairesindeki kamu hizmet merkezlerinin, nüfus müdürlüklerinin faaliyetleri askıya alınmıştır. Sonuç olarak doğumların, ölümlerin, evliliklerin ve boşanmaların nüfus kaydı yapılmamıştır, bu yüzden 2020'de nüfusla ilgili istatistiklerde düşüş görülmüştür. Böylece 2020'deki doğal artış oranı, 2019'daki 1.000 nüfus başına 21.7 kişiye karşı 1.000 nüfus başına 17,9 kişi olmuştur.

2022'de Nüfusun Doğal Artışı

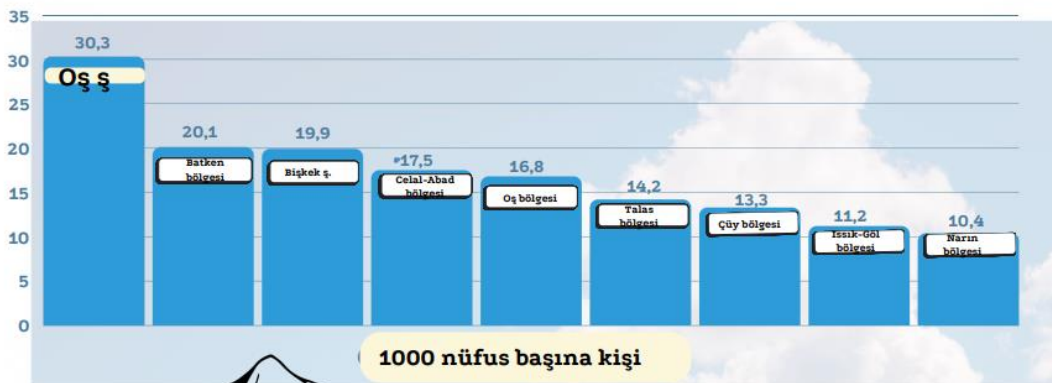

2022'de doğal nüfus artışı

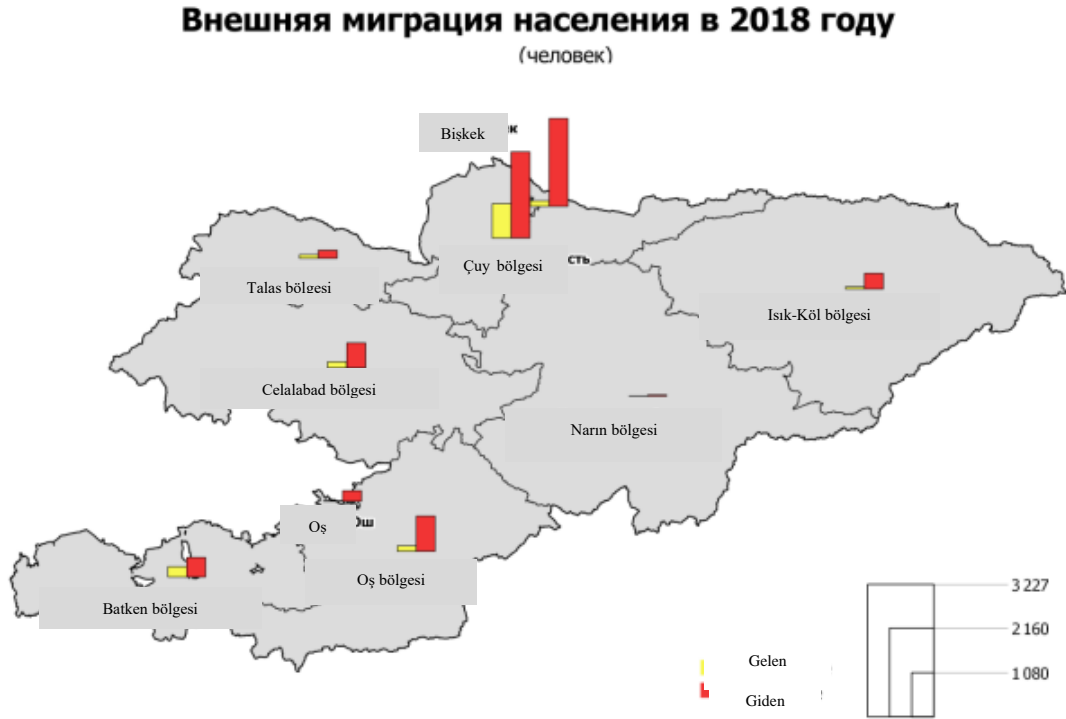
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da 2022'de doğal nüfus artışı, 2021'de 1.000 nüfus başına 16,6 kişiye karşı 1.000 nüfus başına 17 kişi olmuştur.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

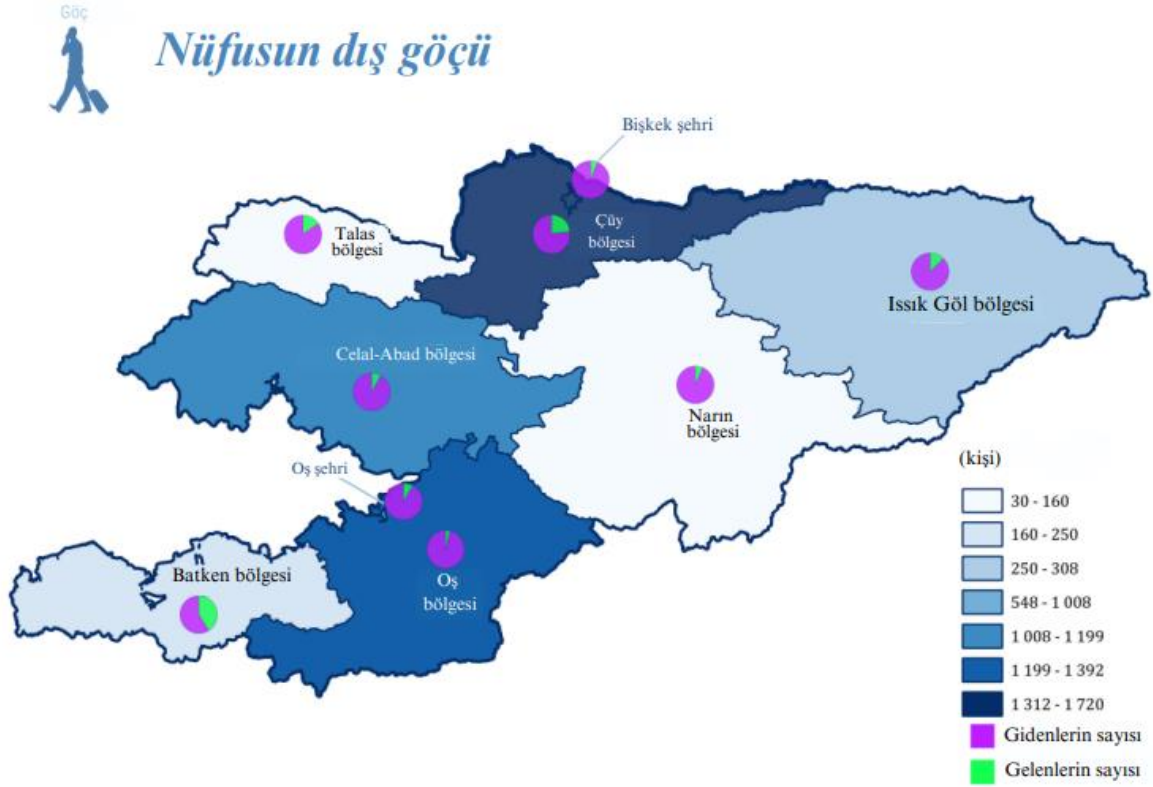
2018 Yılında Nüfusun Dış Göçü

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2019 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2018 yılında Çüy bölgesi (yüzde 29,7) ve Bişkek şehri (yüzde 30,3) sakinleri göç süreçlerine en aktif şekilde dahil olmuştur. Ülkeyi terk edenlerin sayısındaki en küçük pay (yüzde 0,5) Narın bölgesinde yaşayanlara aitti. 2018 yılında ülke dışından gelenler arasında en büyük payı Çüy bölgesine gelenler, göçmen sayısında en küçük payı ise yurt dışından Narın bölgesine gelenler oluşturmuştur.

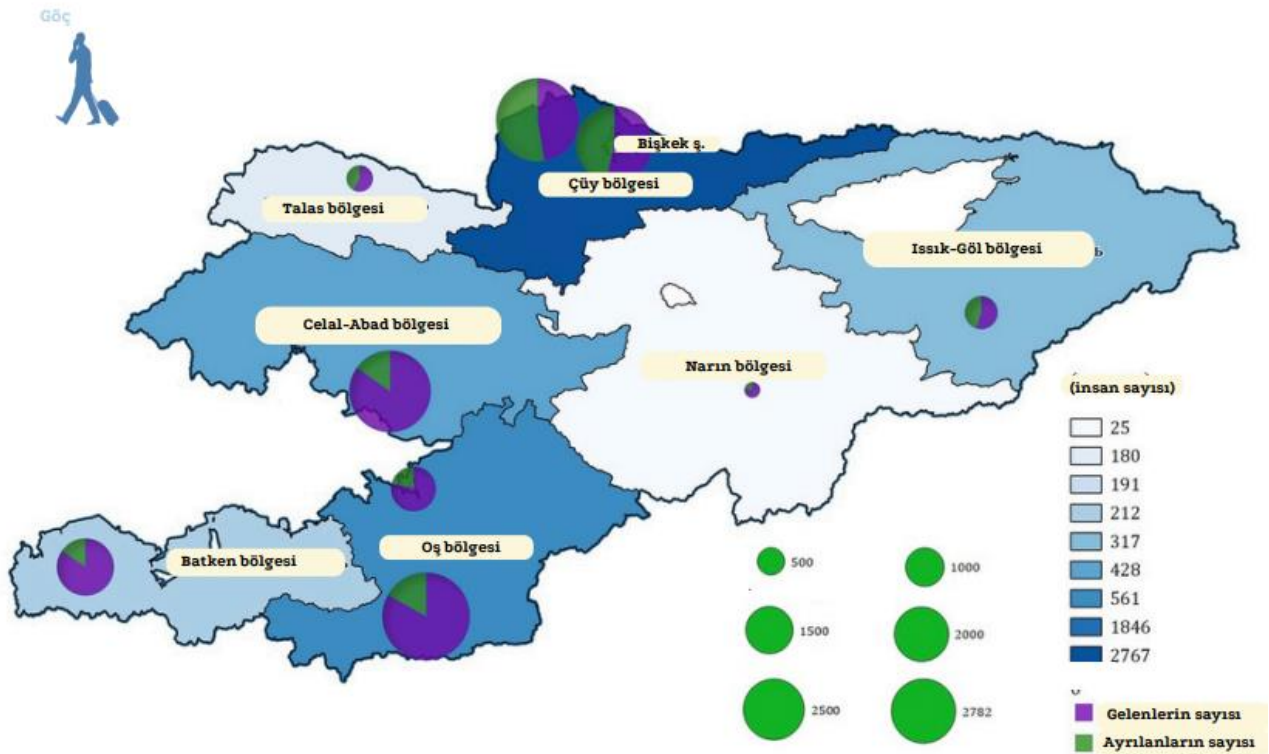
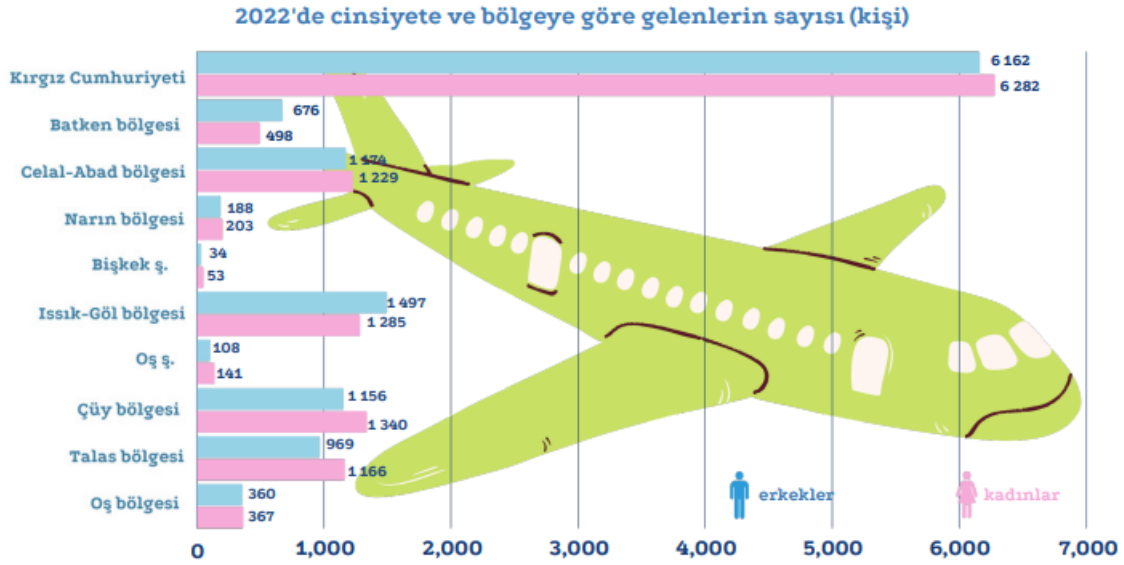
2020 Yılında Nüfusun Dış Göçü

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2020 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2020 yılında cumhuriyete 443'ü erkek, 518'i kadın olmak üzere 961 kişi Kırgızistan'a gelmiştir. En yüksek emeklilik seviyesi Çüy ve Batken bölgelerinden kaydedilmiştir.

2022 Yılında Dışarıdan Göç

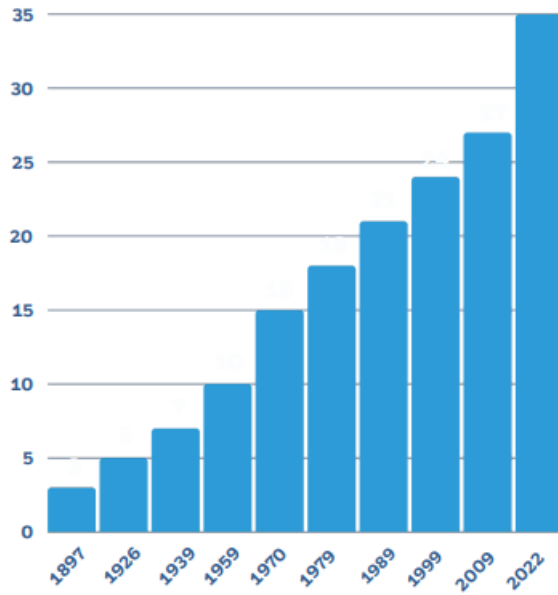
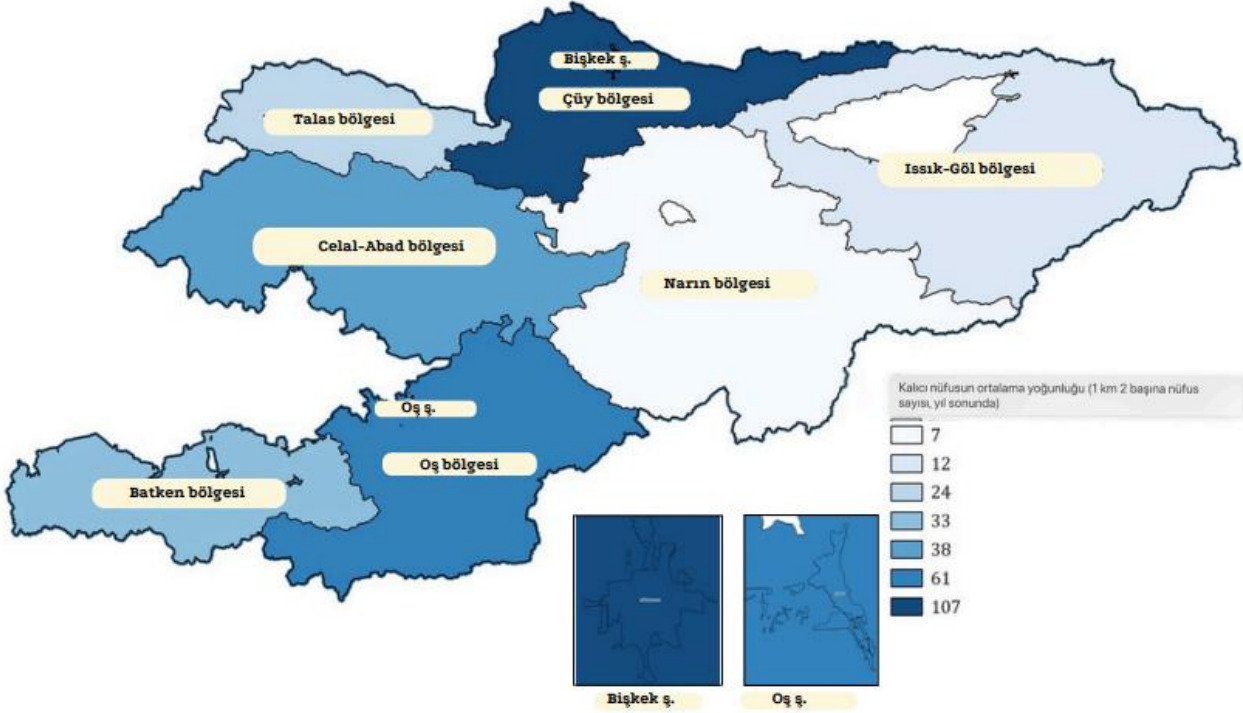
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2022 yılında cumhuriyete 6.162'si erkek, 6.282'si kadın olmak üzere 12.444 kişi gelmiştir. En fazla dışarıdan göç Çüy ve Oş bölgelerinde ve Bişkek şehrinde kaydedilmiştir.

2022'de Nüfusun Ortalama Yoğunluğu

2022'de Kırgızistan'ın kalıcı nüfusunun ortalama yoğunluğu (Nüfus ve konut sayımı sonuçlarına göre)

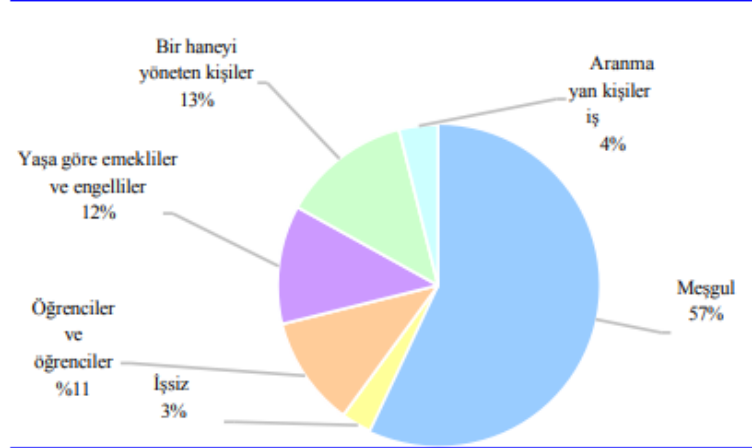
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgız Cumhuriyeti'nin karakteristik özelliklerinden biri, nüfusun ülke toprakları üzerinde dengesiz bir şekilde dağılmış olmasıdır. Kırgızistan bir bütün olarak seyrek nüfuslu bir ülkedir. Kalıcı nüfusun ortalama yoğunluğu 1 kilometrekareye 35 kişidir. Çüy Vadisi en yoğun nüfuslu bölgedir, ülke topraklarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Burası sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı ve tarımın geliştiği bölgedir. 2022 nüfus sayımına göre Bişkek de dahil olmak üzere toplam nüfusun yüzde 31,4'ü burada yaşamaktadır ve nüfus yoğunluğu kilometrekareye 107 kişidir.

HALKIN EKONOMİK VE SOSYAL DURUMU

İşgücü ve İşsizlik

2022'de 15 yaş ve üzeri nüfusun ana mesleği
(toplamanın yüzdesi)

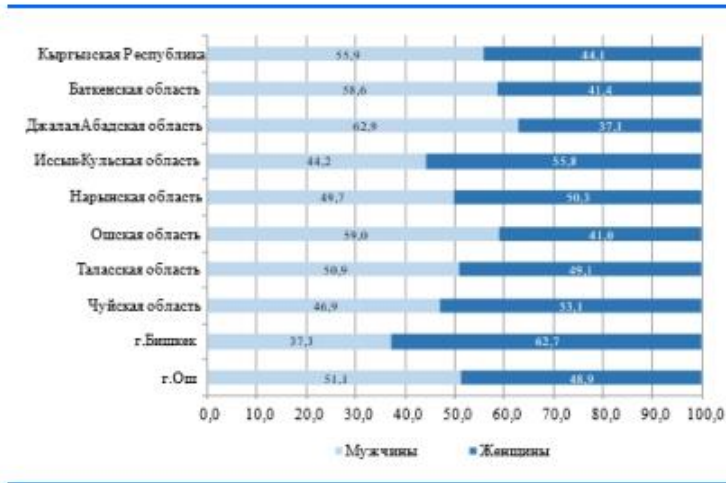

¹ Hanehalkı Bütçesi ve İşgücü Entegre Örnekleme Anketi verilerine dayanmaktadır.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2022 yılı itibariyle Kırgızistan'da işsizlik oranı yüzde 3 olup oldukça düşük bir oranı temsil etmektedir. Çalışanların nüfus içindeki oranı ise yüzde 57 olup bunun da düşük bir oran olduğu söylenebilir. Nüfus içinde öğrencilerin payı yüzde 11, emekli ve engellilerin oranı ise yüzde 12'dir. Nüfusun yüzde 13'ü bir haneyi yöneten kişilerdir. Aslında Kırgızistan, vatandaşlarına kaliteli ve güvenli iş sağlama bakımından zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu yüzden vatandaşlarının önemli bir kısmı başta Rusya olmak üzere başka ülkelerde iş aramak zorunda kalmakta ve buldukları ülkelerde önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

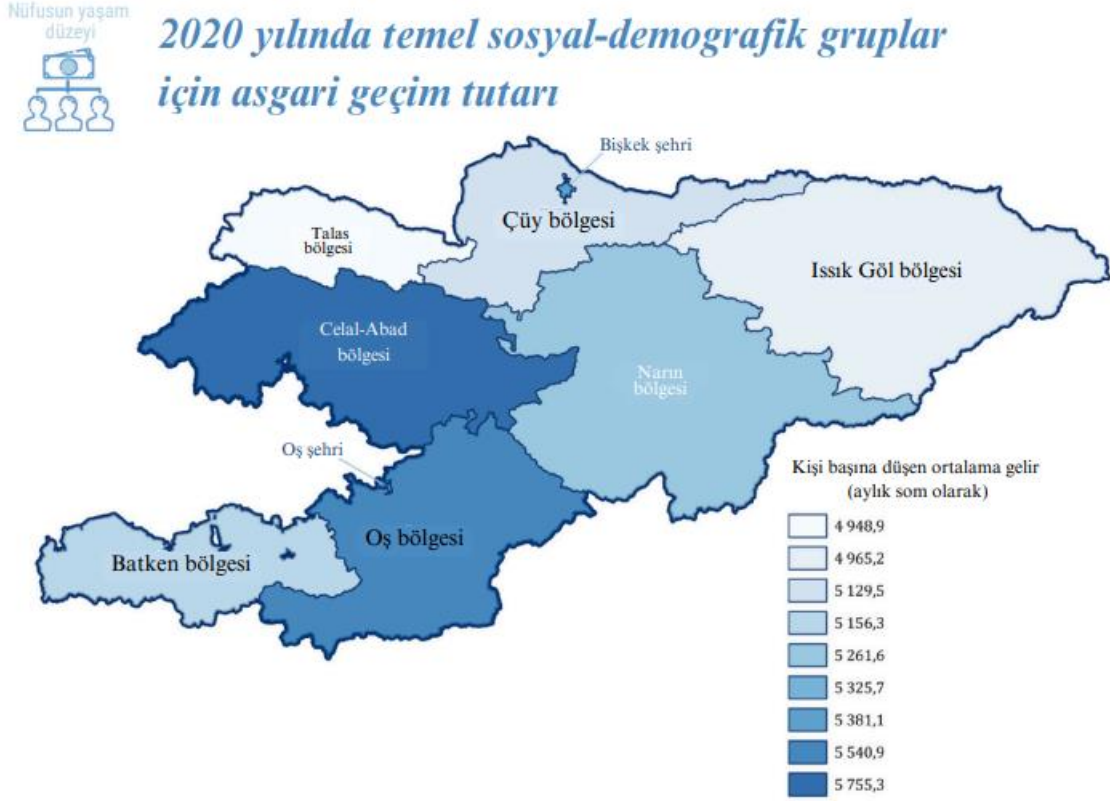
2023'te resmi olarak kayıtlı işsizler
(yüzde)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2023 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2023'te Batken, Oş ve Celal-Abad bölgelerinde erkek işsizliği kadın işsizliğine göre daha ileri düzeyde gerçekleşirken Bişkek şehrinde ve Issık-Göl bölgesinde tersi durum görülmüştür. Kırgızistan genelinde ise erkek işsizlerin oranı (%55.9), kadın işsizlere (%44.1) göre daha yüksek gerçekleşmiştir.

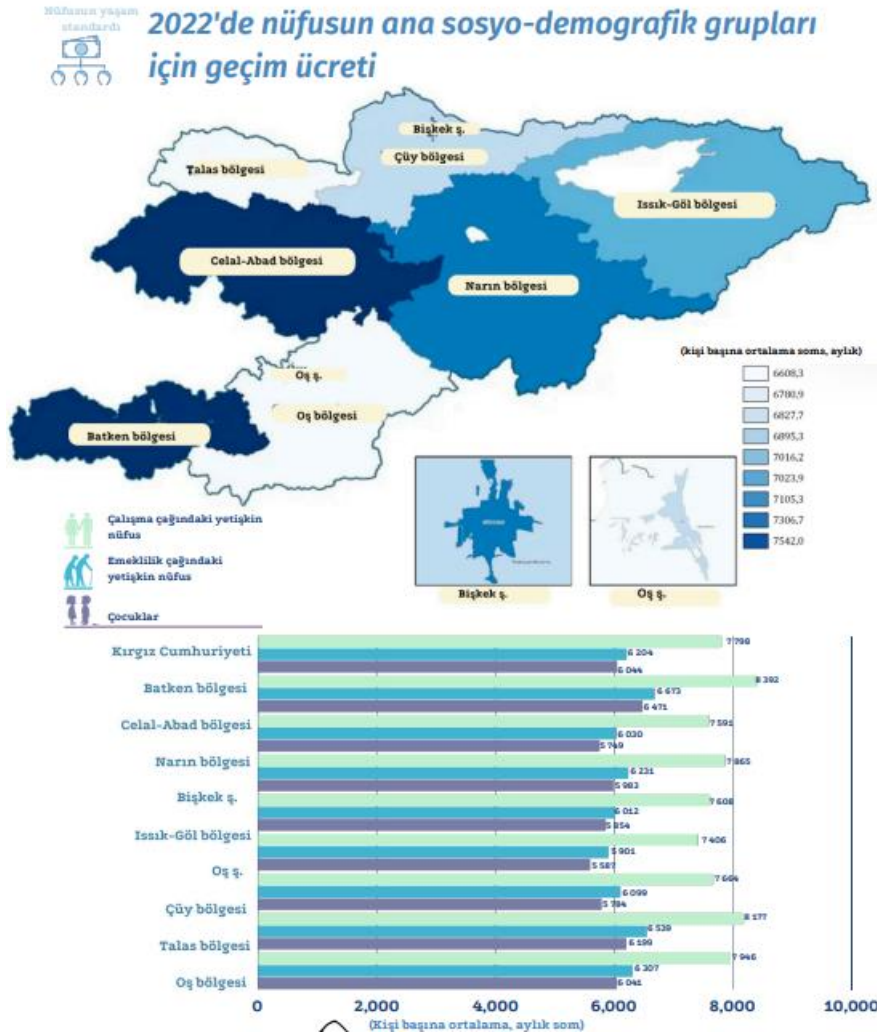
2020 Yılında Asgari Geçim Tutarı

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2020 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin 6 Kasım 2009 tarih ve 694 sayılı Kararnamesi ile onaylanan asgari geçim yapısında gıda ürünlerinin payı yüzde 65, gıda dışı ürünlerin payı yüzde 16, hizmetlerin payı yüzde 17 ve vergilerin payı yüzde 2'dir. Yemek sepetinin enerji değeri 2.101 kcal'dir ve kimyasal bileşimi 73 gram protein ve 71 gram yağ içermektedir. 2020 yılı itibariyle kişi başına düşen ortalama gelir bölgeler arasında ciddi bir farklılık göstermemiştir. En yüksek asgari geçim tutarı Celal-Abad bölgesi (5.755 som) belirlenirken en düşük asgari geçim tutarı ise Talas bölgesi (4.948 som) için belirlenmiştir. Ortalama asgari geçim tutarında ciddi bir iyileşmeye ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

2022 Yılında Asgari Geçim Tutarı

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kişi başı ortalama geçim 2022 yılında en yüksek olan Celal-Abad bölgesi için 7542'ye, en düşük olan Talas bölgesi için ise 6608'e çıkarılmıştır. Ortalama yüzde 31'lik bir artış sağlanmıştır. Ancak hala ortalama geçim tutarı düşüktür ve iyileştirmeye ihtiyaç duymaktadır.

2018 Yılında Ortalama Maaş

Среднемесячная заработная плата работников предприятий,

2018 yılında bölgelere göre ortalama maaş

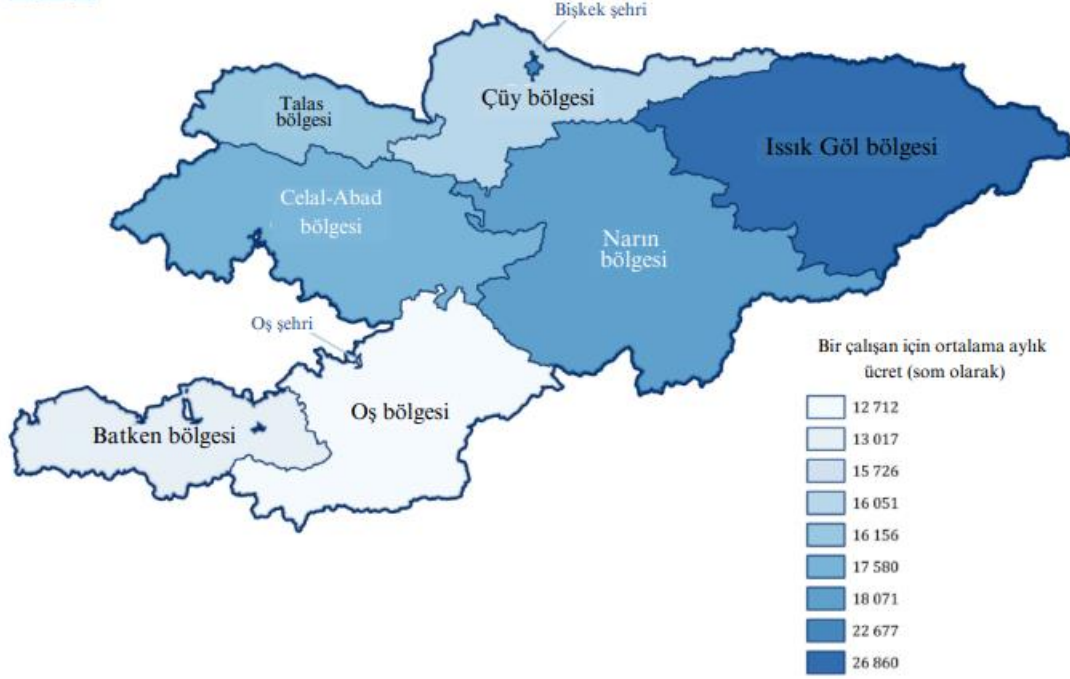
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2019 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2018 yılında bir çalışanın (küçük işletmeler hariç) aylık ortalama nominal maaşı 16.427 som olarak gerçekleşmiştir. En yüksek ücretler Issık-Göl bölgesi (21.395 som), Bişkek şehri (20.517 som), Narın (14.925 som), Celal-Abad (14.600 som) ve Çüy (14.114 som) bölgelerindeki çalışanlar arasında kaydedilmiştir.

2020 Yılında Ortalama Maaş

2020 yılında bölgelere göre ortalama maaş

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2020 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

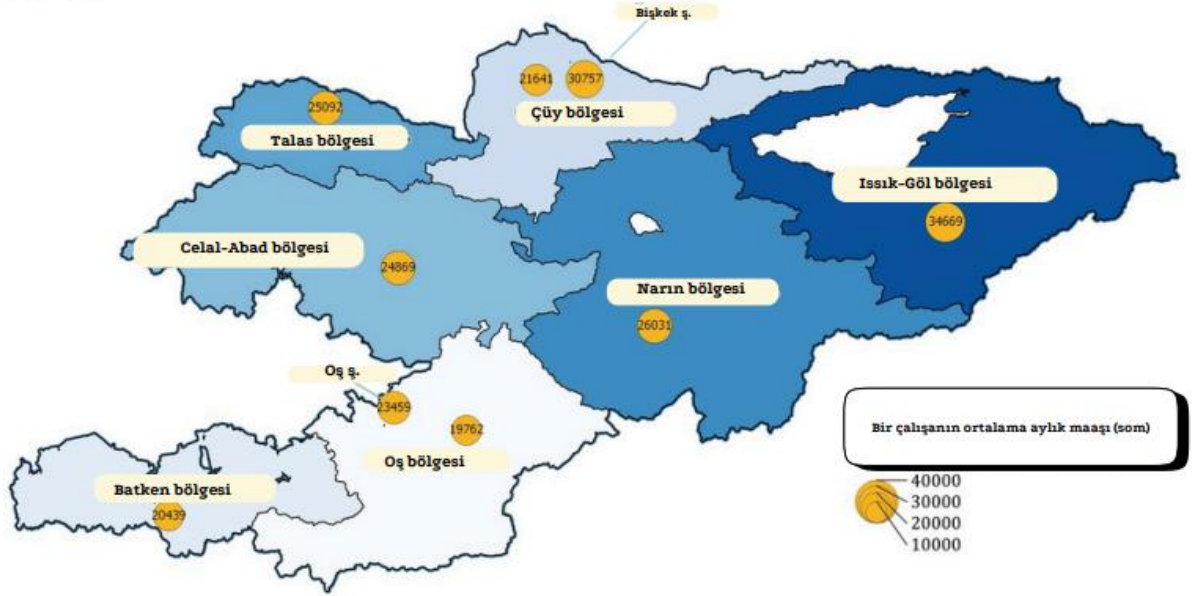
Ortalama aylık nominal ücret, çalışanın gelir vergisi ve zorunlu sigorta katkısı dahil olmak üzere tahakkuk eden ücretin, ortalama ücretin hesaplanması için kabul edilen ortalama çalışan sayısına ve dönem içindeki ay sayısına oranıdır. Ortalama aylık ücret, en yüksek olduğu Issık-Göl bölgesinde 26.860 soma ulaşarak 2018 yılına göre yüzde 25.5'lik bir artış göstermiştir. Ortalama aylık ücret, en düşük olduğu Oş bölgesinde 12.712 soma ulaşarak 2018 yılına göre yüzde 23.3'lük bir artış göstermiştir. Bu rakamlar, bölgeler arasında ciddi gelir adaletsizliğinin bulunduğu işaret etmektedir. En yüksek ortalama aylık ücretle en düşük ortalama ücret arasında iki kattan fazla fark bulunmaktadır.

2022 Yılında Ücretler

Nüfusun yaşam
standartı:

2022'de bölgeye göre ücretler

En yüksek ücretli ilk 3 etkinlik

46 329 som
Finansal aracılık ve sigorta

45 674 som
Madencilik

45 432 som
Bilgi ve iletişim

En düşük ücretli üç etkinlik

14 821 som
Otel ve restoran aktiviteleri

15 394 som
Gayrimenkul işlemleri

15 194 som
Tarım, ormancılık ve balıkçılık

2022 yılında Kırgızistan'da bir çalışanın aylık ortalama nominal maaşı **26540 som** olarak gerçekleşti.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Ortalama aylık ücret, en yüksek olduğu Issık-Göl bölgesinde 34.669 soma ulaşarak 2020 yılına göre yüzde 29'luk bir artış göstermiştir. Ortalama aylık ücret, en düşük olduğu Oş bölgesinde 19.762 soma ulaşarak 2020 yılına göre yüzde 55.4'lük bir artış göstermiştir. Ortalama aylığın en düşük olduğu bölgedeki artış, en yüksek olduğu bölgeye göre daha yüksek oranda gerçekleşmiştir. Ancak bölgeler arasındaki gelir adaletsizliği varlığını

korumaktadır. En yüksek ortalama aylık ücretle en düşük ortalama ücret arasında iki kata yakın bir fark bulunmaktadır.

Maaşlar ve Ücretler

Nüfusun yaşam standartlarına ilişkin temel sosyo-ekonomik göstergeler (soms)

	2010	2021	2022	2023
Bir çalışanın ortalama aylık nominal tahakkuk eden maaşı:				
yerel para birimi cinsinden	7 189	19 330	26 540	33 258 ¹
ABD doları cinsinden	156,4	228,4	315,5	378,5 ¹
Asgari ücret	500	1 854	2 200	2 337
Yaşam ücreti (kişi başına ortalama, aylık som)	3 502,65	6 268,31	7 178,32	7 681,54
² Emekli sayısı (yıl sonu), bin kişi	575	758	790	817
Tazminat ödemeleri dahil verilen ortalama emekli maaşı tutarı ² (yıl sonu)	2 886	6 413	8 114	9 380

¹Küçük işletmeler hariç.

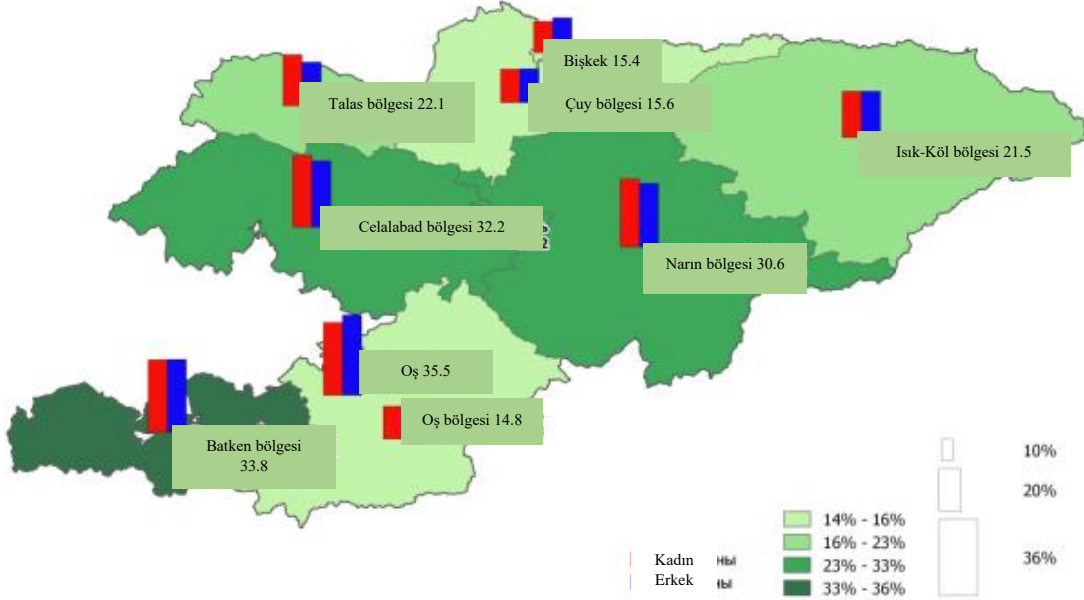
²Sosyal Fon ve diğer bakanlık ve dairelerin emeklilik makamlarına kayıtlıdır.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Ülke genelindeki ortalama maaş 2010'da 7.189 som'dan 2023'te 33.258 som'a çıkmıştır; bu, yüzde 390.4 gibi yüksek bir artışa tekabül etmektedir. Dolar bazındaki artış ise yüzde 142.3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Asgari ücret 2010'dan 2023'e kadar geçen sürede yüzde 367.4 oranında artırılmıştır (maaş artışına paralel bir artış gerçekleşmiştir). Aynı dönemde asgari geçim tutarında ise yüzde 119.3'lük bir artış yapılmıştır. Asgari geçim tutarındaki artışın ortalama maaş artışının oldukça arkasında kaldığı görülmektedir. Emekli maaşlarındaki artış ise yüzde 225 olarak gerçekleşmiş olup orta bir noktada yer almıştır.

2018 Yılında Yoksulluk Seviyesi

2018'de Yoksulluk Seviyesi (yüzde olarak)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2019 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2018 yılında cumhuriyetin tamamında tüketici harcamaları üzerinden hesaplanan yoksulluk oranı yüzde 22,4 olarak gerçekleşmiştir. Yoksulların oranının en yüksek olduğu şehir Oş şehri (yüzde 35,5), en düşük olduğu bölge ise Oş bölgesi (yüzde 14,8) olmuştur. Kadınların yoksulluk oranı (yüzde 22,5) erkeklerden (yüzde 22,2) daha yüksek gerçekleşmiştir.

2020 Yılında Yoksulluk Seviyesi

2020 yılında nüfusun yoksulluk seviyesi

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2020 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2020 yılında 1 milyon 678 bin kişi yoksulluk sınırının altında yaşamaktaydı ve bunların yüzde 73,7'si kırsal yerleşimlerde ikamet etmekteydi.

2020 Yılında Aşırı Yoksulluk Seviyesi

2020 yılında nüfusun aşırı yoksulluk seviyesi

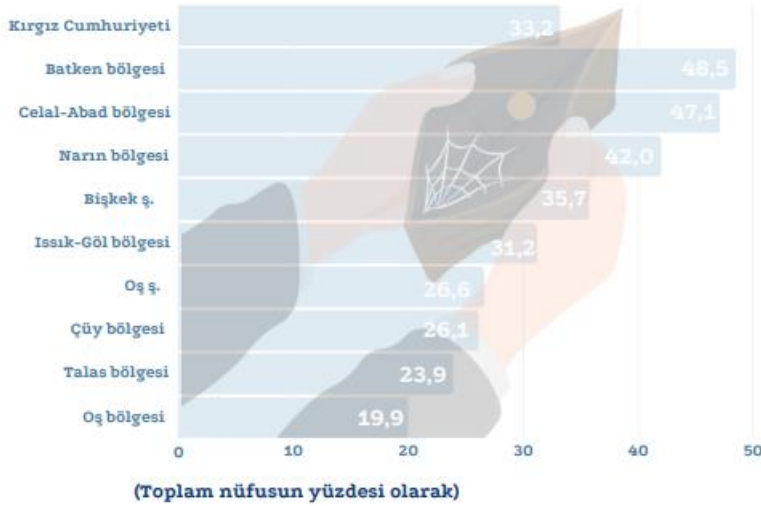
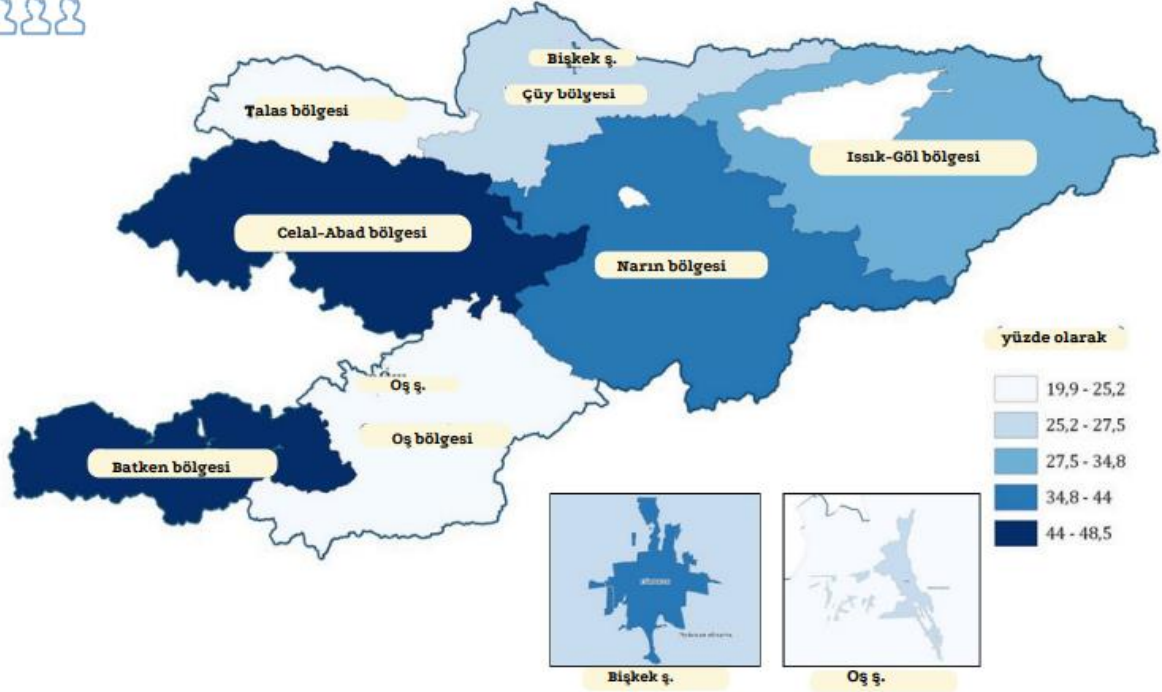
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2020 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2020'de aşırı yoksulluk oranı yüzde 0,9 idi. Aşırı yoksulluk olgusu Oş ve Talas bölgelerinde ve Oş şehrinde gözlenmemiştir. Issık-Göl bölgesinde aşırı yoksulluk seviyesi (yüzde 0,9 puan) azalmıştır. Narın (yüzde 2,0 puan), Batken (yüzde 1,3 puan), Çüy (yüzde 1,1 puan) ve Celal Abad (yüzde 0,9 puan) bölgelerinde ve ayrıca Bişkek şehrinde (yüzde 0,3 puan) aşırı yoksullukta bir artış kaydedilmiştir.

2022 Yılında Yoksulluk Seviyesi

2022'de nüfusun yoksulluk oranı

2022'de 2 milyon 333 bin kişi yoksulluk sınırının altında yaşıyordu ve bunların yüzde 62,2'si kırsal yerleşim yerlerinde yaşıyordu.

2022'de, bir önceki yıla göre, yoksulluk oranı tüm bölgelerde artmadı. Aynı zamanda, 0-17 yaş arası çocukların yüzde 40,3'ü veya 1 milyon 126 bin kişi yoksulluk içinde yaşıyordu.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2022 yılında yoksulluk oranı Kırgızistan genelinde yüzde 33.2 olarak gerçekleşmiştir. Yoksulluk oranının en yüksek olduğu bölge Batken bölgesi (yüzde 48.5), en düşük olduğu bölge ise Oş bölgesi (yüzde 19.9) olmuştur. Yoksulluk oranlarının oldukça yüksek olduğu ve halkın geçim sıkıntısı yaşadığı görülmektedir.

Yoksulluk Seviyesi

Yoksulluk
(toplam nüfusun yüzdesi olarak)

		2020	2021	2022
Toplam				
Genel yoksulluk oranı	33,7	25,3	33,3	33,2
Aşırı yoksulluk oranı	5,3	0,9	6,0	6,0
Kentsel yerleşimler				
Genel yoksulluk oranı	23,6	18,3	33,3	34,0
Aşırı yoksulluk oranı	4,2	0,3	7,3	5,6
Kırsal alanlar				
Genel yoksulluk oranı	39,5	29,3	33,3	32,6
Aşırı yoksulluk oranı	6,0	1,2	5,3	6,2

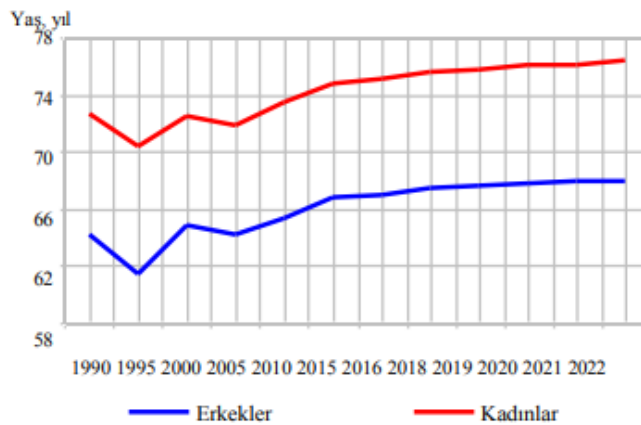
2022'de 2.233.000 kişi yoksulluk sınırının altında yaşıyordu ve bunların yaklaşık yüzde 62'si kırsal kesimdeydi.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2023 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Genel yoksulluk oranı 2020'den 2022'ye kadar geçen dönemde hafif şekilde düşmüştür. Düşüş, halkın geçim sıkıntılarının giderilmesi anlamında yeterli bir düşüş değildir. Aşırı yoksulluk oranında ise bir artış gözlemlenmiştir. Bu da sosyal açıdan sıkıntılı bir duruma işaret etmektedir. Kentsel yerleşimlerdeki yoksulluk oranının oldukça yüksek bir şekilde artmış olması dikkat çekicidir. Kırsal yerleşim yerlerinde ise genel yoksulluk oranında düşüş görülmüştür.

Doğumda Beklenen Yaşam Süresi

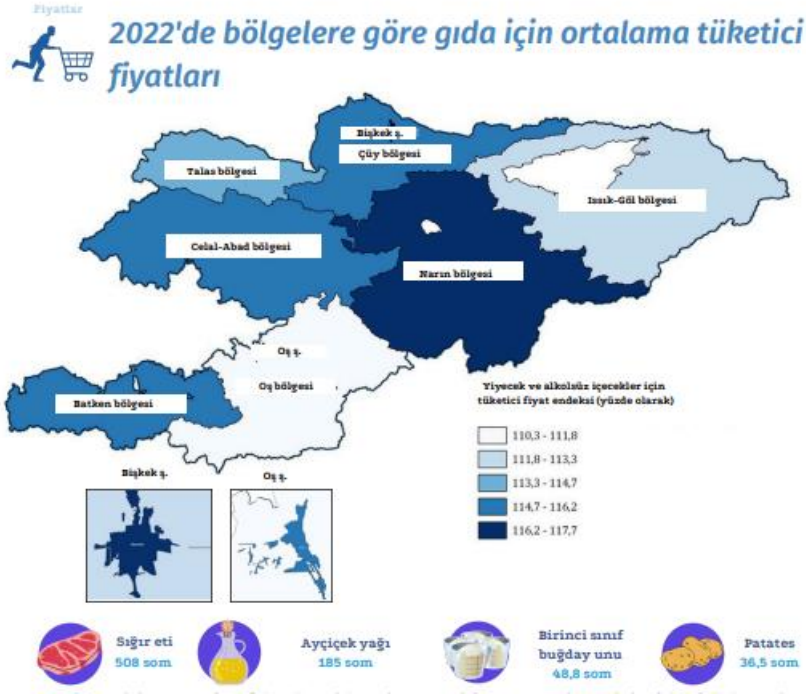
Doğumda beklenen yaşam süresi

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2023 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Doğumda beklenen yaşam süresinde erkek ve kadınlarda benzer bir artış eğilimi görülmektedir. Ancak artış keskin bir artış olmayıp neredeyse düz çizgi takip etmektedir. Dikkat çekici olan farklılık ise kadınlarda beklenen yaşam süresinin erkeklere göre oldukça yüksek olduğudur. Erkek nüfusun yaşam ve sağlık koşulları bakımından bir sıkıntı olduğu görülmektedir.

2022 Tüketici Fiyatları

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022 (<https://stat.gov.kg/>)

Ocak-Aralık 2022'de (bir önceki yılın Aralık ayına kıyasla), bir bütün olarak cumhuriyette tüketici fiyatları ve tarifelerindeki artış yüzde 14,7 olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda alkollü içecek ve tütün ürünlerinin fiyatları yüzde 24,4, gıda ürünleri ve alkolsüz içeceklerin fiyatları yüzde 15,8, gıda dışı ürünlerin fiyatları yüzde 12,7 ve nüfusa sağlanan hizmetlere uygulanan tarifelerin oranı yüzde 9,1 artmıştır. Genel olarak tüketici fiyatlarındaki artış eğiliminin yüksek olduğu görülmektedir. Enflasyonla mücadele önlemlerinin uygulamaya konması ihtiyacı bulunmaktadır.

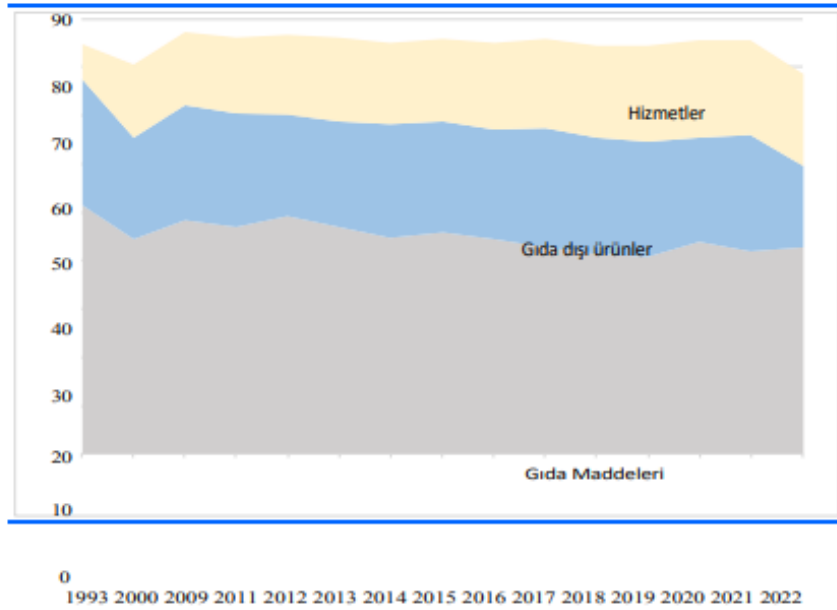
Hane Halkı Harcamaları

Hanelerin nakit harcamaları¹ (kişi başına ortalama)

	2010		2022	
	Aylık KGS	sent olarak toplam	Aylık KGS	yüzde toplam
Nakit harcamalar - toplam	2 449,4	100	5 393,1	100
dahil:				
Gıda Maddeleri	1 105,7	45,1	2 312,7	42,9
Gıda dışı ürünler	494,6	20,2	895,2	16,6
Yakıt	88,4	3,6	275,4	5,1
Ücretli hizmetler	113,6	4,6	351,5	6,5
Konut ve toplumsal hizmetler	119,5	4,9	296,2	5,5
Giderler				
sağlık hizmetleri için	36,8	1,5	110,6	2,1
Toplu taşıma hizmetleri	85,6	3,5	180,8	3,4
Okul öncesi eğitim	11,6	0,5	19,8	0,4
Eğitim hizmetleri	56,2	2,3	71,5	1,3
Diğer nakit giderler	337,5	13,8	879,5	16,3

¹ H a n e h a l k ı Bütçesi ve İşgücü Entegre Örneklem Anketi verilerine dayanmaktadır.

Hanelerin nakit harcamaları (kişi başına ortalama, yüzde)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2023 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Hanelerin aylık kişi başına ortalama harcamaları, 2010 ile 2022 yılları arasında yüzde 120.2 oranında artış göstermiştir. Harcamalarda gıda, gıda dışı ürünler ve eğitim harcamalarının payında azalma görülürken yakıt, ücretli hizmetler, konut ve toplumsal hizmetler ve sağlık hizmetleri için yapılan harcamaların payı artmıştır.

Devlet Yardımı Alanlar

¹Devlet yardımı alanların sayısı , (yıl sonu, bin kişi)

	2010	2021	2022	2023
Yararlanıcı sayısı - toplam	430	459	444	391
Onlardan:				
düşük gelirli aileler için aylık ödenek ¹	362	360	339	283
sosyal fayda	68	99	105	108
Onlardan:				
Çocukluğundan beri e n g e l l i olan kişiler	25	36	37	38
Genel hastalıklardan dolayı engelli olan kişiler	4	8	9	10
ölüm yardımı (her bir engelli aile üyesi için)	14	19	20	20

¹Kırgız Cumhuriyeti Çalışma, Sosyal Güvenlik ve Göç Bakanlığı organlarına kayıtlıdır.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024(<https://stat.gov.kg/kg/>)

Devlet yardımı alanların sayısı 2010'a göre 2021 ve 2022 yıllarında artarken 2023 yılında azalmıştır (2010'a göre yüzde 9'luk düşüş). Yardım alan engelli, hasta ve ölen kişilerin sayısında artış görülmüştür. Sosyal fayda bağlamında destek alanların sayısında da yüzde 58.8'lik bir artış olmuştur. Düşük gelirli aileler için ayrılan ödenekten yararlananların sayısı ise 362 binden 283 bine düşmüştür (yüzde 21.8 düşüş).

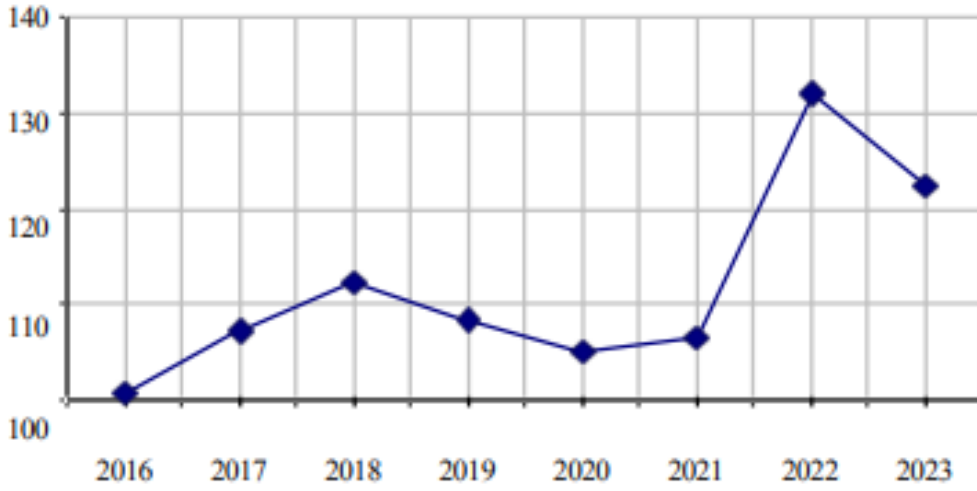
Tahsis edilen aylık devlet yardımlarının ortalama tutarı (yıl sonu, soms)

	2010	2021	2022	2023
Orta boy:				
düşük gelirli aileler için aylık ödenek	235,2	864,6	1 316,0	1 359,4
sosyal fayda	1 410,8	4 554,0	6 328,1	6 324,5
Onlardan:				
Çocukluktan itibaren engelli olan kişiler	1 471,8	4 076,7	7 038,0	7 002,8
Genel bir hastalıktan dolayı engelli olan kişiler	1 450,5	1 617,8	2 625,0	3 317,4
hayatta kalan (her engelli aile üyesi için)	1 040,0	1 500,0	4 500,0	4 500,0

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Düşük gelirli aileler için sağlanan aylık parasal yardım, 2010'a göre yüzde 478.3 artmıştır. Sosyal yardımın miktarında yüzde 348.5, çocukluktan itibaren engelli olan kişilere sağlanan yardımın miktarında yüzde 376, genel bir hastalıktan dolayı engelli olan kişilere sağlanan yardımın miktarında yüzde 128.7 ve her engelli aile üyesi için hayatta kalanlara sağlanan yardımın miktarında yüzde 332.6 oranında artış yapılmıştır. Artış oranları yüksek gözükse de bunda 2010 rakamlarının çok düşük olmasının rolünün olduğunu unutmamak gerekir.

Sosyal koruma için devlet bütçesi harcamaları (yıl sonu, bir önceki yılın yüzdesi olarak)

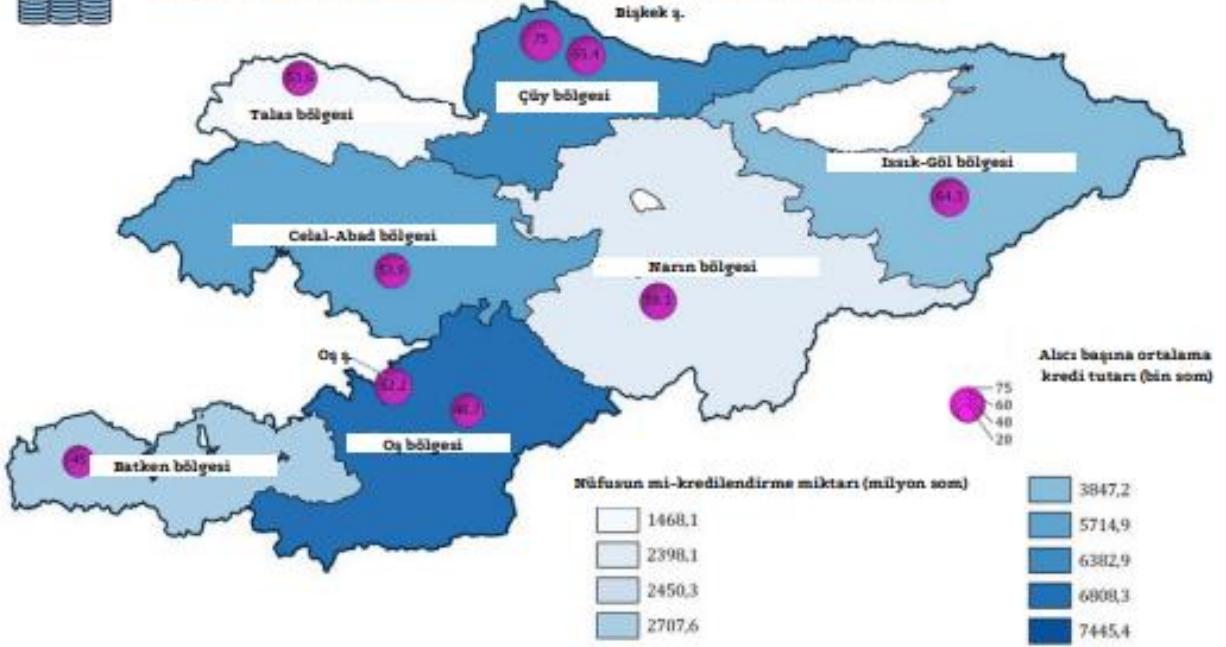
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Sosyal koruma alanında devlet bütçesinde ayrılan miktarlar 2016-2021 arasında düşük ve genelde düz bir çizgi takip ederken bu miktarlarda 2022'de önemli bir artış yaşanmıştır. 2023'te tekrar gerileme görülse de ayrılan miktar 2021'e göre hala yüksektir.

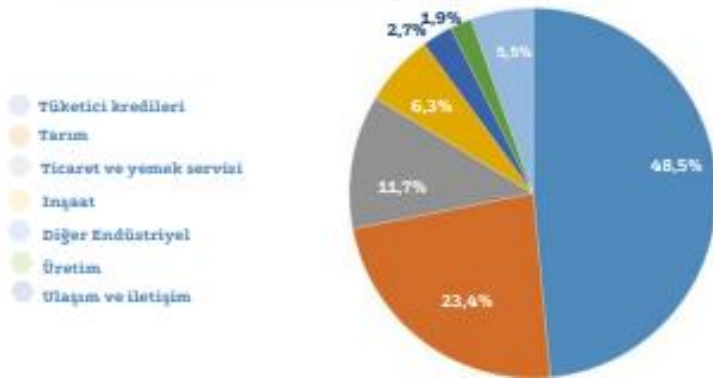
2022 Yılında Halka Verilen Krediler

2022'de nüfusun mikrokredilendirmesi

Amaca göre nüfusun mikro kredilendirilmesi (toplam mikro kredi hacminin yüzdesi olarak)

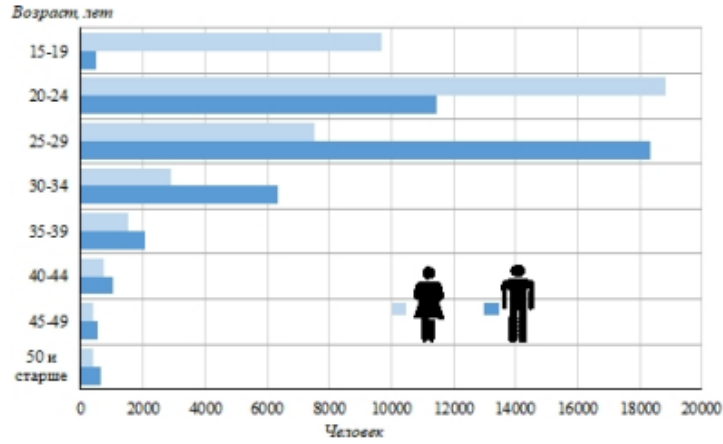
2022 yılında mikrokredi kuruluşları 39,2 milyar KGS değerinde kredi vermiştir; bu rakam 2021 yılına kıyasla %6,1 daha fazladır. Kredi alanların sayısı 672 bin kişi (veya 2021'dekinden %4,3 daha fazla) olmuştur.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2022(<https://stat.gov.kg/kg/>)

2022 yılında mikro kredi kuruluşları 39.2 milyar som değerinde kredi vermiştir. Bu rakam, 2021 yılında kıyasla yüzde 6.1'lik bir artışa tekabül etmektedir. Kredi alanların sayısı 672 bin kişi (2021'e göre yüzde 4.3 daha fazla) olmuştur. Nüfusa sağlanan mikro kredi miktarı en yüksek Oş ve Çüy bölgelerinde, en düşük olarak ise Talas bölgesinde görülmüştür.

2023 Yılında İlk Evliliklerin Sayısı

2023'te yaş gruplarına göre ilk evliliklerin sayısı

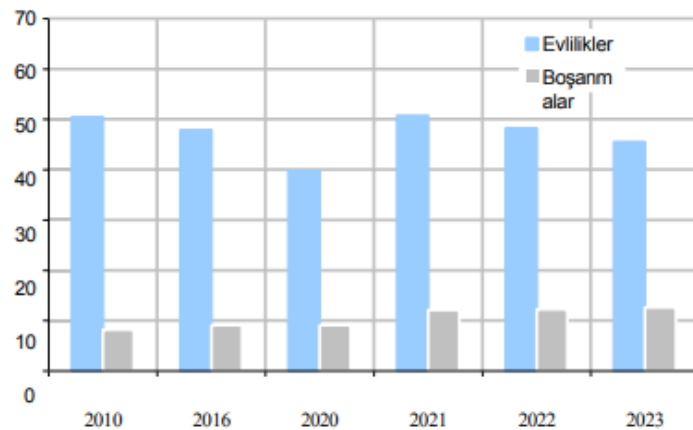

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da en fazla evliliğin görüldüğü yaşlar 20-24 ve 25-29 arası yaşlardır. 15-19 yaşları arasında kadınların ilk evliliklerini gerçekleştirme oranlarının erkeklere göre oldukça yüksek olması dikkat çekmektedir. Bu durum, sosyal bir problem olan kızların erken yaşta evlenmesi olgusuna işaret etmektedir. 20-24 yaşları arasında da kadınların ilk evliliklerini gerçekleştirme oranları erkeklerinkine göre oldukça yüksektir. 25-29 yaş grubunda tersi durum gözlemlenmektedir. 30-34 yaşları arasında da erkeklerin ilk evlilik oranları kadınlarınkine göre yüksektir.

Evlilik ve Boşanmalar

Evlilikler ve boşanmalar
(binlerce)

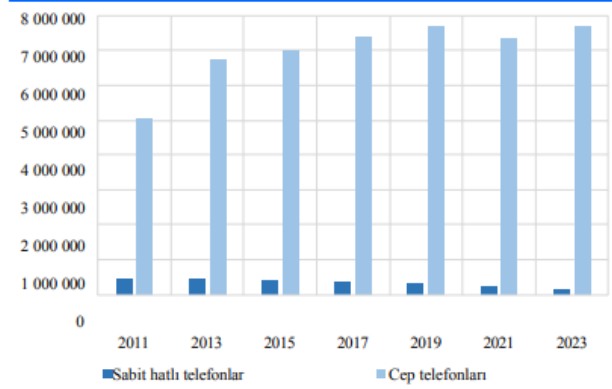

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2010-2023 yılları arasında evliliklerin ve boşanmaların sayısında ciddi bir değişiklik görülmemektedir. Bu bağlamda Kırgızistan'da sosyal bir problemin olmadığı söylenebilir. Ancak boşanma oranlarının genel olarak yüksek olması, bu konuda bazı önlemlerin alınması gerekliliğine işaret etmektedir.

Telefon Abonelerinin Sayısı

Sabit ve mobil telefon şebekeleri abone sayısı¹

¹ Kırgız Cumhuriyeti Dijital Kalkınma Bakanlığı'na bağlı İletişim Endüstrisi Düzenleme ve Denetleme Servisi'ne göre.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da 2011'den 2023'e kadar geçen dönemde cep telefonlarının sayısında ciddi bir artış (yüzde 56) görülmüştür. Bu durum, çağdaş yaşamın bir gereği olan cep telefonu kullanımında Kırgız halkının iyi bir durumda olduğuna işaret etmektedir. Bu veri kullanıldığında Kırgız halkının sosyal ve ekonomik durumunun iyi olduğu söylenebilir. Ancak diğer verilerin de dikkate alınması daha gerçekçi bir teşhis yapılmasını sağlayacaktır.

Konut Durumu

Nüfusun barınma koşulları

	2021	2022	2023	
Ortalama konut stoku, toplam taban alanının metre karesi kişi başına - toplam dahil:	15,7	13,0	12,8	12,7
kentsel yerleşimler	23,2	14,3	14,1	14,2
kırsal alan	11,9	12,3	12,1	12,0
Donanımlı tüm konut stokunun toplam alanının payı, yüzde olarak:				
sıhhi tesisat	33,7	37,2	39,0	46,3
gaz tarafından	30,8	24,5	24,2	33,8
kanalizasyon	26,8	28,1	29,2	33,8
sıcak su kaynağı	3,7	7,5	7,5	9,2
merkezi ısıtma	14,8	15,5	15,6	16,6
Hamamlar	15,4	15,7	16,1	19,0

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da kişi başına toplam alanın metre karesi bağlamında ortalama konut stokunda bir gerileme görülmüştür. Bu gerileme kentsel yerleşimlerde oldukça ileri düzeyde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla şehirlerde yaşayanların yeterli konuta sahip olmaları bakımından bir sorun olduğu ve bu alanda iyileşmeye ihtiyaç olduğu söylenebilir. Sıhhi tesisat, doğal gaz ulaşma, kanalizasyon, sıcak su ve merkezi ısıtma alanlarında iyileştirmeler sağlandığı görülmektedir.

Evsel Atıklar

Evsel çöpler	2010	2021	2022	2023
Evsel atıkların bertarafı (katı atık)				
- toplam, bin ton	1 114,6	1 229,6	1 339,6	1 792,7
kişi başı dahil, kg	203,5	191,0	212,6	279,0
Toplamın yüzdesi	100	100	100	100
evsel atıklar	42,1	45,2	47,7	39,9
işletmelerden, kurumlardan kaynaklanan atıklar ve kuruluşlar sokak çöpü (çöp dahil)	35,8	14,5	21,2	17,1
izinsiz çöplüklerden ve park atıklarından)	18,4	17,0	17,0	13,0
pazar atıkları	2,6	17,5	10,2	26,9
diğer atıklar	1,1	5,8	3,9	3,1

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kırgızistan'da evsel atık yönetimi, yıllar içinde dikkat çekici bir artış göstermiştir. 2010 yılında 1.114,6 bin ton olan toplam evsel atık miktarı, 2023 yılında 1.792,7 bin tona ulaşmıştır. Kişi başına düşen atık miktarı da 203,5 kg'dan 279 kg'a yükselerek artan tüketim ve nüfus yoğunluğunu yansıtmıştır. Toplam atıklar içindeki en büyük pay, 2023 yılında %39,9 ile evsel atıklara aittir. İşletme ve kurum kaynaklı atıkların oranı 2010'daki %35,8'den 2023'te %17,1'e düşerken, izinsiz çöp alanlarından ve park atıklarından kaynaklanan atıklar %26,9'a çıkarak çevresel yönetim sorunlarına işaret etmiştir. Bu veriler, sürdürülebilir atık yönetimi politikalarının daha etkin şekilde uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Nedenlerine Göre Ölümler

2022'de ölüm nedenlerine göre ölenler
(kişi)

	Toplam	Erkekler	Kadınlar	Yüzde toplam
Toplam ölümler	31 401	17 850	13 551	100
Toplam ölümler hastalık nedeniyle sistemler	28 886	15 885	13 001	92,0
sirkülasyonlar	16 359	8 710	7 649	52,1
ONKOLOJİK Hastalıklar	3 818	2 046	1 772	12,2
Sindirim Organları	1 702	1 116	586	5,4
solunum organları	1 718	1 017	701	5,5
diğer hastalıklar	7 804	4 961	2 843	24,8
Toplam şiddet içeren ölümler	2 515	1 965	550	8,0
nakliye yaralanmaları	384	294	90	1,2
İNTİHARLAR	341	278	63	1,1
cinayetler	181	138	43	0,6
kazara zehirlenmeler				
alkol	180	158	22	0,6
Diğer şiddet olayları				
Ölüm	1 429	1097	332	4,5

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2022 yılında ölen erkeklerin sayısı kadınlara göre oldukça fazladır. Daha önce belirtilen ortalama beklenen yaşam süresi bakımından da erkeklerin oldukça geride kalması, onlarla ilgili yaşam ve sağlık koşullarının yetersizliğine işaret etmektedir. Şiddet içeren ölümler konusunda da erkeklerin oranı kadınlarınkine göre oldukça yüksektir. Bu da erkeklerin yüksek oranda şiddet olaylarına karıştığını göstermektedir. Şiddeti önleme konusunda tedbirler alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Sağlık Hizmetleri

Sağlık hizmetleri kaynakları

		2021	2022	2023
Hekim sayısı:				
toplam, bin kişi	13,3	14,0	13,5	13,5
10.000 nüfus başına	25	21	19	19
Ortam sayısı				
¹ sağlık personeli :				
toplam, bin kişi	29,7	34,6	34,4	34,4
10.000 nüfus başına	55	51	49	48,0
Hastane				
tesislerinin sayısı	184	177	180	192
Hastane yatak sayısı:				
toplam, ths.	27,7	27,6	27,5	26,4
10.000 nüfus başına	51	41	39	37
Birinci basamak sağlık				
hizmeti veren tesis sayısı				
yardımlar	137	40	52	45
Feldsher-ebelik merkezlerinin sayısı				
öğeler	993	1 059	1 067	1 080
Hamile kadınlar için yatak sayısı				
ve doğum yapan kadınlar, bin.	2,7	2,7	2,8	2,7
Hastalar için yatak sayısı				
bin çocuk.	5,0	5,3	5,2	5,3

¹Toplam bakım personeli sayısı na 2023 yılında 725'e ulaşacak olan dış hekimleri de dahildir.

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

Kişi başına düşen sağlık hizmetlerinde yıllar içerisinde önemli iyileşmeler görülmemektedir. Mevcut oranların yeterli olduğunu da söylemek mümkün değildir. O yüzden sağlık alanında ciddi yatırımlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Suçlar

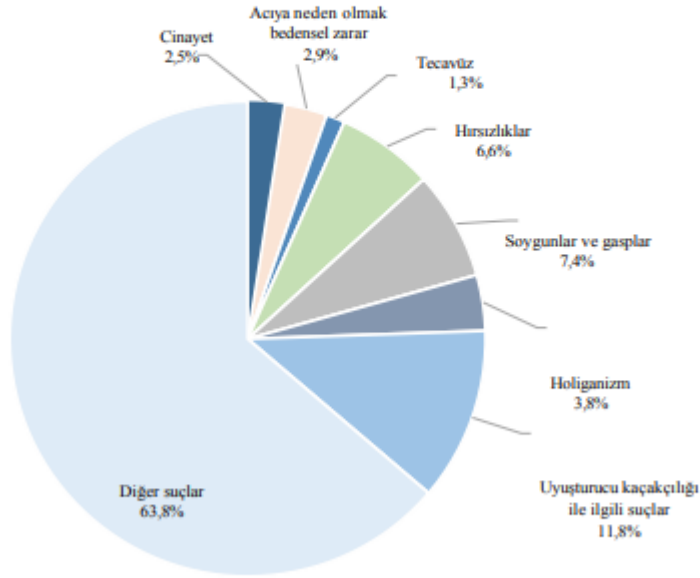
Türüne göre kaydedilen suçlar

	2022		2023	
	davalar	her 100,000'de popülasyonlar	davalar	her 100,000'de popülasyonlar
Toplam suçlar	45 096	715,8	41 961	646,8
Onlardan:				
cinayetler	197	3,1	155	2,4
ağır bedensel zarar	207	3,3	247	3,8
tecavüz	160	2,5	268	4,1
SOYGUN	152	2,4	137	2,1
SOYGUN	1 351	21,4	1 264	19,5
HIRSIZLIK	20 422	324,1	17 830	274,8
Dolandırıcılık	8 626	136,9	8 820	136,0
rüşvet	117	1,9	188	2,9
Uyuşturucu kaçakçılığı suçları	1 334	21,2	1 371	21,1
holiganizm	1 747	27,7	1 870	28,8

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

2022 yılına göre 2023 yılında suçlarla ilgili açılan davalarda bir azalma görülmüştür. En fazla hakkında dava açılan suçlar hırsızlık ve dolandırıcılıktır.

2023'te belirli suç türleri için yasal olarak yürürlüğe giren mahkeme cezaları kapsamında hüküm giyen kişi sayısı
(toplamanın yüzdesi)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2024 (<https://stat.gov.kg/kg/>)

En fazla hüküm giymenin uyuşturucu kaçakçılığı alanında görülmesi dikkat çekmektedir. Halbuki hakkında dava açılan suçlar arasında uyuşturucu kaçakçılığı üst sıralarda yer almamaktadır. Bu durum, yetkililerin bu alana verdikleri önemin bir yansıması olabilir.

SONUÇ

Bağımsızlıktan beri geçen dönem içinde Kırgızistan, ciddi iç siyasi istikrarsızlıklarla boğuşmuş, etnik topluluklar arası çatışmalara sahne olmuş ve komşu ülkelerle önemli sınır sorunları, hatta çatışmaları yaşamıştır. İç siyaset ve komşularla ilişkiler bakımından Kırgızistan'ın sağlam temelli bir istikrara ihtiyaç duyduğu ortadadır. Olumlu olan şey, bu yönde ülkenin önemli ilerlemeler sağladığıdır. İç siyasette taşlar yerine oturmuş gibi gözükmektedir. Beklenen şey, bundan sonra seçimlerin normal zamanında ve kurallar çerçevesinde gerçekleştirileceği ve olağan dışı yollarla iktidar değişiminin yaşanmayacağıdır. Komşularla sınırlar konusunun ise neredeyse tamamen çözüme kavuşturulduğu söylenebilir. Çin, Özbekistan ve Tacikistan'la sınırlar konusunda hukuki düzenlemeler yapılmış ve anlaşmalar imzalanmıştır. Türkistan'ın en liberal ve demokratik ülkesi olarak bilinen Kırgızistan, dış politika alanında belli güçlerin etkisi altında kalmadan çeşitli ve dengeli bir dış politika izleyebilmiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi yapılarda aktif bir üye olarak hareket eden Kırgızistan, kendisiyle ve bölgeyle ilgilenen tüm devletlerle yapıcı ilişkiler içinde olmayı başarmıştır. Ancak dış politikada gerçek anlamda bağımsızlık ve büyük güçlere bağımlı duruma düşmeme, Kırgızistan açısından önemli kaygılar olmaya devam etmektedir.

2000-2022 yılları arasında Kırgızistan ekonomisi önemli bir büyüme kaydetmiş olsa da sanayi ve hizmet sektörlerinin büyümesi tarım sektörüne göre daha hızlı olmuştur. Madencilik ve taş ocakçılığı sektörü, özellikle altın rezervleri ve diğer doğal kaynaklar sayesinde büyük bir artış göstermiştir. İnşaat ve ticaret sektörü de büyümeye katkı sağlamıştır. Madencilik, üretim, inşaat, bilgi ve iletişim gibi sektörlerin gelişmesi, Kırgızistan'ın ekonomik çeşitlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca sağlık, eğitim ve konaklama gibi sosyal hizmetlerdeki artış, yaşam standartlarını iyileştirmektedir. Devlet harcamalarındaki artış, kamu sektörünün genişlediğini ve ekonomik büyümenin kamu yatırımları tarafından desteklendiğini göstermektedir. Ancak Kırgızistan'ın devlet bütçesi genellikle açık vermektedir. Devlet harcamalarının artışı, dış borçlanmayı artırmakta ve finansal dengesizliklere yol açmaktadır. Kırgızistan'ın ödemeler dengesindeki gelişmeler, cari açık ve dış borç yükünün artması ile birlikte rezervlerin de güçlendirildiğini göstermektedir. Dış borç seviyelerinin artışı, özellikle uzun vadeli borçların yüksek olması, Kırgızistan için ciddi bir finansal yük oluşturmaktadır. Kırgızistan, bu sorunlarla başa çıkabilmek için döviz rezervlerini artırmalı, dışa bağımlılığı azaltmalı ve ekonomik yapısında köklü reformlara gitmelidir.

Nihai tüketim harcamalarının artışı, iç talebin büyüdüğünü ve hane halklarının daha fazla tüketim yaptığını işaret etmektedir. Bunun yanında son yıllarda tüm fiyat endekslerinde, GSYİH'nin büyük bir kısmını oluşturacak şekilde para arzında ve faiz oranlarında belirgin bir artış gözlemlenmektedir, bu da enflasyon baskılarının arttığına ve ekonomi üzerinde önemli etkiler yarattığına işaret etmektedir. Gayri safi sermaye oluşumundaki artış, yatırımların arttığını, sermaye birikiminin büyüdüğünü ve ülkenin altyapı, sanayi yatırımları ve uzun vadeli kalkınma planlarına daha fazla kaynak ayırdığını göstermektedir.

Dış ticaret açığı ve yurt dışına ödenen net faktör gelirlerinin yüksekliği, Kırgızistan'ın ekonomik bağımsızlık adına karşılaştığı zorlukları, dışa bağımlı yapısını ve ihracatın yeterince çeşitlenemediğini gözler önüne sermektedir. İthalat, ihracata göre çok daha yüksek hızla artmakta ve dış ticaret açığı gittikçe büyümektedir. Yurt dışından elde edilen net

faktör geliri ve net cari transferler (Kırgız işçilerin para transferleri ve uluslararası yardımlar dahil), Kırgızistan'ın dış ekonomiye olan bağımlılığının göstergesidir (büyüme büyük oranda yurt dışı transferler sayesinde mümkün olmaktadır, iç tasarrufların etkisi sınırlıdır).

Diğer taraftan kişi başına GSMH verileri, Kırgızistan'ın ekonomik büyümesinin yanı sıra halkın gelir düzeyindeki iyileşmeyi göstermektedir. Kişi başına düşen GSMH, dış kaynaklardan gelen gelirlerle birlikte artmaktadır. Bundan sonraki yıllarda, sanayi ve hizmet sektörlerindeki büyüme devam ederken, tarımın verimliliğinin artırılması, yatırım ortamının iyileştirilmesi, yatırımların daha verimli kullanılması ve dış ticaret dengesinin iyileştirilmesi Kırgızistan'ın sürdürülebilir büyümesi açısından kritik olacaktır.

Kırgızistan, dünya geneliyle karşılaştırıldığında nüfus artış oranı yüksek olan bir ülkedir. Nüfus artışı hükümet tarafından desteklenmektedir. Ancak nüfusun önemli bir kısmı, ülkede kaliteli ve güvenli iş olanakları sınırlı olduğu için ailelerine yardımcı olmak üzere ülke dışında çalışmaktadır. Ülke genelindeki nüfus yoğunluğu düşük olup en yüksek yoğunluk sanayi kuruluşlarının bulunduğu ve tarımın geliştiği Çüy bölgesidir. 2010 ile 2022 yılları arasında ortalama maaş ve ücretlerde ciddi artış (yaklaşık %400) görülmüştür. Asgari ücret de benzer oranda artırılmıştır. Ancak emekli maaşlarındaki artış daha düşük oranda kalmış, asgari geçim tutarı ise çok daha düşük oranda (%119) artırılmıştır. Bölgeler arasında ortalama maaş bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Genel yoksulluk oranı 2020'den 2022'ye kadar geçen dönemde hafif şekilde düşmüş ve yüksek oranda kalmaya devam etmiştir. Kırsal yerleşim yerlerinde genel yoksulluk oranında düşüş görülürken kentsel yerleşimlerdeki yoksulluk oranının oldukça yüksek bir şekilde artmış olması dikkat çekicidir. Diğer taraftan aşırı yoksulluk oranında bir artış gözlemlenmiştir. Erkeklerde beklenen yaşam süresinin kadınlara göre oldukça düşük olması ve erkek ölümlerinin kadın ölümlerine göre oldukça fazla olması, erkek nüfusun yaşam ve sağlık koşulları bakımından sorunların olduğuna işaret etmektedir. Kişi başına düşen sağlık hizmetlerinde yıllar içerisinde önemli iyileşmeler görülmemektedir. O yüzden sağlık alanında ciddi yatırımlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Devletin dar gelirli ailelere, kronik hastalara ve engellilere sağladığı yardımlarda önemli artışlar görülmüştür. Özellikle son yıllarda devlet bütçesinde sosyal koruma alanına ayrılan paralarda ciddi artışlar yapılmıştır. Yoksulluğu azaltmak için kişilere önemli miktarda mikro krediler sağlanmıştır. Kızların erken yaşlarda evlenme oranlarının yüksekliği sosyal bir probleme işaret etmektedir. Yıllar içerisinde evlenme ve boşanma oranlarında ciddi değişiklikler görülmemiştir. Ancak boşanma oranlarının yüksek olduğu söylenebilir. Şehirlerde yaşayanların yeterli konuta sahip olmaları bakımından bir sorun mevcut olup bu alanda iyileşmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Sıhhi tesisat, doğal gaza ulaşma, kanalizasyon, sıcak su ve merkezi ısıtma alanlarında iyileştirmeler sağlanmıştır. Kişi başına düşen atık miktarındaki artış, artan tüketim ve nüfus yoğunluğunu yansıtmıştır. İzinsiz çöp alanlarından ve park atıklarından kaynaklanan atıklardaki artış, çevresel yönetim sorunlarına işaret etmekte ve sürdürülebilir atık yönetimi politikalarının daha etkin şekilde uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abramzon, S. M. (2013). *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunca tandalma emgekter*. Bişkek: Turar Basma.
- Abytov, B. K., & Burkhanov, S. S. (2024). *Kyrgyz Respublikasy jana AKSh: Diplomatıyalyk mamilelerdin bashtalysy, etaptary, kyzmattashtykuu choiroleri. Chygys taanuunun maseleleri*, 1(1), 1-15. https://doi.org/10.52754/16948653_2024_1_1
- Dzhumashova, A. (2021, Şubat 3). Садыр Жапаров: Нам предстоят сложные времена. *24.kg*.
https://24.kg/vlast/182236_sadyir_japarov_nam_predstoyat_slojnyie_vremena/
- Erkoç, H. İ. (2021). *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi* (A. Kanlıdere & İ. Kemaloğlu, Haz.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2017). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kremnev, P. P. (2012). *Raspad SSSR i pravopreemstvo gosudarstv*. Yurlitinform, Moskva.
- Pazilov, B. K. (2016). *Kırgızıya v Yevraziyskom ekonomicheskom soyuze: Predposylki, pervye rezul'taty i perspektivy* [Kyrgyzstan in the Eurasian Economic Union: Preconditions, first results, and prospects]. *Politika v fokuse*.
http://cast.ru/products/articles/pogranichnyy-spor-kirgizii-i-tadzhikistana.html?bitrix_include_areas=Y&ELEMENT_CODE=pogranichnyy-spor-kirgizii-i-tadzhikistana&clear_cache=Y
- <http://commoncause.kg/analytics/23>
- https://24.kg/vlast/182236_sadyir_japarov_nam_predstoyat_slojnyie_vremena/
- <https://cabar.asia/ru/kak-izmenilos-obshhestvo-kyrgyzstana-za-30-let>
- <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsgJg2eAqmg1aUu6foRxGwcxOSSTVGXZrDr%2FO4FeIAmMK2FGFjyXAt3dY3Cu8oHBK97rtQWb2%2BoGyggWvcjbZBt2zbIWGgn9ys4ECZxb%2FoNK>
- https://kaktus.media/doc/393666_103_depytata_progolosovali_za_lishenie_atambaeva_statysa_neprikosnovennosti.html
- <https://kg.akipress.org/news:630478>
- <https://kg.akipress.org/news:633118>
- <https://mediazona.ca/article/2021/08/09/akaev>
- https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/1813264/
- https://mnenie.akipress.org/unews/un_post:2274
- <https://ria.ru/20201015/kirgiziya-1579900697.html>
- <https://shailoo.gov.kg/ru/news/4353/>
- <https://shailoo.gov.kg/ru/news/5349/>
- <https://stat.gov.kg/kg/>
- <https://stat.gov.kg/kg/publications/>

<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/09b6e3b8-279d-4019-bc65-3f8b22b8e104.pdf>

<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/0a222960-8b95-4f37-997e-e4c6cd2c1053.pdf>

<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/1aea2074-9149-49f7-ae79-746e7c694093.pdf>

<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/6845b0b4-f860-468e-aa05-b5d47d4f6ac4.pdf>

<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/6aa84a62-8a48-4e50-9ead-4491ac3735e6.pdf>

<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/72740494-b729-43b5-8ce1-f40aac62e0cb.pdf>

<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/8802a812-8552-48eb-aa8b-e05e85affd87.pdf>

<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/9cfc44e7-76bd-487f-8876-od2ad5d533cf.pdf>

<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/coe8cfa2-2f8e-4697-964f-8e14472518b5.pdf>

<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/f70395ac-2a4a-49a8-aec6-4ed3567c24ef.pdf>

<https://stat.gov.kg/ru/publications/statistika-v-kartah/>

<https://www.stat.gov.kg/media/publicationarchive/24b4c5d6-1d78-4634-b90b-coe6a5df9f3c.pdf>

<https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9637749>

https://ticaret.gov.tr/data/5ed8e6c613b876d8ec73d58f/K%C4%B1rg%C4%Bızistan_2024.pdf

<https://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2023>

<https://www.advantour.com/rus/kyrgyzstan/border-crossing.htm>

<https://www.bbc.com/russian/features-58086708>

<https://www.fergananews.com/articles/5692>

<https://www.fergananews.com/articles/9327>

<https://www.interfax.ru/world/730152>

<https://www.turkicstates.org/tr> ,

https://www.vb.kg/doc/314367_smi:_telohranitel_atambaeva_vozglavil_9_u_slyjby_gk_nb.html

<https://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/overview>